

Harald Hardråde

En bysantinsk despot i Norge?

Per Trygve Løyte

Masteravhandling i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UiO

Våren 2010

Harald Hardråde

En bysantinsk despot i Norge?

Masteravhandling i historie

Instituttet for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

© Per Trygve Løyte, 2010

Veiledere:

Hovedveileder Jon Viðar Sigurðsson,

ved Universitetet i Oslo (UiO)

Biveileder Apostolos Spanos,

ved Universitetet i Agder (UiA)

Illustrasjon på forsiden viser væringene.

Fra Skylitzes' manuskript i Madrid.

Forord

Jeg vil gjerne takke mine veiledere Jon Viðar Sigurðsson og Apostolos Spanos. På grunn av dere har jeg fått best tenkelig hjelp fra to verdener; den norrøne og den bysantinske. Jeg vil også takke Svein H. Gullbekk for god hjelp i numismatikken, for meg en fremmed verden. Til slutt må jeg også si takk til min forlovede Kathrine, som har vært så tålmodig med meg mens jeg har jobbet med avhandlingen. Hun har vært meget behjelpelig med alt fra å lese korrektur til oppmuntring i tunge stunder.

Per Trygve Løyte

Oslo, mai 2010

Innhold

Forord.....	3
Illustrasjoner.....	6
Forkortelser.....	7
1. Innledning.....	8
1.1 Historiografi.....	10
1.2 Kildene.....	13
1.3 Harald Hardråde – en kort biografi.....	16
2. Kong Haralds sterke styre.....	22
2.1 Samkongedømme.....	22
2.2 Mektige menn og problematiske områder	27
2.2.1 Einar Tambarskjelve.....	29
2.2.2 Håkon Ivarsson.....	31
2.2.3 Herjinger på Opplandene.....	32
2.2.4 Kalv og Finn Arnesson.....	33
2.3 Seremonier?.....	34
2.4 Diplomati.....	35
2.5 En bysantinsk despot?.....	40
3. Norges første myntvesen.....	46
3.1 Økonomien i Bysants.....	48
3.2 Harald Hardråde og danske mynter.....	49
3.3 Bysantinsk sølv i nordiske mynter?.....	51
3.4 Myntvesenets struktur i Norge og Bysants.....	53
3.5 Haraldsslåten.....	55
3.6 Kilder til mer sølv.....	59
3.7 Fra veitsling til åttende dag jul.....	62
3.8 Et ambulerende myntvesen?.....	65
3.9 Myntenenes rolle i norsk urbanisering.....	68
3.10 Skapte erfaringer fra Bysants et norsk myntvesen?.....	71
4. Byene i Norge under Harald Hardråde.....	74
4.1 Konstantinopel.....	74
4.2 De norske byene.....	78

4.2.1 Oslo.....	79
4.2.2 Hamar.....	85
4.2.3 Nidaros.....	86
4.2.4 Bjørgvin.....	88
4.3 Administrasjonen av byene	89
4.4 Kirkens rolle i urbaniseringen.....	91
4.5 Var Konstaninopel modell for norske byer?.....	92
5. Harald Hardråde og kirken.....	96
5.1 Den bysantinske kirken.....	97
5.2 Strid mellom konge og erkebiskop.....	99
5.3 Var Harald Hardråde en kirkeriver eller en kirkebygger?.....	107
5.4 Harald og Jomfru Maria.....	108
5.5 Den greske kirkens rekkevidde.....	111
5.6 Fra Bysants?.....	113
5.7 Kirkestruktur etter bysantinsk modell i Norge?.....	116
6. En bysantinsk despot i Norge?.....	118
Kilder og litteratur.....	123
Primærkilder.....	123
Sekundærlitteratur.....	123

Illustrasjoner

- Forsiden: Væringgarden avbildet i Skylitzes' manuskript Synopsis Historiarum.
Hentet fra commons.wikimedia.org
- Illustrasjon 1: Mynt av Harald Hardråde funnet og slått i Danmark. Side: 49.
© Numismatikerens
Hentet fra www.numismatikerens.com/
- Illustrasjon 2: Mynt kopiert av bysantinsk gullmynt. Slått for Svein Estridsson. Side: 51.
Hentet fra commons.wikimedia.org
Først publisert i verket *Nordisk familjebok*, 1918. Se <http://runeberg.org/nf/>
- Illustrasjon 3: Plan over Konstantinopel. Side: 75.
Av Carolyn Connor og Tom Elliot
© 2003 Ancient World Mapping Center
www.unc.edu/awmc/
- Illustrasjon 4: Oslo på 1300- tallet. Side: 83.
Tegnet av Karl Fredrik Keller
Hentet fra www.museumsnett.no/iom/
- Illustrasjon 5: Hamar i Middelalderen. Side: 86.
Tegnet av Tor Sæther
Hentet fra www.uib.no
- Illustrasjon 6: Oslo ca 1300. Side: 91.
Hentet fra www.osloelveforum.no
- Illustrasjon 7: Jaroslavs døtre, blant dem Haralds dronning Ellisiv. Side: 99.
Fra St. Sophia- katedralen i Kiev.
Hentet fra commons.wikimedia.org

Forkortelser

KLNM	-	<i>Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder</i>
NBL	-	<i>Norsk biografisk leksikon</i>
ODB	-	<i>Oxford dictionary of Byzantium</i>
H. Kr.	-	<i>Heimskringla</i>
F. Sk.	-	<i>Fagerskinna</i>
M. Sk.	-	<i>Morkinskinna</i>
H. F.	-	<i>Historisk tidsskrift</i>
R. N.	-	<i>Regesta Norvegica</i>
SJH.	-	<i>Scandinavian journal of history</i>
NNÅ	-	<i>Norsk numismatisk Årsskrift</i>
HF	-	<i>Historisk Tidsskrift</i>

1. Innledning

Fylt av glød for Herren sendte erkebiskopen på grunn av dette sine utsendinger til kong Harald med brev hvor han med harde ord bebreidet ham hans tyranniske fremferd.[...] Erkebiskopens pålegg gjorde tyrannen opprørt, han hånet erkebiskopens utsendinger og bød at de skulle dra bort, idet han hevdet at han ikke visste av noen erkebiskop eller mektig mann i Norge, unntagen Harald alene.¹

Med disse ordene beskriver Adam av Bremen en konflikt mellom Harald Hardråde og Adalbert, erkebiskopen i Hamburg- Bremen. Konflikten gikk blant annet ut på hvem som skulle være kirkens overhode, kongen eller erkebiskopen. Adalbert krevde retten til å utnevne biskopene i Norge, men Harald mente at dette var hans privilegium. Historikeren Halvdan Koht mente at Haralds svar til erkebiskopen var «som uttalt av en byzantinsk despot»². Med dette siktet han til Haralds fortid som soldat hos keiseren i Konstantinopel. Denne problemstillingen er utgangspunktet for denne avhandlingen, et forsøk på å finne ut om Harald Hardråde hersket som en bysantinsk despot i Norge.

Harald III Sigurdsson (1046 – 1066)³, heretter Harald Hardråde, var en bereist og fremgangsrik mann med en innholdsrik karriere. Han var berømt og fryktet i sin samtid, hardtstyrende og krigersk. Likevel er han ikke en av de norske kongene som er viet mest oppmerksomhet, og hans bakgrunn er, i likhet med Det bysantinske riket⁴ og dets hovedstad Konstantinopel⁵, lite kjent for mange i Norge.

Konflikten mellom Harald og Adalbert skal vi komme tilbake til senere, men det er naturlig å se om Haralds politikk kan stamme fra hans tid i Bysants. Han oppholdt seg lenge i et helt annet politisk klima enn det norske – i et autokrati. Han måtte forlate landet allerede som femtenåring etter slaget ved Stiklestad i 1030. Han hadde kjempet ved siden av sin halvbror Olav Haraldsson, heretter Olav den hellige, men slaget ble tapt, og Olav døde. Harald flyktet skadet gjennom Russland til Konstantinopel. Der gikk han som mange andre

¹ Adam av Bremen 1993, s. 133 – 134

² Koht i NBL 1931, bind 5, s. 467. Angående benevnelsen despot, se ODB 1991, s. 614 m. bibl.

³ Se Koht i NBL 1931, bind 5, s. 463 – 469 m. bibl. Se også Krag i NBL 2001, bind 4, s. 110 – 111 m. bibl. Se også Marsden 2007 og ODB 1991, s. 902

⁴ Se blant annet Treadgold 1997, Mango 1980, Mango(red.) 2002 eller Cavallo(red.) 1997, Se ODB 1991, s. 344 – 362 for en kort oversikt.

⁵ ODB 1991, s. 508 – 512 m. bibl.

skandinaver i bysantinsk tjeneste.⁶ Vi får gjennom den greske forfatteren Kekaumenos⁷ opplysninger om Haralds opphold i Bysants i hans verk *Strategikon*.⁸ Han forteller oss også sin mening om *hvorfor* Harald dro til Konstantinopel, han «hadde fattet beundring for den romerske makt»⁹. Kekaumenos avslutter så med å fortelle at etter at Harald kom hjem og ble konge, så «bevarte han troskap og kjærlighet mot romerne.»¹⁰

Vi kan så stille spørsmålet om hvorvidt Harald Hardråde beundret Det bysantinske riket og beholdt kontakten med det. Kunsthistorikeren Per Jonas Nordhagen har tidligere sett på Haralds opphold i Bysants.¹¹ Han så mulighetene for at Harald *kan* ha blitt påvirket av det politiske systemet i Konstantinopel, og også benyttet seg av det da han var konge i Norge. Han lot det dog være opp til andre å se på denne delen av Haralds liv og gjerning:

Det er et spørsmål som andre må besvare hva møtet med det absolutte herskerveldet kan ha hatt å si for Haralds egen oppfatning av kongemakten. Som daglig tilskuer av det bysantinske despotiets ytringsformer kan han ikke ha unngått å gjøre seg opp en mening om dets brukbarhet som politisk system.¹²

Nordhagen gir oss her en oppgave, nemlig å se om trekk Harald viste som konge kan ha vært av bysantinsk natur. Denne oppgaven vi skal begi oss ut på her. Harald Hardråde styrte hardt og «med trekk som kan virke tyranniske»¹³, forteller historikeren Sverre Bagge. Kan det være hans fortid i det bysantinske despotiet som gjorde at han var en så sterk og hard konge? Dette spørsmålet fører igjen til andre spørsmål. Hvilke forutsetninger hadde Harald for å forsøke dette? Hvilke elementer kan man ledes til å tro at stammer fra Bysants? Jeg kommer til å se på fire ulike trekk ved Haralds regjering som virker å skille seg fra de tidligere norske kongene. seg, nemlig Haralds styre, innføringen av et myntvesen, den økende graden av urbanisering som fant sted under Harald, samt kirkepolitikken han førte. Det er aldri før gjort forsøk på å sette hans styre i et mer helhetlig bilde ut i fra hans bysantinske bakgrunn, men *enkelte* elementer har blitt studert tidligere. Først skal vi se hva som tidligere er skrevet om dette

⁶ ODB 1991, s. 2152 m. bibl. For en detaljert gjennomgang av Haralds tid i Bysants, se Blöndal og Benedikz 1978, s. 54 – 102, Davidson 1976, s. 207 – 229 og Nordhagen i Berg(red.) 1966, s 7 - 27. Jeg vil senere se på Haralds liv i generelle trekk, også tiden i Bysants og Russland. Se Davidson 1976 og Blöndal og Benedikz 1978 for generelt om væringene.

⁷ ODB 1991, s. 1119 m. bibl.

⁸ ODB 1991, s. 1962 m. bibl.

⁹ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7

¹⁰ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 9

¹¹ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7 – 27 m. bibl.

¹² Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 25.

¹³ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

emnet av andre i senere tid.

1.1 Historiografi

Aldri før har noen forsøkt å skape et helhetlig bilde av Harald som en bysantinsk hersker. Enkelte temaer har blitt sett på tidligere, som myntvesenet og Haralds forhold til kirken, men da helst enkeltvis, ikke i ett større og mer helhetlig bilde. Forholdene mellom Norden og Bysants, blant annet ved Elisabeth Piltz og Egil Mikkelsen med flere¹⁴ og Rudolf Zeitler med flere¹⁵, har fått oppmerksomhet, men forhold som kan være bysantinske i *Norge* vet vi lite om. Vi bør uansett ta for oss det lille som er gjort.

Visse elementer i det norske middelaldersamfunnet ser ut til å ha kommet til landet fra Bysants. Av disse kan historikeren Erik Gunnes fortelle at skipstypen *karve*, trolig et ferdselskip for storfolk, sannsynligvis har fått sitt navn fra det greske ordet *karabos*.¹⁶ Bysantinske motiver har i tillegg funnet veien til en norsk kirkefrontal. Denne viser scener fra da keiser Herakleios(610 – 641)¹⁷ erobret tilbake det hellige korset fra perserne¹⁸, en episode også Theodricus Munk omtaler i sin historie om de gamle norske kongene.¹⁹

Flere har antydnet at Harald hadde det bysantinske despotiet som modell for eget styre. Blant disse kan vi nevne arkeologen Inger Helene Vibe Müller, historikerne Erik Gunnes, Sverre Bagge og Per Sveaas Andersen²⁰, samt kunsthistorikerne Per Jonas Nordhagen og Knut Berg²¹. Disse har alle i varierende grad gitt Haralds bysantinske bakgrunn betydning i hans styre, men ikke i omfattende argumentasjon og analyser. Tematikken rundt samkongedømmet, et politisk fenomen som oppstod i Norge da Harald og nevøen Magnus Olavsson, heretter Magnus den gode, delte kongemakten i 1046, har blitt behandlet av flere historikere.²² Få har derimot sett om det er mulig at dette fenomenet kan ha hatt opprinnelse i Bysants, på tross av at dette oppstod rett etter Haralds hjemkomst derfra. I Bysants var dette systemet relativt vanlig. Historikeren Krijnie N. Ciggaar er den eneste jeg har sett nevne mulighetene for dette.

¹⁴ Piltz og Mikkelsen(red.) 1998

¹⁵ Zeitler(red.) 1981

¹⁶ Gunnes 1976, s. 117

¹⁷ ODB 1991, s. 916 - 917

¹⁸ Achen i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 211 – 220

¹⁹ Se Salvesen(trans.) 1990, s. 77 – 79. Det er interessant å se at Theodricus omtaler Herakleios som romersk keiser, mens Harald hadde rikdommer «bragt med seg fra Grekenland». Salvesen(trans.) 1990, s. 76

²⁰ Gunnes 1976, s. 276 – 277. Per Sveaas Andersen knytter dette opp mot Haralds aggressive utenrikspolitikk. Sveaas Andersen 1977, s. 164 – 165 og Sveaas Andersen i Berg(red.) 1966, s. 115

²¹ Se blant annet Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 169 – 192, Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7 – 27, Berg i Berg(red.) 1966, s. 28 – 40 og Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 102 - 117

²² Se blant andre Krag 2000, s. 225 – 226, Krag 2005, s. 261 – 264 og Bagge i HF (54) 1975, s. 239 – 274

Hun har behandlet vestlige reisende til Konstantinopel, deriblant nordboere.²³ Hun mener at samkongedømmet kan ha vært et resultat av Haralds opphold i Konstantinopel, og trekker frem de bysantinske medkeiserne Basil II (976 - 1025)²⁴ og Konstantin VIII (1025 - 1028)²⁵ som eksempler. Hun går derimot ikke stort dypere inn på temaet.²⁶

En del av Haralds aktiviteter som konge har blitt viet mye oppmerksomhet, også i forhold til hans bysantinske og russiske bakgrunn. Blant disse er opprettelsen av et nasjonalt myntvesen. Flere numismatikere, mynthistorikere, har sett på Haralds utmynting i forhold til hans bysantinske bakgrunn. Av disse kan vi nevne Kolbjørn Skaare og Brita Malmer.²⁷ Malmer omtaler mulighetene for at Haralds devaluering av mynt kan ha vært et resultat av hans opplevelser i Bysants, mens Skaare på sin side antyder at Harald opparbeidet seg viktig kunnskap om mynt og myntvesen der. Mest oppmerksomhet er uansett viet mulighetene for engelsk innflytelse, da myntene ligner de angelsaksiske. Harald kan også ha vært med på å påvirke andre skandinaviske mynter. Numismatikeren Micahel Hendy har argumentert for at en bysantinsk gullmynt har blitt kopiert av den danske kongen Svein Estridsson (1047 – 1074), etter å ha kommet i hans eie gjennom Harald Hardråde.²⁸ De fleste historikere har på sin side sjelden satt Haralds utmynting i sammenheng med hans tid i Konstantinopel.²⁹

Harald Hardrådes rolle i norske byers utvikling har blitt sett på av flere. Blant disse kan vi nevne Historikerne Arnved Nedkvite og Per Gunnar Norseng, arkeologene Gerhard Fischer og Erik Schia, arkitekt Håkon Christie og historiker Knut Helle.³⁰ Ingen av disse har knyttet dette opp mot hans tid i øst. Inger Helene Vibe Müller har derimot gjort det. Hun knytter hans aktiviteter i byene til det hun mener er en del av hans politiske modell etter bysantinsk mønster³¹, men lite annet er gjort for å se om Harald kan ha hatt den berømte byen Konstantinopel som modell eller inspirasjon for byene han selv var aktiv i.

Innen Haralds kirkepolitikk er det flere som har antydnet at han var preget av bysantinsk idealer, men også her har få utforsket problemstillingen grundig. Blant de som har tatt opp problemstillingen finner vi blant annet historikerne Sverre Bagge, Claus Krag og Per

²³ Se Ciggaar 1996

²⁴ Se ODB 1991, s. 261 – 262 m. bibl.

²⁵ Se ODB 1991, s. 503 – 504 m. bibl. Han var medkeiser sammen med Basil II, men ikke engasjert i statsstyring. Enekeiser fra Basil II døde i 1025.

²⁶ Ciggaar 1996, s. 109

²⁷ Skaare 1976, s. 65 – 68 og Malmer i Zeitler(red.) 1981, s. 128

²⁸ Se Hendy 1989, kap. X, s. 187 – 198

²⁹ Se blant annet Krag 2000, s. 224 – 225 og Gunnes 1976, s. 318 – 319

³⁰ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 39 – 46, Fischer 1950, s. 3 – 4 og 80 – 94, Schia 1991, s. 111 – 134, Christie i Berg(red.) 1966, s. 69 - 89 og Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 41 – 63

³¹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 102 - 117

Sveaas Andersen. Bagge mener at Haralds muligens førte en bysantinsk kirkepolitikk, men også at vi kan finne lignende tendenser i vest.³² Claus Krag henter til muligheten ved å referere til Halvdan Kohts utsagn om at Harald Hardråde talte som en bysantinsk keiser.³³ Per Sveaas Andersen mener på sin side at Harald fulgte russisk og bysantinsk mønster.³⁴ Erik Gunnes viser et annet syn, han mener Harald muligens etterlignet tyske konger eller keisere, ikke nødvendigvis bysantinske.³⁵ Selv om noen av disse historikerne synes å støtte mulighetene for at Harald førte en typisk bysantinsk kirkepolitikk, viser de ikke til hendelser som kan ligget bak denne ideologiske tendensen. Kunsthistorikeren Martin Blindheim har sett på bysantinsk innflytelse i skandinavisk religiøs kunst, blant annet Dynnasteinen på Hadeland. Han forteller at motivet på denne er typisk bysantinsk, og mener at det er godt mulig at steinens tilblivelse har en sammenheng med Haralds hjemkomst fra Bysants.³⁶

Hilda R. Ellis Davidson har behandlet Haralds tid i Bysants svært grundig, noe også Sigfús Blöndal og Benedikt S. Benedikz har gjort. Dette er naturlig da de har sett på væringgarden i sin helhet. Siden Harald Hardråde er den væringen som har fått mest omtale i kildene, har de sett på mulighetene for at det var hans erfaringer med det bysantinske regimet som lå til grunn for hans sterke styre. Dette har også arkeologen Mats G. Larsson sett på. Disse behandler derimot væringenes rolle *mens* de var Bysants, hensikten deres er ikke å studere dem etter at de reiste derfra. Av den grunn ser de ikke grundig på Haralds tid som konge. De nevner dog visse elementer som kan henge sammen med bysantinsk praksis.³⁷ Vi har uansett fått verdifull innsikt i vikingenes verden i østerled, spesielt væringene, gjennom verkene deres. Også Krijnie Ciggaar behandler mulighetene for bysantinsk påvirkning i Skandinavia. Hun ser noe på Harald Hardråde etter at han ble konge i Norge, og behandler ulike elementer som kan ha ankommet Norge fra Bysants gjennom han, blant annet om kirke, mynt og politikk. Hun behandler derimot ikke disse problemstillingene særlig grundig.³⁸

Som vi kan se av historiografien er det lite som er det forsket lite på muligheten for at Harald hersket som en bysantinsk despot. Dette vil derfor være tema i denne avhandlingen. Jeg har søkt å holde de ulike temaene jeg behandler adskilt, men noe overlapping vil forekomme. Der det har vært naturlig har jeg sett det som gunstig å ta opp tematikk i andre

³² Se Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

³³ Krag 2000, s. 231. Se også Krag 2005, s. 280 – 281.

³⁴ Sveaas Andersen i Berg(red.) 1966, s. 118

³⁵ Gunnes 1976, s. 270 – 271

³⁶ Blindheim i Zeitler(red.) 1981, s. 299 - 302

³⁷ Se Blöndal og Benedikz 1978, s. 100 – 102, Davidson 1976, s. 226 – 229 og Larsson 1991

³⁸ Se Ciggaar 1996, s. 102 – 128

kapitler enn de egentlig hører til. Dette har jeg gjort fordi det er viktig å se sammenhengen. Før vi gir oss ut på en kort biografi om Harald Hardråde, skal vi se på de ulike kildene jeg har benyttet meg av.

1.2 Kildene

Vi har vært heldige som har kilder som omtaler Harald Hardråde fra fler ulike perspektiver. Det finnes skriftlige kilder om han fra Det bysantinske riket i sør til Island i nord. I denne avhandlingen har de norske og islandske kildene, det vil si Heimskringla, Fagerskinna og Morkinskinna, vært de viktigste, men også Ágrip og Theodricus Munk har vært nyttige. Samtlige av disse er skrevet en stund etter hendelsene, og er baserte på muntlige overleveringer. De store verkene Heimskringla, Fagerskinna og Morkinskinna er alle skrevet på 1200- tallet, en god stund etter de faktiske hendelsene. Disse sagaverkene bygger igjen på kortere verk fra siste halvdel av 1100- tallet, deriblant Ágrip og Theodricus Munk. I tillegg ha forfatterne benyttet kvad, tradisjoner og legender som kilder.³⁹ Følgelig er det ikke alltid lett å vite hva som omtales av virkelige hendelser og hva som er lagt til senere, da de store kongesagaene trolig er skrevet over 150 år senere. Vi skal her se noen eksempler som demonstrer hvor vanskelig det kan være å skille mellom virkelige og oppfunne hendelser. De forskjellige sagaene kan fortelle om hendelser på ulike måter, selv om de i stor grad bygger på samme kildegrunnlag. Vi skal nå se på to episoder fra Morkinskinna som ikke er tatt med, eller tilsvarende, i de andre sagaverkene. Sagaforfatterne tolket sine kilder på ulike måter de også, akkurat som historiker fortsatt gjør.⁴⁰

Forfatteren av Morkinskinna er den eneste som forteller om *Haraldsslåtten*. Dette er en episode der det kommer frem at myntene til Harald hadde lavt sølvinnhold.⁴¹ Historien skal vi komme tilbake til senere, men den blir til en viss grad bekreftet gjennom arkeologiske funn. Denne delen av sagaen ser altså ut til å være relativt troverdig, selv om den kun finnes i dette verket. På den annen side forteller forfatteren også at Harald reiste til Konstantinopel via Russland, Tyskland og Roma.⁴² Trolig har forfatteren av Morkinskinna feiltolket et kvad, et kvad han siterer som kilde: «Often my lord destroyed the peace of the Franks before dawn»⁴³.

³⁹ Se Sveaas Andersen 1977, s. 25

⁴⁰ For nærmere tidfesting av de ulike verkene, se H. Kr.2006, s. XXI – XXXIV, F. Sk. 2007, s. 7 – 25, M. Sk. 2000, s. 1 – 83, Salvesen(trans.) 1990, s. 9 – 14 og Ágrip 1995, s. IX – XXV.

⁴¹ M. Sk. 2000, s. 190

⁴² M. Sk. 2000, s. 132

⁴³ M. Sk. 2000, s. 132

Dette er trolig en referanse til kamper mot normannere i Italia, ikke at han reiste til Konstantinopel gjennom det sentrale Europa.⁴⁴ Det er ganske sikkert at han seilte på de russiske elvene til Svartehavet, for å så fortsette til Konstantinopel derfra. Dette var en rute til Konstantinopel mange skandinaver benyttet.⁴⁵ Det kan derfor være vanskelig å skille fakta fra fiksjon når det kommer til sagaene, noe som ikke bare gjelder for Morkinskinna. Andre sagaverk referer også til hendelser som er usannsynlige, selv om noen av de faktisk er tidsmessig nærmere hendelsene enn andre.⁴⁶ Jeg har uansett valgt å legge meg på en linje der jeg lar tvilen komme til gode der Haralds harde styre virker å henge sammen med hendelser fra hans tid i Bysants.

I tillegg til de norske og islandske sagaene har vi vært heldige som har fått overlevert én enkelt kilde med særlig stor verdi for den kirkelige utviklingen i Nord- Europa. Dette er Adam av Bremens historie om erkebispesetet i Hamburg- Bremen. Adam som kilde er uunnværlig for å studere Harald og hans forhold til kirken. Som klerk i erkebispesetet Hamburg- Bremen hadde han førstehåndsinformasjon om forholdene i de statene bispesetet var kirkelig overhode for. Snorre og andre sagaforfattere gir oss ikke særlig innblikk i denne delen av kongenes regjering. Adam utfyller derfor de andre kildene, og gir oss blant annet betydelig informasjon om konflikten mellom Harald og Adalbert. Den tidsmessige nærheten kilden har til hendelsene er også av stor betydning, da en regner med at beretningen ble skrevet ned på 1070- tallet.⁴⁷ Dette er kun få år etter Haralds død i 1066.⁴⁸ En kan godt si at uten Adams beretning, hadde det vært nær umulig å studere de norske kongenes forhold til kirken på 1000- tallet.

I denne avhandlingen har jeg ikke benyttet meg av engelske eller danske kilder. Blant disse kan vi nevne Saxo Grammaticus og de anglosaksiske krønikene. Grunnen til det er at forfatterne skriver ut fra danske eller engelske perspektiver. Det er Haralds tid i Russland og Bysants, samt hans sterke styre i Norge jeg fokuserer på. Jeg har derfor benyttet meg av kilder som omtaler dette. Ett unntak er de russiske krønikene, som jeg har utelatt på grunn av at de er sparsommelige med informasjon som kan knyttes til Harald. Siden jeg ikke vil grundig behandle de militære aspektene ved Haralds regjering, vil disse kildene ikke tilføye oss særlig nytt.

⁴⁴ Se Blöndal og Benedikz 1978, s. 54 – 56

⁴⁵ Se Magnus i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 119 – 122

⁴⁶ Se for eksempel Theodricus Munks påstand om at Harald skal ha vært i Etiopia mens han var soldat i Bysants. Det er ikke sannsynlig at han gjennomførte en reise dit. Se Salvesen(trans.) 1990, s. 81

⁴⁷ Se Adam av Bremen 1993, s. 9 – 20 for tidfesting og diskusjon rundt Adams verk.

⁴⁸ Krag 2000, s. 87

Helt sør i Europa finner vi også en kilde som omtaler Harald Hardråde. Den bysantinske forfatteren Kekaumenos forteller i sitt verk *Strategikon om Araltes fra Varangia*.⁴⁹ Kilden tillegges stor verdi, men den er egentlig ikke et verk om historie. I følge Sverre Bagge handler det om statsstyre og ulike samfunnsgrupper, og ble skrevet i 1060- eller 1070- årene.⁵⁰ Bysantologisten Jan Olof Rosenqvist mener på sin side at dette er ett verk om generelle livsspørsmål myntet på forfatterens to sønner. Disse skal ha siktet på en militær karriere.⁵¹ Kilden er viktig i forhold til Haralds opphold i Bysants, da den ikke bare bekrefter at han faktisk *var* der, men den utfyller, og i visse tilfeller bekrefter, sagaenes beretninger.⁵² Kilden er også et bevis på at det var kontakt mellom Konstantinopel og Norge etter Haralds hjemkomst, da den forteller at Harald ble konge etter broren Olav den hellige. I denne avhandlingen har jeg kun benyttet meg av delen som omhandler Harald.⁵³ Kilden er derfor viktig for vår problemstilling, selv om delen som omtaler Harald er relativt kort.

Det er ikke kun skriftlige kilder vi må ta hensyn til. Vi har også arkeologiske levninger, blant dem myntfunn og bygningsmasse. Disse kan også vitne om denne tiden. Disse er det viktig å ta hensyn til, da de kan hjelpe til med å bekrefte, eller avkrefte, de skriftlige kildene. Et eksempel der arkeologien til en viss grad bekrefter skriftlige kilder, er den tidlige nevnte episoden vedrørende Haraldsslåtten. Funnet av mynt med lavt sølvinnhold slått av Harald Hardråde, bekrefter tendensen i Morkinskinna.⁵⁴ Arkeologiske funn kan, i tillegg til å bekrefte eller avkrefte episoder i sagaene, også belyse elementer andre kilder tier om. Dette er Hamar et eksempel på. Myntfunn har vist at Hamar var myntsted under Harald Hardråde, og byen har derfor trolig vært tilknyttet kongen. Det er ikke kjent at andre kilder omtaler stedet før Hamar ble bispesete i 1152/53,⁵⁵ noe som viser hvor viktig arkeologien har vært for vår kunnskap om denne perioden.

De nordiske kildene er ikke alltid enige, men visse ting enes de uansett om. Blant disse er oppfatningen av Bysants og byen Konstantinopel, vikingenes Miklagard, den store byen, og

⁴⁹ Se Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7

⁵⁰ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 173

⁵¹ Se Rosenqvist 2003, s. 149 – 151

⁵² Se blant annet Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7 - 27 m. bibl. og Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 173 – 181

⁵³ Teksten er oversatt til norsk ved Gustav Storm. Dessverre har det ikke vært mulig for meg å få tak i denne, men det som har omhandlet Harald på norsk har blitt sitert i Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7 – 9 og Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 173 – 175. Jeg har i tillegg benyttet meg av engelske oversettelser fra Davidson 1976, s. 208 – 209 og Blöndal og Benedikz 1978, s. 57 – 58. I avhandlingen referert har jeg til denne litteraturen i tilfeller jeg har sitert Kekaumenos.

⁵⁴ Se Skaare 1976, s. 79 – 85 og Gullbekk 2009a, s. 131 – 132

⁵⁵ Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 59 og Skaare 1976, s. 99

slavernes Tsargrad, keiserens by. Det er tydelig at området hadde en sterk tiltrekningskraft for eventyrlystne skandinaver, noe vi blant annet kan se på sporene Sigurd Jorsalfares besøk i Konstantinopel satte i sagaene.⁵⁶ Vi skal nå i korte trekk se på livet til Harald Hardråde, inkludert tiden som soldat i Bysants og konge i Norge.

1.3 Harald Hardråde – en kort biografi

Harald Hardråde ble født rundt 1015 og var halvbroren til Olav den hellige. Han var sønnen til Sigurd Syr, en småkonge på Opplandene, og Åsta Gudbrandsdatter. Hun hadde vært gift med far til Olav, Harald Grenske, og var derfor moren til både Olav og Harald.⁵⁷ Harald med Olav i slaget på Stiklestad i 1030, da han kun var femten år. Der døde Olav, og Harald ble såret. Han flyktet østover til Sverige etter slaget, før han så reiste videre til Russland. Der gikk han i sin fremtidige svigerfar Jaroslavs tjeneste.⁵⁸ Han satte så sammen med 500 menn kursen mot Konstantinopel, og gikk der i tjeneste hos den bysantinske keiseren Michael IV(1034 – 1041)⁵⁹.⁶⁰ Før vi går videre kan det være nyttig å dvele litt ved væringene og hva som trakk dem til Bysants.

Harald Hardråde var ikke den første skandinaven som gikk i bysantinsk tjeneste. Han var heller ikke den siste. Nordboere, de fleste fra dagens Sverige, seilte langs de russiske elvene og etablerte seg blant annet i Kiev og Novgorod. Disse ble kalt *Rus*⁶¹ av bysantinerne. Fra sine baser i Kiev og områdene rundt lanserte de flere angrep på Konstantinopel. Patriarken Photius opplevde et angrep fra disse i 860, og beskrev det på denne måten:

What is this? What is this grievous and heavy blow and wrath? Why has this dreadful bolt fallen on us out of the farthest north? What clouds compacted of woes and condemnation have violently collided to force out this irresistible lightning upon us? Why has this thick, sudden hail-storm of barbarians burst forth, not one that hews down the stalks of wheat and beats down the ears of corn, or lashes the vine-twigs and dashes to pieces the unripe fruit, or strikes the stems of plants and tears the branches apart. [...] but miserably grinding up men's very bodies, and bitterly destroying the whole nation? [...] For this

⁵⁶ Se H. Kr. 2006, s. 553 – 555, F. Sk. 2007, s. 348 – 350 og M. Sk. 322 – 325. Dessverre er deler av fortellingen i Fagerskinna tapt.

⁵⁷ En episode i Heimskringla forteller at Olav den hellige besøkte Åsta, moren hans. Her møter vi for første gang Harald. Han skal ha vært tre år gammel og allerede ha vist seg som en ambisøs person. Om episoden hendte i virkeligheten er dog tvilsomt. Se H. Kr. 2006, s. 244 - 245

⁵⁸ ODB 1991, s. 1032

⁵⁹ Se ODB 1991, s. 1365 – 1366 m. bibl

⁶⁰ H. Kr. 2006, s. 460

⁶¹ ODB 1991, s. 1118 – 1820 m. bibl.

reason a people has crept down from the north, as if it were attacking another Jerusalem, and nations have been stirred up from the end of the earth, holding bow and spear; the people is fierce and has no mercy[...]⁶²

Bysantinerne fant snart ut at disse barbarene kunne være nyttige. Hæren i Det bysantinske riket hadde ikke vært fremmed for å bruke leiesoldater, og det tok heller ikke lang tid før eventyrlystne skandinaver dukket opp i hæren eller marinen.⁶³ Den berømte væringgarden ble etablert av keiseren Basil II i 988. Han hadde behov for hjelp til å slå ned opprør, og inngikk derfor en allianse med den russiske fyrsten Vladimir. Denne fikk Basil II's søster Anna i ekteskap. Som motytelse skulle han innføre den ortodokse kristendommen i Russland, samt avstå en hæravdeling bestående av 6000 rus til Basil II.⁶⁴ Disse ble snart keiserens personlige vaktstyrke og utmerket seg i sin lojalitet til keiseren.⁶⁵ De kunne også brukes til oppgaver andre soldatene ikke ville ta på seg. Væringgarden skulle forbli en viktig del av det bysantinske hoffet helt frem til det fjerde korstog i 1204, den latinske erobringen av Konstantinopel. Plyndringen som fulgte var svært ødeleggende for byen, og Bysants kom aldri tilbake til fordums prakt etter dette.⁶⁶

Konstantinopel var full av palasser, store kirker og klostre, og byen ser ut til å ha hatt en nær magnetisk kraft for nordboere. Dette kan vi anta ved at sagaene blant annet gir oss levende bilder av Konstantinopel og Det bysantinske riket. Snorre kan fortelle oss dette om hva Sigurd Jordsalfare skal ha sett på sin reise langs kysten av Det bysantinske riket: «Overalt oppe i land der er det byer, kasteller og landsbyer, så det ikke noe sted er slutt på dem.»⁶⁷ Han fortsetter så med å fortelle om Sigurds ankomst i Konstantinopel, der keiseren «lot breie ut pell på alle gatene i byen fra Gullvarta og til Laktjarnar⁶⁸; der er den gjæveste hallen til keiseren.»⁶⁹ I verket *Danenes ferd til Jerusalem*⁷⁰ hører vi at det ikke er nødvendig «å fortelle alt det rare og underlige som går for seg i denne navngjetne byen, men vil likevel nevne noe

⁶² Photius og Mango 1958, s. 82 - 89

⁶³ Se Blöndal og Benedikz 1978, s. 32 – 52

⁶⁴ Treadgold 1997, s. 518

⁶⁵ Se Anna Comnena 1969, s. 95 – 96. Hun sier at væringene så på lojalitet til keiseren som en hellig familietradisjon, og de ville aldri forråde han.

⁶⁶ Se Blöndal og Benedikz 1978, s. 167 – 176

⁶⁷ H. Kr. 2006, s. 553

⁶⁸ Gullvarta er *den gyldne porten*, mens Laktjarnar er det keiserlig palasset *Blachernae*. Disse stedene kan en finne ut mer om her: ODB 1991, s. 293, 517 – 518 og 858 – 859 m. bibl.

⁶⁹ H. Kr. 2006, s. 553

⁷⁰ Danenes ferd til Jerusalem er en fortelling om menn fra Norden som reiste sammen på korstog. De skal ha vært innom Konstantinopel, der de blant annet møtte væringer fra Skandinavia. Se Salvesen(trans.) 1990, s. 13 – 14 om selve verket og diskusjonen rundt identiteten til forfatteren. Verket kan leses i Salvesen(trans.) 1990, s. 97 - 129

av det som gagnar fromhetslivet i oss.»⁷¹ Adam av Bremen omtaler på sin side Konstantinopel som «Det greske rikes skjønneste smykke.»⁷²

Væringene har trolig beskrevet alt det fantastiske de fikk se i østerled til folk i hjemlandene. At det har vært interesse rundt dette, kan vi blant annet se i på oppholdet Sigurd Jorsalfare skal ha hatt i Konstantinopel. Keiseren Alexios I Komnenos (1081 – 1118)⁷³ skal ha åpnet Gullvarta, den gyldne porten, og Sigurd fikk valget mellom å overvære leker i Hippodromen, i sagaene Padrim, og gaver av gull.⁷⁴ Dette var vanlig politikk hos de bysantinske keiserne, og kan være et trekk Harald adopterte. Morkinskinna gir oss videre en ganske detaljert beskrivelse av hippodromen i Konstantinopel som forfatteren hevder stammet fra de som hadde vært der:

Those who have been in Constantinople say that the hippodrome is constructed in such way that there is a high wall enclosing a field that might be compared with a huge circular homefield. There are tiers along the wall for people to sit on, while the games are played on the field. The walls are decorated with all sorts of ancient events. You can find the Æsir, the Volsungs, and the Gjukungs fashioned in copper and iron with such great skill that they seem alive.⁷⁵

Beskrivelsen er detaljert og svært nær Hippodromen slik den virkelig fremstod.⁷⁶ Harald Hardråde var trolig like trukket mot denne fantastiske byen og dens rikdommer som andre nordboere. Vi kan vanskelig klandre han, Konstantinopel var tross alt på denne tiden kristendommens største og rikeste by.

Under Haralds opphold i Konstantinopel og Bysants, var dets hær en av de mest slagkraftige i regionen, det vil si i Balkan, Lilleasia og det østlige Middelhavet.⁷⁷ Hæren og marinen⁷⁸ kunne begge inneholde elementer av leiesoldater, blant annet skandinaver. De hadde vært i bysantinsk tjeneste allerede før 988, der de blant annet hadde tjenestegjort på skip.⁷⁹ Væringgarden ble en viktig del av det militære støtteapparatet i Bysants med sine 6000 medlemmer, og ble opprettholdt av nye rekrutter fra Skandinavia, Russland og senere

⁷¹ Salvesen(trans.) 1990, s. 128

⁷² Adam av Bremen 1993, s. 78

⁷³ Se ODB 1991, s. 63 m. bibl.

⁷⁴ F. Sk. 2007, s. 350, H. Kr. 2006, s. 553 – 555 og M. Sk. 2000, s. 322 – 326

⁷⁵ M. Sk. 2000, s. 324. Hippodromen i Konstantinopel hadde obelisker og statuer midt i arenaen. Se ODB 1991, s. 934 – 935 m. bibl. Morkinskinna forteller videre om lekene som ble holdt der. Se M. Sk. 2000, s. 324

⁷⁶ Se ODB 1991, s. 934 – 936 m. bibl.

⁷⁷ Vryonis Jr. i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 8

⁷⁸ Se Haldon 1999 og Treadgold 1995. Se også ODB 1991, s. 1444 m. bibl. og ODB 1991, s. 183 – 185 m. bibl.

⁷⁹ Haldon 1999, s. 125

England.⁸⁰ Disse soldatene ble ofte ledet av generaler. En av dem var Georgios Maniaces,⁸¹ mannen som blant annet ledet hæren Harald Hardråde var en del av på Sicilia.

I Konstantinopel var det keiserparet Zoë⁸² og Michael IV som satt ved makten da Harald ankom byen. Zoë var, sammen med sin søster Theodora⁸³, siste etterkommer av det *makedonske dynasti*.⁸⁴ Dette var et dynasti som hadde ført Bysants nok en gang mot en ledende rolle i Europa. I vest hadde det frankiske riket blitt delt opp i mindre deler, og i øst hadde de tidligere samlede muslimene begynt å splittes i trosretninger og territorier. Basil II hadde erobret tilbake store områder, og ved hans død strakte imperiet seg fra Kreta til Krim og fra Messina- streket og Donau til elvene Araxes, Euphrates og Orontes. Keiserriket skilte seg ut fra den andre europeiske supermakten, Det tysk- romerske riket, på flere områder.⁸⁵ Det hadde blant annet et godt utbygd byråkrati, en stående hær og et utbredt skatteleggingssystem. Den bysantinske kulturen hadde spredt seg til slaviske folkeslag i øst og nord, blant annet gjennom religion og skriftspråk.⁸⁶

Kunsthistorikeren Per Jonas Nordhagen mener at Harald kan ha ankommet Konstantinopel allerede mellom 1034 og 1035. Kan hende han også var en tur til Palestina i 1036.⁸⁷ Han tjenestegjorde trolig både i den bysantinske hæren og marinen, og dette førte ham først til Sicilia og Italia i 1038, deretter til Bulgaria i 1041.⁸⁸ Alt han plyndret eller fikk i lønn skal han ha fått sendt til Kiev med betrodde menn. Han tjenestegjorde under en av tidens beste generaler, Giorgios Maniaces. Harald utmerket seg både på Sicilia og i Bulgaria, og ble forfremmet til *manglabites*⁸⁹ og *spatharokandidatos*⁹⁰. Dette førte han inn i den keiserlige livgarde, og begge forfremmelsene førte med seg seremonielle oppgaver i Konstantinopel.

Harald oppholdt seg som medlem av væringgarden tett opp til keiserens daglige liv og virke. Her fikk han etterhvert erfare intrigene som kjennetegnet det bysantinske hofflivet, og skal etter hvert ha blitt fengslet. Grunnen til dette er usikker, men sagaene forteller at Harald

⁸⁰ Treadgold 1995, s. 79 og 115 - 116

⁸¹ Se ODB 1991, s. 1285 m. bibl.

⁸² Se ODB 1991, s. 2228 m. bibl.

⁸³ Se ODB 1991, s. 2038 m. bibl. Theodora ble senere enkeiserinne(1055 - 1056).

⁸⁴ ODB 1991, s. 1262 – 1263. Det makedonske dynastiet er navnet som er gitt keiserne som startet en ny gullalder for Det bysantinske riket. Den mest kjente i dette dynastiet er nok Basil II (976 – 1025), som var den keiseren som har fått æren av å ha kristnet Russland, samt å ha stiftet den berømte væringgarden som Harald var en del av. Se ODB 1991, s. 261 – 262 m. bibl.

⁸⁵ Magdalino i Mango(red.) 2002, s. 176 – 180. Se også ODB 1991, s. 562 – 563 m. bibl.

⁸⁶ Se blant annet Shepard i Mango(red.) 2002, s. 230 – 247

⁸⁷ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 9 – 12

⁸⁸ Benedikz og Blöndal 1978, s. 58 – 60

⁸⁹ ODB 1991, s. 1284

⁹⁰ ODB 1991, s. 1936

ble beskyldt for å ha tilegnet seg for stor andel av plyndringen han utførte på felttogene.⁹¹ Til alt hell for Harald brøt det ut et folkelig opprør da keiseren Michael V(1041 – 1042)⁹² avsatte Zoë, arvingen til det populære makedonske dynastiet. Harald skal ha blitt frigjort, og senere ha vært den som blindet keiseren Michael V i 1042.⁹³ Dette ville mest sannsynlig vært en oppgave gitt til væringgarden, og det virker ikke urimelig at det var Harald som utførte den. Den nye keiseren het Konstantin IX Monomachos(1042 – 1055).⁹⁴

Harald ville etter denne episoden reise hjem, men ser ut til å ha møtt motstand. Han klarte til slutt å reise fra byen, selv om han måtte gjøre det i skjul.⁹⁵ Sagaene beskriver at han kapret to galeier og rodde over kjettingen som beskyttet innseilingen til Det gyldne horn før han satte kursen mot Kiev.⁹⁶ Her giftet han seg med en av døtrene til Jaroslav, Ellisiv⁹⁷, og hentet skattene han tidligere hadde fått sendt dit. Ferden gikk så videre nordover. I Russland hadde Harald opplevd en kultur som mest sannsynlig var en blanding av de norrøne, slaviske og gresk- bysantinske. Svenske vikinger i østerled hadde vært med på å bygge opp en stat i Russland, men ble gradvis slavifiserte. Likevel beholdt de kontakten med de gamle hjemlandene, og det kom mange skandinaver for å gjøre krigstjeneste hos de russiske herskerne.⁹⁸ De slavifiserte skandinaverne ble sammen med den slaviske befolkningen etter hvert trukket stadig lenger inn i den kulturelle sfæren til Det bysantinske riket. Blant annet fant ortodoks religion, skriftspråk, kunst og litteratur veien til Russland fra Bysants.⁹⁹ Dette var Russland slik Harald må ha opplevd det, og det var her dronningen hans, Ellisiv, kom fra.

Da Harald endelig vendte tilbake til Norge var Magnus den gode konge i landet. Han var sønnen til Olav den hellige, og derfor nevøen til Harald. Magnus var også konge i Danmark, men der ble han utfordret av Svein Estridsson, en av hans tidligere danske jarler.¹⁰⁰ Denne hadde i tillegg kongelig blod. Det var åpen konflikt mellom disse da Harald kom tilbake til Norden, og han manøvrerte i begynnelsen mellom disse. Til slutt godtok Magnus å dele kongemakten med Harald mot halve formuen hans. De ble derfor samkonger i Norge i 1046, men Magnus skulle alene være konge i Danmark. Harald på sin side skal ha lovet å

⁹¹ H. Kr. 2006, s. 467 – 468 og F. Sk. 2007, s. 244

⁹² Se ODB 1991, s. 1366 m. bibl

⁹³ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 16 – 17

⁹⁴ Se ODB 1991, s. 504 m. bibl.

⁹⁵ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 22 – 24

⁹⁶ Se H. Kr. 2006, s. 469, F. Sk. 2007, s. 245 – 246 og M. Sk. 2000, s. 147 - 148

⁹⁷ Se Berg i Berg(red.) 1966, s. 28 – 40 m. bibl.

⁹⁸ Davidson 1976, s. 148 - 163

⁹⁹ Se Obolensky i Laiou og Maguire(red.) 1992, s. 37 – 47 m. bibl.

¹⁰⁰ Sigurdsson 1999, s. 72

hjelpe Magnus i kampen mot Svein i Danmark.¹⁰¹

Magnus døde allerede i 1047, og Harald ble enekonge i Norge. I Danmark ble Svein ble tatt til konge, noe som var mer enn Harald tålte. Store deler av regjeringstiden hans gikk derfor med på å herje i Danmark, både med større og mindre flåter. Danskene ville på sin side ikke gi seg, selv om Harald skal ha tatt og ødelagt Hedeby, en betydelig by i Danmark.¹⁰²

Ambisjonene til Harald var store. De skulle også bli hans undergang. Han forstod etter hvert at danskene ikke kom til å overgi seg, og inngikk derfor fred med Svein Estridsson i 1064¹⁰³. Deretter rettet han oppmerksomheten vestover. Harald krevde den engelske tronen etter Edvard bekjenneren. Toste jarl, broren til engelskmennenes konge Harold Godwinsson, kom til Harald etter at han hadde blitt fratatt jarledømmet sitt. Han tilbød Harald tronen i England mot at han selv fikk tilbake sin verdighet som jarl.¹⁰⁴ Dette takket Harald ja til, og sendte en invasjonsflåte i følge ulike kilder bestående av mellom 200 og 500 skip.¹⁰⁵ Innledningsvis gikk også invasjonen bra. Harald overvant den første hæren som ble sendt mot han ved Fulford Gate nær York.¹⁰⁶ Dette skulle derimot snu, da Harald og hans menn ble overrumplet av en annen engelsk hær ledet av den engelske kongen. Han hadde reist i stor hastighet fra lengst sør i landet, og overrasket på denne måten en uforberedt norsk hær ved Stamford Bridge, ikke langt ifra York. Harald ville kjempe, og slaget stod den 25. september 1066. I dette måtte nordmennene gi tapt, og Harald ble drept.¹⁰⁷ Sønnen Olav Haraldsson, heretter Olav Kyrre, hadde vært med til England og overlevde slaget. Han fikk tillatelse til å reise tilbake til Norge, der han ble konge sammen med broren Magnus. Disse var de første i en rekke konger som historikere i senere tid har gitt tilnavnet Hardråde-ætten.¹⁰⁸

Kan vi si ved å se på hendelser fra tiden han var i Bysants at han hersket som en bysantinsk despot i Norge? Er det det mulig at han kan ha tatt med politiske, økonomiske og sosiale trekk fra Bysants? Vi skal nå prøve å finne svaret på dette ved å se på fire ulike deler av Haralds regjering, nemlig hans sterke styre, hans myntvesen, urbaniseringen i Norge under Harald og hans rolle i denne. Til slutt skal vi se på hans problematiske forhold til kirken. Dette er utvilsomt temaer som flyter over hverandre, men jeg har sett det som nødvendig å dele disse inn i ulike deler. Det vil uansett forekomme noe overlapping.

¹⁰¹ H. Kr. 2006, s. 473 – 475 og F. Sk. 2007, s. 252 – 255

¹⁰² Sveaas Andersen 1977, s. 164 – 166

¹⁰³ Sveaas Andersen 1977, s. 166

¹⁰⁴ H. Kr. 2006, s. 512 – 513

¹⁰⁵ Se DeVries 1999, s. 241

¹⁰⁶ Se DeVries 1999, s. 230 – 261 og Jones 2007, s. 173 – 196

¹⁰⁷ DeVries 1999, s. 264

¹⁰⁸ Krag 2000, s. 225

2. Kong Haralds sterke styre

Kong Harald var mektig, styrte sterkt innenlands, og alt folk sa at ingen konge i Nordlandene hadde vært klokere. Han var sterk og våpenfør, fremgangen i hans verk var som det lenge har vært fortalt om, og likevel ligger mange flere fortellinger om hans storverk usagte. Vi vil ikke overdrive eller fortelle slikt som ikke kan bevitnes, enda vi har hørt mye, men det synes oss bedre å la være å legge til for mye, enn at det siden må tas bort.¹⁰⁹

Slik beskriver forfatteren av Fagerskinna Harald Hardråde. Han kom til å vise seg som en annen type konge enn vi tidligere har sett i Norge. De hadde i stor grad basert sin makt på allianser med lokale høvdinger og jarler. Kongene var avhengige av å samarbeide med forskjellige stormenn, noe som førte til at de sistnevnte kunne få stor makt. Et eksempel på en slik stormann er Erling Skjalgsson, en betydelig skikkelse på vestlandet. Han ble drept i 1027. Olav den hellige skal da ha sagt dette til drapsmannen Aslak Fitjaskalle: «Nå hogg du Norge ut av hendene på meg.»¹¹⁰ Aslak var så mektig, at uten hans hjelp ville Olav ha en mye mindre sjanse til å erobre tilbake landet. Disse mektige mennene kom etter hvert til å møte en formidabel motstander – Harald Hardråde.

Da Harald kom tilbake til Norge i 1046 kom en helt annen type politiker til regionen enn vi tidligere har sett. Samkongedømmet som institusjon, to konger som regjerte sammen, dukket for første gang opp i landet. Harald viste seg å være en sterk og maktlysten konge, og tolererte ikke andre mektige menn. Som vi senere skal se var dette en periode da byene blomstret, en nasjonal mynt ble innført og den vestlige kirkeorganisasjonen lå i strid med Harald. Hvorfor kom dette skillet akkurat under Harald Hardråde? Var det bysantinsk ideologi som lå bak Haralds sterke styre? Vi skal se på tre ulike elementer ved Haralds regjering for å finne svar på disse spørsmålene. Elementene er samkongedømmet, hans forold til mektige stormenn og noen av hans diplomatiske forhold.

2.1 Samkongedømme

Harald Hardråde og Magnus den gode var samkonger mellom 1046 og 1047. Dette vet vi, men for å finne ut om dette var noe Harald tok med seg fra bysantinsk praksis, bør vi se litt på

¹⁰⁹ F. Sk. 2007, s. 272

¹¹⁰ H. Kr. 2006, s. 373

den politiske strukturen i Bysants i tiden rundt Haralds opphold der.

Som romernes etterkommere var det naturlig for bysantinerne å kalle seg romere, selv om flertallet av innbyggerne på 1000- tallet snakket gresk, ikke latin.¹¹¹ De var arvtagere av den romersk lov og det administrative systemet¹¹². Frafallet av Romerrikets vestlige del i 476 startet ikke automatisk et nytt rike i øst.¹¹³ Livet i øst fortsatte som før, og de fortsatte å kalle seg romere helt til Konstantinopel fall i 1453.¹¹⁴

Det er ikke lett å trekke paralleller mellom den norske kongen og den bysantinske keiseren¹¹⁵ i første halvdel av 1000- tallet. Vi skal uansett gjøre det. Keiseren var en hellig person i Bysants, han var Guds representant på jorden¹¹⁶ og keiserdømmet ble sett på som en refleksjon av himmelriket. Dette forandret seg ikke før tyrkerne erobret Konstantinopel.¹¹⁷ Keiserens makt var absolutt og hellig.¹¹⁸ Han var det øverste leddet i et godt utbygd byråkratisk apparat, der alle medlemmene hadde en overordnet, lik en pyramide. Byråkratene hadde blant annet ansvaret for skatteinnkreving, hæren, ambassadører og lignende.¹¹⁹

Samkongedømmet ble innført i Norge da Harald Hardråde og Magnus den gode delte makten i 1046. Dette var en politisk modell der kongene styrte sammen, det ser ikke ut til at de delte opp landet i egne territorier. Magnus og Harald ser ut til å ha opptrådt sammen da de tok beslutninger.¹²⁰ Samkongedømmet var derimot ikke bare et norsk fenomen. I Bysants kunne keiseren utnevne en *caesar*¹²¹, en medkeiser eller en juniorkeiser, i løpet av sin regjeringstid. Jeg kommer her til å bruke benevnelsen medkeiser, da denne knyttes tettest mot samkonge.

I Det bysantinske riket var det vanlig for en keiser å opphøye en sønn, eller adoptivsønn, til medkeiser. Denne statusen fikk de som forventede tronarvinger, og utnevnelsen var en måte å sikre etterfølgelsen på.¹²² Dette hadde trolig Harald både opplevd

¹¹¹ Mango 1980, s. 13 – 31. Se også Vryonis Jr. i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 12 og Cavallo(red.) 1997, s. 4

¹¹² Se Herrin 2007, s. 70 – 79 og Guillou i Cavallo(red.) 1997, s. 197 – 229. Se eventuelt også ODB 1191 – 1194 m. bibl. og ODB 1991, s. 344 – 345 m. bibl. for en kort innføring.

¹¹³ Bysants var aldri navnet på et eget rike. Keiseren i Konstantinopel var keiser i et *romersk* imperium, innbyggerne kalte seg *Romaioi*, det vil si romere og staten ble kalt *Romania*. Bysants er et navn gitt riket lenge etter Konstantinopels fall i 1453. Se Mango 1980, s. 1

¹¹⁴ Herrin 2007, s. 329

¹¹⁵ ODB 1991, s. 692 – 693 m. bibl.

¹¹⁶ Se Bagge 2004, s. 55. Se også ODB 1991, s. 989 - 990

¹¹⁷ Spanos og Zarras 2010, s. 64

¹¹⁸ Vryonis Jr. i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 5

¹¹⁹ Vryonis Jr. i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 6

¹²⁰ Krag 2000, s. 225 – 226. I Heimskringla forteller Snorre om kongene: «Stundom holdt de seg sammen, og stundom hver for seg.» Det kommer også frem at de bød ut leidang *sammen*. Se H. Kr. 2006, s. 476. Se også Krag 2005, s. 261 – 262.

¹²¹ ODB 1991, s. 363 m. bibl.

¹²² ODB 1991, s. 692 – 693 m. bibl.

og hørt om. Ikke lenge før Harald kom til Bysants, i 1025, døde en av de mest kjente bysantinske keiserne, Basil II (976 – 1025). Han hadde hatt som medkeiser Konstantin VIII. Han var faren til Zoë, keiserinnen da Harald var i Konstantinopel. Da var også Michael V, keiseren Harald skal ha blindet, medkeiser. Han fikk denne statusen i 1035 av keiserparet Michael IV og Zoë. Harald kan allerede ha ankommet Bysants på denne tiden, han var der uansett mens de var medkeisere.¹²³ Han opplevde sannsynligvis også en kvinnelige versjon av denne praksisen. Zoë og Theodora, to av Konstantin VIII's døtre, delte makten i en kort periode i 1042.

Med denne informasjonen er det rimelig å anta at Harald kjente godt til dette systemet. Det hadde vært praktisert både mens og rett før han var der, både av keiser og keiserinner. Kan dette være bakgrunnen for samkongedømmet som kjennetegnet Norge på denne tiden? Er det kun tilfeldig at Harald kort tid før samkongedømmet ble innført i Norge oppholdt seg i et område der dette ble praktisert? Min påstand er at det ikke er det. Dette er et syn Krijnie Ciggaar synes å støtte. Hun mener at dette kan ha en sammenheng med bysantinsk praksis da dette var relativt vanlig i Bysants. Hun trekker frem Basil II og Konstantin VIII som eksempler i relativt nær tid til Haralds opphold. I tillegg til dette nevner hun at diplomati, som vi skal se senere, fjernet behovet for militær konfrontasjon.¹²⁴

Harald satt med store ressurser etter sine eventyr i østerled. Disse ressursene kunne han benyttet seg av for å skaffe seg støtte til en om nødvendig kamp *mot* nevøen Magnus. Magnus var nok klar over dette, og ville trolig for all pris unngå et slikt scenario. Han bør ha kjent til ressursenes betydning i striden mellom Olav den hellige og Knut den mektige. Ved å gi rikelig med gaver klarte Knut å verve støtte blant norske stormenn mot Olav.¹²⁵ Claus Krag viser til den politiske situasjonen til Magnus, truet fra Danmark og Sverige i tillegg til Harald, var han nødt til å dele makten med sistnevnte.¹²⁶ Dette kan ha hatt en betydning i hans overveielse av hvorvidt han godtok å dele kongemakten med Harald.

Samkongedømmet var i 1046 mest sannsynlig en ny modell for landstyring i Norge. Dette lar blant annet Fagerskinna skinne relativt klart i gjennom da forfatteren beskriver Einar Tambarskjelves reaksjon da Harald og Magnus skulle inngå forlik:

Da svarte Einar Tambarskjelve, og snakket om hvor langt borte Harald hadde

¹²³ De var medkeisere fra 1035 til 1041. Da døde Michael IV.

¹²⁴ Ciggaar 1996, s. 109

¹²⁵ Krag 2000, s. 62

¹²⁶ Krag 2005, s. 235 og 262

vært da de vant landet fra knytlingene: «Og vi føler ingen lyst til å todele oss mellom kongene, og vi har jevnlig alltid tjent én om gangen, og slik må det være mens kong Magnus lever og er ved makten.» Dette samtykte alle stormennene i, og selv om de hadde hver sin måte å si det på, kom alle til det at de ville bare ha én konge, Magnus, over seg.¹²⁷

Selv om Einar Tambaraskjelve, sammen med andre stormenn, var i mot at Harald og Magnus skulle dele makten, kom de etter hvert til enighet. Harald skal ha gitt opp halve formuen sin mot å dele kongemakten med Magnus.¹²⁸ Magnus skulle fortsatt ha makten i Danmark alene, men Harald forpliktet seg til å hjelpe med forsvaret av begge rikene.¹²⁹ Samkongedømmet skulle, som Claus Krag forteller, «danne mønster for felles regjeringer senere i århundret, blant Haralds etterkommere.»¹³⁰

Om samkongedømmet var et resultat av Haralds opphold i Bysants, bør det ha vært Harald som gikk inn for løsningen. Theodricus Munk, en av våre nærmeste kilder til hendelsene, forteller dette om Haralds første møte med Magnus:

Men da Magnus ba ham om hjelp til å legge Danmark under seg, siden det med rette tilhørte ham, sies det at Harald svarte at han heller ville be Magnus om å dele herredømmet i Norge med seg, for det var hans ved arverett. Kongen svarte ikke uvennlig på dette, for han var både en mild og fredkjær mann.¹³¹

Theodricus Munk ser ut til å mene at det var Harald sitt forslag å dele kongeriket, noe også forfatterne av Morkinskinna og Fagerskinna samtykker i. Snorre krediterer på den annen side forslaget til Magnus.¹³² Morkinskinna går nok lengst i antydningen av at dette var Haralds forslag. Forfatteren forteller at før Harald kom til Norge skal han ha snakket om dette med Jaroslav i Kiev:

In the spring Haraldr set sail from the East, and told King Yaroslav that he

¹²⁷ F. Sk. 2007, s. 249

¹²⁸ H. Kr. 2006, s. 473 – 476, F. Sk. 2007, s. 252 – 255 og M. Sk. 2000, s. 154 – 155.

¹²⁹ Salvesen(trans.) 1990, s. 80

¹³⁰ Krag 2000, s. 72

¹³¹ Salvesen(trans.) 1990, s. 76

¹³² M. Sk. 2000, s. 151, F. Sk. 2007, s. 249 og H. Kr. 2006, s. 472. Ágrip ser ut til å helle samme veien som H. K., uten at dette kommer klart frem. Harald «accepted half of Norway, and took it as he had right to, both by descent and because of the good king's good gift» forteller forfatteren i Ágrip 1995, s. 53. Orknøyinga saga forteller kun at Harald fikk halve Norge av Magnus, og ikke noe hvem som tok initiativ til avtalen. Se Edwards og Pálsson 1978, s. 71. Adam av Bremen gir oss motstridende informasjon. På et punkt før Haralds tilbakekomst, men etter at Magnus den gode var død, skal Svein Estridsson i følge Adam ha vært konge i Norge. I et senere tillegg litt senere skal Harald og Magnus ha kjempet sammen mot Svein. Se Adam av Bremen 1993, s. 128 – 130.

wanted to meet his kinsman King Magnús to see if he would give him a share of the realm, since he himself ruled over two kingdoms. He said that it would be well fitting for Magnús to honor such a close kinsman.¹³³

At Harald så nytten av dette systemet virker klart. Han fortsatte med dette i Norge. Før Harald reiste til England i 1066 med sønnen Olav og hæren, forteller Snorre at Harald hadde «latt sin sønn Magnus ta til konge der, og satte ham til å styre i Norge når han sjøl fór bort.»¹³⁴ Fagerskinna sier det samme: «Han satte sønnen Magnus etter til å styre landet, og sønnen Olav hadde han med seg.»¹³⁵

Det er tydelig at systemet var effektivt for å befeste egne kandidater til tronen. På denne måten kunne legge grunnlaget for et *dynasti*. Uten at andre familier hadde mulighet for å blande seg inn i spillet om tronen, ville den sittende familien fortsatt sitte med kongemakten om én skulle falle i fra.¹³⁶ På denne måten sikret Harald at slekten hans satt ved makten også etter han falt fra. Einar Tambarskjelve hadde ikke klart å sikre sine etterfølgere i maktposisjoner i kampen mot Harald. Da han kom for å megle med Harald, hadde han tatt med seg sønnen Eindride, den naturlige arvtageren hans i Trøndelag. Da kunne Harald nøytralisere dem begge, og dermed fjernet han både den nåværende og fremtidige lederen til trønderne. Dette skal vi se på senere, men Harald løste en farlig situasjon på en annen måte. Han satte sin sønn Magnus på tronen mens han selv var i England med Olav, sin andre sønn.

Hadde det vært samkongedømme i Norge før 1046? Et lignende system skal i følge noen av sagaene ha funnet sted tidligere. Snorre forteller at da Harald Hårfagre var åtti år gammel, lot han sønnen Eirik Blodøks ta «høgsetet og gav ham makten over hele landet.»¹³⁷ Dette støttes av Fagerskinna som også mener at Eirik hadde kongsnavn og makt over hirden.¹³⁸ Ágrip, forfatteren av *Norges Historie* og Theodricus Munk sier derimot bare at Eirik tok kongeriket etter faren.¹³⁹ Per Sveaas Andersen mener at dette er det samme fenomenet som oppstod under Harald og Magnus. Harald Hårfagre hadde søkt å styre landet sammen med sønnene sine som underkonger, mener han. Dette begrunner han med at Harald sannsynligvis

¹³³ M. Sk. 2000, s. 150

¹³⁴ H. Kr. 2006, s. 515

¹³⁵ F. Sk. 2007, s. 289 Theodricus Munk forteller også om dette: «Denne Olav hadde en bror ved navn Magnus, som hadde stått ved styret alene i ett år mens Olav var på den hærferden til England som vi nå har fortalt om.» Se Salvesen(trans.) 1990, s. 82

¹³⁶ Krag 2000, s. 225 - 226

¹³⁷ H. Kr. 2006, s. 74

¹³⁸ F. Sk. 2007, s. 52

¹³⁹ Ágrip 1995, s. 7 og Salvesen(trans.) 1990, s. 29 og 51

ikke var annet enn en underkonge for Magnus på Østlandet.¹⁴⁰ Jeg er uenig. Vi må huske at Harald Hårfagre i følge sagaene var åtti år gammel da han gav Eirik makten, og var «så tungfør at han ikke syntes han orket å reise rundt i landet mer eller styre med kongens saker.»¹⁴¹ Dette vil jeg påstå er en *de facto* abdisering, og kan ikke sammenlignes med et samkongedømme der begge kongene var aktive. Jeg vil derfor påstå at Harald Hardråde og Magnus den gode innførte noe nytt i Norge med sitt samkongedømme i 1046.

Etter at Harald falt ved Stamford Bridge i 1066, ser det ut til at modellen med samkongedømmet fortsatt var en effektiv måte å styre på. Heimskringla forteller at «sommeren etter fór kong Olav øst til Norge; der ble han så tatt til konge sammen med Magnus, sin bror.»¹⁴² Fagerskinna forteller det samme: «Den samme sommeren tok han kongedømmet i Norge sammen med sin bror Magnus.»¹⁴³

Selv om dette var nytt i Norge, hadde det vært vanlig lenger sør i Bysants. Jeg har ikke sett et lignende system i Vest-Europa, selv om dette ikke kan utelukkes. Harald ser uansett ut til å ha tatt denne styringsformen med seg fra Bysants. Trolig har initiativet til å dele makten kommet fra ham. Uten kjennskap til dette systemet kan vi ikke se bort ifra at en åpen konflikt ville brutt ut mellom Harald og Magnus. Det ser ut til at sistnevnte måtte fordøye forslaget litt, da det tok en stund før de kom til enighet. Harald hadde trolig både ressursene og viljen til å sette makt bak kravet sitt. Dette gjorde det nok lettere for Magnus å se fordelene ved å dele makten i kongeriket.

2.2 Mektige menn og problematiske områder

Norske stormenn kunne til tider ha betydelig makt innad i kongeriket. Dette har vi flere eksempler på. Einar Tambaraskjelve var Magnus den godes fremste rådgiver. Han var også hans fosterfar. Olav den hellige var avhengig av støtten til Erling Skjalgsson for å holde på makten i landet. De mektige menn skulle derimot gå en annen tid i møte under Harald Hardråde. Han var ikke interessert i å dele makt, og var til tider svært så hensynsløs i behandlingen av dem. Jeg kommer her til å ta for meg tre ulike konflikter mellom Harald og stormenn. Disse var hovedsakelig Einar Tambaraskjelve, Håkon Ivarsson og brødrene Kalv og Finn Arnesson. De hadde i tillegg utgangspunkt i ulike deler av landet. Einar Tambaraskjelve i

¹⁴⁰ Sveaas Andersen 1977, s. 148 – 149

¹⁴¹ H. Kr. 2006, s. 74

¹⁴² H. Kr. 2006, s. 525

¹⁴³ F. Sk. 2007, s. 309

Trøndelag, Arnessønnene på Austrått i nåtidens Sør Trøndelag og Håkon Ivarsson oppholdt seg i Opplandene. Siden Håkon hørte til på Opplandene, er det naturlig å også se på herjingene Harald skal ha gjennomført her. Både Opplandene og Trøndelag var på denne tiden steder der kongemakten tradisjonelt hadde stått svakt. Jeg behandler hver konflikt hver for seg, men først vil jeg se hvordan disse stormennene forholdt seg til kongene frem til Harald ble enekonge i 1047.

Etter Olav den helliges fall ble Knut den mektige konge i Norge. Da ble de såkalte *Alfiva-lovene* forsøkt innført i landet. Disse lovene gav en rekke nye rettigheter til kongen, blant annet var det ikke lov å reise ut av landet uten kongelig tillatelse. Direkte skatter og lignende ble innført, og bønder og stormenn følte seg trolig tråkket på. Blant stormennene i landet på denne tide var Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson. De hadde begge blitt forbigjort av andre på Knut den mektiges tid. De hadde begge håpet på ledende roller i Norge under daneveldet.¹⁴⁴ Da de ikke fikk viljen sin, hentet de Magnus den gode fra Russland. Knuts regenter i landet Alfiva og Svein. Alfiva var en frille av Knut og Svein deres sønn. De flyktet landet da Magnus ble hentet tilbake.¹⁴⁵ Den nye kongen var ung, rundt ti år gammel, og Einar og Kalv skulle derfor fungere som regenter, men Kalv måtte etter hvert flykte fra landet. Han hadde vært med i slaget på Stiklestad, og Magnus straffet de som hadde vært med på å felle faren hardt. Kalv så derfor sitt snitt til å flykte landet før det var for sent.¹⁴⁶

Magnus den gode hadde en stund også makten i Danmark. Han hadde inngått en avtale med danskenes konge, Hardeknut. I denne ble den norske kongens selvstendighet stadfestet, og de ble enige i at om en av kongene døde uten sønner, skulle riket hans gå i arv til den andre.¹⁴⁷ Hardeknut døde sønneløs kort tid etter, og Magnus den gode ble konge i Danmark i 1042.¹⁴⁸ Her videreførte Magnus tradisjonen ved å bruke stormenn i viktige posisjoner. Han utnevnte Svein Estridsson til jarl i landet, til tross for at Einar Tambarskjelves skal ha rådet mot dette: «For stor jarl, for stor jarl, fostersønn!»¹⁴⁹, skal han, med rette, ha advart. Svein gikk snart til opprør, og kjempet om makten i Danmark helt frem til Magnus' død i 1047.

Det skulle vise seg å bli andre tider for stormennene da Harald kom til makten. Snorre sier at «det nyttet lite for de fleste å tale imot ham eller komme fram med noe annet enn han

¹⁴⁴ Gunnes 1976, s. 272

¹⁴⁵ Krag 2000, s. 65. Alfiva var opphavet til navnet på lovene.

¹⁴⁶ Gunnes 1976, s. 273

¹⁴⁷ Gunnes 1976, s. 281 – 282

¹⁴⁸ Sigurdsson 1999, s. 73

¹⁴⁹ H. Kr. 2006, s. 445

ville.»¹⁵⁰ Stormennene var trolig et hinder på veien mot Haralds mål – å sentralisere makten mest mulig hos en person - kongen. Snorre siterer et kvad av Tjodolv da han begrunner denne beskrivelsen av Harald. Dette kvadet levner liten tvil om Haralds lyst på makt:

Krigerens trofaste hærfolk
hører det kongen befaler.
Sitte og stå gjør de bare
som høvdingen gjæv av dem ønsker.

For ramnemetteren faller
hele folket til fote.
Det nytter ikke for noen
å nekte å lystre kongen.¹⁵¹

2.2.1 Einar Tambarskjelve

I nord hadde Ladejarlene tidligere hatt betydelig selvstyre og makt. De var kun formelt lagt under kronens herredømme, og slekten ble oppfattet som like gjev som kongens. Den siste ladejarlen døde i 1029, og slekten hadde hatt stor betydning for den tidlige rikssamlingen i nord.¹⁵² Etter Olav den hellige fall, kom Norge inn under danskekongen. Da stod flere stormenn klare til å ta ladejarlenes plass. Blant disse var Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson. De ble derimot skuffet, da Knut satte Alfiva og Svein til regenter.¹⁵³ Disse flyktet senere da Magnus ble hentet til Norge fra Russland av Einar og Kalv. Dette så vi over. Vi så også at Einar var Magnus' fremste rådgiver, og motstander av Harald. Han satt i tillegg til dette i landets viktigste område, Trøndelag.¹⁵⁴ Vi skal nå se hvordan Harald taklet denne rivalen i nord.

Det var trolig Einar Tambarskjelve som var hovedmannen bak utrensningen Magnus den gode utførte av Olav den helliges gamle fiender. Han håpet antageligvis å eliminere politiske konkurrenter. Etter hvert ser det derimot ut til at Magnus mistet behovet for å hevne faren¹⁵⁵, selv om Einar forble hans fremste rådgiver. Som motstander av at Magnus og Harald skulle dele makten, skal Einar ha sagt at han og andre stormennene ikke ville dele seg mellom dem¹⁵⁶ og at han heller ville «følge kong Magnus død enn noen annen konge levende.»¹⁵⁷ Theodricus Munk mener at Einar skal ha sagt dette til Harald: «Vite skal du at ikke vil jeg

¹⁵⁰ H. Kr. 2006, s. 485

¹⁵¹ H. Kr. 2006, s. 485

¹⁵² Sigurðsson 1999, s. 68. Ladejarlene kunne til og med fungere som riksstyrere. Håkon Ladejarl fungerte som det i siste halvdel av 900- tallet. Se Sigurðsson 1999, s. 70 – 71. Se også Krag 2000, s. 55.

¹⁵³ Gunnes 1976, s. 272. Se også Krag 2000, s. 65

¹⁵⁴ Gunnes 1976, s. 277 – 278

¹⁵⁵ Krag 2000, s. 74

¹⁵⁶ F. Sk. 2007, s. 249

¹⁵⁷ H. Kr. 2006, s. 478

noensinne støtte deg i å få makten i landet.»¹⁵⁸

Einar Tambarskjelve hadde en stilling og makt som ble oppfattet som truende av Harald. Han opptrådte i følge Erik Gunnes som «den rene småkongen i Trøndelag.»¹⁵⁹ Dette demonstrerte han blant annet ved å støtte bøndene når «kongsmennene gjorde søksmål.»¹⁶⁰ Han holdt stor hird, og skal ha holdt enda flere da han reiste til byen. Ved en anledning skal han ha hatt åtte eller ni langskip som følge. Han tok en tyv bort fra et tingmøte med makt, et tingmøtet Harald selv hadde deltatt i. Til dette skal Einar i følge Snorre ha brukt væpnede menn.¹⁶¹ Etter denne episoden ble det arrangert et meklingsmøte mellom partene. Her kom Haralds, i Sverre Bagges ord, «usedvanlige selvkontroll – og tilsvarende evne til list og forræderi»¹⁶² frem. Han lot Einar drepe inne i målstuen, rommet forhandlinger ble ført i, sammen med sønnen Eindride. Han hadde kommet stormende inn da han hørte bråket av farens drap.¹⁶³ Trønderne hadde blitt lederløse, og Harald hadde etablert et kongelig hirdmonopol, et viktig skritt i rikssamlingen.¹⁶⁴

Det var mest sannsynlig dette hirdmonopolet som gjorde det mulig for Harald å reise en angrepsflåte mot England. De ulike kildene oppgir denne til å inneholde alt fra 200 til 500 skip.¹⁶⁵ Regner vi da minimum åtti mann per skip, ville det gi en hær på 16.000 mann i en flåte bestående av 200 skip.¹⁶⁶ Disse tallene er høye, og kan være kun et uttrykk for at flåten bestod av mange skip. Tallene viser uansett en relativt klar tendens. Geir Atle Ersland mener at store utenlandsflåter «hører til i perioder med med ei sterk innanlandsk kongemakt med kontroll over heile riket sine samla militære ressursar.»¹⁶⁷ Det må kunne sies at det var en sterk kongemakt Harald etablerte ved å fjerne sine mektige konkurrenter.

Trønderne murret, og Harald dro til Finn Arnesson på Ørlandet. Han overtalte Finn til å megle mellom trønderne og kongemakten. Førstnevnte ville inngå et forbund med Håkon Ivarsson mot kongen. Håkon var en mektig mann på Østlandet. Finn dro derfor først til

¹⁵⁸ Salvesen(trans.) 1990, s. 76

¹⁵⁹ Gunnes 1976, s. 277

¹⁶⁰ H. Kr. 2006, s. 486

¹⁶¹ H. Kr. 2006, s. 486 - 487

¹⁶² Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177. Dette er trekk Sverre Bagge mener stammer fra Haralds erfaringer i Bysants.

¹⁶³ H. Kr. 2006, s. 487. Krag mener denne hendelsen fant sted rundt år 1050. Krag 2000, s. 75

¹⁶⁴ Krag 2000, s. 75

¹⁶⁵ Adam av Bremen oppgir Haralds flåte til 300 skip, mens Heimskringla og Morkinskinna oppgir 200 skip, og utallige forsyningskip og små skip. Se Adam av Bremen 1993, s. 160, H. Kr. 2006, s. 515 og M. Sk. 2000, s. 263. For oversikt over andre kilders tall på skip fra Norge se DeVries 1999, s. 241

¹⁶⁶ Se Ersland 2003, s. 146 – 161 for en gjennomgang av de ulike skipene, hvor mange de hadde plass til og en diskusjon rundt troverdigheten til sagaene.

¹⁶⁷ Ersland 2003, s. 153

trønderne, så til Håkon for å megle. Harald hadde gitt han løfter om at broren Kalv skulle få komme tilbake fra eksil til sine gamle rettigheter.¹⁶⁸ På denne måten fikk Harald nøytralisert trøndernes selvstendighet, og la Trøndelag under kongelig kontroll.¹⁶⁹ Nestemann var Håkon Ivarsson, den mektige østlendingen.

2.2.2 Håkon Ivarsson

Håkon Ivarsson var frende med Einar Tambaskjelves sønn Eindride, og følte seg derfor pliktig til å hevne hans død. Finn Arnesson kom derfor til Opplandene som Haralds representant. Han hadde fått store fullmakter fra Harald og skulle ikke «nekte ham annet enn kongedømmet.»¹⁷⁰ Finn lovet derfor at Håkon skulle få datteren til Magnus den gode, Ragnhild, i ekteskap om de kom til forlik. Dette gikk Håkon med på, men da han kom til Harald for å få avtalen oppfylt, ble det problemer. Harald ville at Ragnhild skulle bestemme selv, og hun ville ikke ekte Håkon uten at han hadde høyere verdighet. Han krevde derfor jarlsnavn, men Harald hadde allerede en jarl, Orm. «Kong Olav, min bror, og kong Magnus, hans sønn, da de rådde for riket, lot de det være én jarl om gangen i landet. Jeg har også gjort det slik etter at jeg ble konge»¹⁷¹, skal Harald i følge Snorre ha svart på kravet. På grunn av dette reiste Håkon til Danmark. Der ble han en viktig støttespiller for Haralds fiende, Svein Estridsson.¹⁷²

Da Orm døde kom Håkon tilbake til Norge. Harald tok imot han og gjorde han til jarl. Endelig fikk han ekte Ragnhild. Håkon ble etter dette en viktig mann for Harald, og skal blant annet ha vært med på Haralds herjinger i Danmark. Ved et slikt tilfelle ble Harald innhentet av Svein og hans danske flåte. Dette var slaget ved *Niså*, utenfor Halland i 1062.¹⁷³ Snorre oppgir at den danske flåten skal ha vært på 300 skip¹⁷⁴, men Harald og hans menn slo de tallmessig overlegne danskene og ryddet Sveins skip. Finn Arnesson ble tatt til fange her¹⁷⁵, noe vi skal komme tilbake til senere, men danskekongen ble ikke funnet. Derimot forteller Snorre at det kom en mann mot Håkons skip. Denne kalte seg «Vandråd», altså en som er i knipe, og Håkon lot mannen flykte til en bondefamilie.¹⁷⁶ Dette viste seg å være Svein Estridsson, noe

¹⁶⁸ Se H. Kr. 2006, s. 487 – 493

¹⁶⁹ Sigurðsson 1999, s. 73

¹⁷⁰ H. Kr. 2006, s. 488

¹⁷¹ H. Kr. 2006, s. 489

¹⁷² H. Kr. 2006, s. 490. Konflikten mellom Harald og Håkon omtales også i Morkinskinna. Se M. Sk. 2000, s. 225 - 243

¹⁷³ Gunnes 1976, s. 283. Se også DeVries 1999, s. 61 – 66 og Marsden 2007, s. 181 - 184

¹⁷⁴ H. Kr. 2006, s. 498

¹⁷⁵ H. Kr. 2006, s. 502 - 503

¹⁷⁶ H. Kr. 2006, s. 501 - 502

Snorre mener at allerede Håkon visste.¹⁷⁷

Harald skal ha fått høre om denne episoden kort tid etter. Han sendte sine menn, men Håkon flyktet til Sverige før de rakk frem. Her satt kong Steinkjell ved makten¹⁷⁸, og Håkon fikk land her. Han vendte derimot tilbake til Opplandene hver gang Harald ikke var i nærheten. Etter hvert ble han så dristig at han tok med seg menn, i følge Snorre en stor hær av göter og vermer, og tok inn landsskyld og skatter han mente han hadde rett på som jarl.¹⁷⁹ Da Harald sendte sine egne menn for å gjøre det samme, fikk de beskjed av opplendingene om at de kun ville gi landsskyld til Håkon.¹⁸⁰ Dette gikk ikke Harald med på, og sendte derfor en hær mot Göta älv i 1064. Der slo han Håkon og hans svenske hær. Håkon overlevde slaget, men ser ikke lenger ut til å ha vært en trussel mot Harald.¹⁸¹ Harald hadde klart å fjerne enda en mektig rival i ett område der kongemakten tradisjonelt ikke hadde stått sterkt, i Opplandene. Vi vil derfor dvele litt med Haralds aktiviteter i disse områdene før vi går videre med Kalv og Finn Arnesson.

2.2.3 Herjinger på Opplandene

Det hadde sittet mange småkonger i Opplandene. Blant annet hadde Haralds egen far Sigurd Syr sete der¹⁸², og Harald var derfor selv østlending. Disse hadde tradisjonelt hatt store friheter, for eksempel var de trolig fritatt for leidangsordningen. Denne ordningen måtte de derimot føye seg etter i andre landsdeler.¹⁸³

Harald mente at opplendingene, i Snorres ord, hadde «nektet ham skatter og skylder, og at de hadde hjulpet hans fiender til ufred mot ham.»¹⁸⁴ Resultatet var at Harald sendte menn til Opplandene – Romerrike, Hedmark, Hadeland og Ringerike – der de drepte, lemlestet, brente og konfiskerte eiendommer. Etter å ha gjort dette i ett og et halvt år, Snorre

¹⁷⁷ En person fortalte om slaget ved Niså da han ble spurt om hvordan han visste at Håkon hadde reddet dansk kongen: «Det har jeg god greie på, for han har fortalt meg det sjøl, han som satte kongen i land.» H. Kr. 2006, s. 504.

¹⁷⁸ I følge Adam av Bremen het han Stenkil. Adam av Bremen 1993, s. 161

¹⁷⁹ H. Kr. 2006, s. 505

¹⁸⁰ H. Kr. 2006, s. 507

¹⁸¹ Snorre gir ingen videre opplysninger om forholdet mellom Harald og Håkon etter denne hendelsen. Se H. Kr. 2006, s. 509. Morkinskinna kan fortelle oss at forholdet mellom Harald og Håkon endte etter denne hendelsen. M. Sk. 2000, s. 243. Fagerskinna nevner bare at Håkon reiste til Svein i Danmark, der han kjempet for Svein mot Harald. F. Sk. 2007, s. 281 - 282

¹⁸² Krag 2000, s. 75

¹⁸³ Gunnes 1976, s. 280 - 281

¹⁸⁴ H. Kr. 2006, s. 509. Vi kan her tenke oss at beskyldningene om den påståtte hjelpen til Haralds fiender sikter til Håkon Ivarsson, jarlen i området som fikk landsskyld, men som senere falt i unåde hos Harald. Se H. Kr. 2006, s. 505. Se også M. Sk. 2000, s. 215 - 216

sier tre halvår, gav bøndene etter og føyde Harald. Opplandene var nå under kongelig kontroll.¹⁸⁵ Kan hende det er disse episodene Adam av Bremen refererer til når han sier: «Mange kirker lot denne mannen rive ned, mange kristne lot han torturere og drepe.»¹⁸⁶

Trolig er det nærliggende å sette etableringen av kjøpstedene Hamar og Oslo inn i denne sammenhengen.¹⁸⁷ Ved å ha kongelige støttepunkter i området kunne Harald oppholde seg der i lengre perioder. Dette legger historikeren Jon Viðar Sigurðsson til grunn for at han sikret seg kontrollen over denne landsdelen¹⁸⁸. Kan disse herjingene i Opplandene ha en sammenheng med noen av hans erfaringer fra tiden i Bysants?

Harald var med på å slå ned et opprør i Bulgaria for den bysantinske keiseren.¹⁸⁹ Dette oppstod etter at keiseren i Konstantinopel krevde at bulgarerne skulle betale skatt i mynt.¹⁹⁰ Det var her Harald utførte slike bedrifter at han fikk innpass i den keiserlige livgarden. Vi har lite referanser til denne perioden i sagalitteraturen, men et kvad der han blir omtalt som en «djerv bulgar- brenner»¹⁹¹ nevnes i Heimskringla. Mulighetene er der for at Harald lærte noe av dette, og brukte denne lærdommen i sin herjing i Opplandene. Han hadde vært med på å kue opprørske og egenrådige folk før.

2.2.4 Kalv og Finn Arnesson

Arnessønnene Finn og Kalv skulle bli de neste stormennene som kom i konflikt med Harald Hardråde. Finn hadde som vi har sett en betingelse for å megle mellom trønderne, Håkon Ivarsson og Harald. Han krevde at broren Kalv skulle få komme tilbake til Norge, en betingelse Harald gikk med på. Finn oppnådde målene med meglingen, og Kalv kom tilbake til sin gamle rettigheter. Dette innebar at han også skulle bli med kongen på tokt mot Danmark. Her ble han og hans menn ved et tilfelle sendt først i land mot en ventende dansk hær. I følge Snorre skal Harald ha lovet å hjelpe, men han kom ikke i tide. Resultatet ble at Kalv og alle hans menn falt.¹⁹²

Selv om Harald og hans menn herjet blant danskene i tiden etterpå, var Finn

¹⁸⁵ H. Kr. 2006, s. 509 - 510

¹⁸⁶ Adam av Bremen 1993, s. 133

¹⁸⁷ Knut Helle forteller at Oslo, supplert med Hamar, var viktig for kontrollen av Opplandene. Se Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 59

¹⁸⁸ Sigurðsson 1999, s. 73

¹⁸⁹ Se blant annet Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 9, Larsson 1991, s. 52, Blöndal og Benedikz 1978, s. 74 – 76 og Davidson 1976, s. 220 - 221

¹⁹⁰ Treadgold 1997, s.588 - 589

¹⁹¹ H. Kr. 2006, s. 459

¹⁹² H.K. 2006, s. 491 - 492

overbevist om at Harald hadde sendt broren på et selvmordsoppdrag, eller som Erik Gunnes kaller det, «en Urias-post».¹⁹³ Snorre forteller videre at Harald hverken bekreftet eller avviste slike beskyldninger: «Kongen lot hver tale om dette som han ville; han sannet det ikke, men nektet det heller ikke.»¹⁹⁴ Finn gikk overbevist over kongens svik over i dansk tjeneste. Der forsvarte han Danmark mot Haralds angrep.¹⁹⁵ At det ikke kun var Finn som mistenkte Harald for å ha arrangert at Kalv ble drept, virker klart. Snorre sier at folk mente at Finn hadde vært godtroende da han stolte på Haralds garantier, de mente at han «brukte å hevne seg for mindre ting enn dem som Kalv hadde gjort mot kong Harald.»¹⁹⁶

Det endelige møtet mellom Harald og Finn kom i slaget ved Niså. Her kjempet Finn på danskekongens side, og ble tatt til fange. Han ble ført frem for en konge som var forberedt på å benåde han, nemlig Harald. Men Finn ville ikke benådes, og svarte han med fornærmelser, den ene grovere enn den andre.¹⁹⁷ Tross dette benådet Harald ham og sendte ham tilbake til Danmark.¹⁹⁸ Kongen hadde demonstrert at Finn var en ufarlig gammel mann. Harald var for trygg på sin egen ære til å bli fornærmet, og hadde i sin handling tatt en raffinert hevn. I Sverre Bagge sine ord: «En slik mann var en formidabel motstander.»¹⁹⁹

2.3 Seremonier?

I den keiserlige kult i Bysants var seremonier viktige elementer.²⁰⁰ Disse seremoniene fungerte som propaganda, og var nøye forberedte. De var storslåtte måter for keiseren å vise seg for folket. Gjennom kroning, prosesjoner, bifallsrop og lignende demonstrerte keiseren sin makt.²⁰¹ Seremoniene kunne finne sted over hele Konstantinopel, men flest av alle ble utført inne i det store palasskomplekset til keiseren. Her tok han imot diplomater og arrangerte fester. Alle aktiviteter som krevde keiserens deltagelse var sterkt preget av seremonier, alt fra 11. mai, feiringen av grunnleggelsen av Konstantinopel, til hesteløp i hippodromen.

¹⁹³ Gunnes 1976, s. 278

¹⁹⁴ H. Kr. 2006, s. 493

¹⁹⁵ H. Kr. 2006, s. 493

¹⁹⁶ H. Kr. 2006, s. 493

¹⁹⁷ Fornærmelsene står skrevet i sagaene: Se H. Kr. 2006, s. 502 – 503, M. Sk. 2000, s. 231 – 233 og F. Sk. 2007, s. 279 – 280.

¹⁹⁸ Ágrip forteller derimot at Finn ble med tilbake til sine områder i Norge etter at han ble benådet. Ágrip 1995, s. 57

¹⁹⁹ Bagge i Andersen og Hagg(red.) 1990, s. 179

²⁰⁰ Se McCormick i Cavallo(red.) 1997, s. 230 – 254 m. bibl. og Maguire(red.)1997. Se også ODB 1991, s. 989 – 990 m. bibl. for en kortere innføring.

²⁰¹ ODB 1991, s. 400 - 402

Seremoniene kunne vare hele dagen.²⁰² Harald Hardråde hadde som en del av den keiserlige livgarde ulike oppgaver innen disse. Per Jonas Nordhagen forteller dette om Haralds deltagelse i de storslåtte seremoniene:

Vi vil til slutt vende tilbake til spørsmålet om hva Harald kan ha lært av det han så og opplevde i Konstantinopel. Vi har, som det synes, sikker dekning for hans rolle som gardeoffiser og assistent ved hoffets ceremonier. Dermed vet vi også hvilket storartet skuespill han kontinuerlig deltok i, den bysantinske herskerkultus, slik den utfoldet seg i det store palassanlegg mellom Hippodromen og Hagia Sophia.²⁰³

Disse seremoniene kom også til uttrykk i kunst og litteratur i Bysants.²⁰⁴ En oppfattelse av *taxis*²⁰⁵, en harmonisk orden, der alle deler av samfunnet var avhengige av å ha sin plass for å fungere skikkelig. I denne ordenen var keiseren på toppen, og statlige institusjoner ble plassert nedover i et hierarkisk system etter hvor viktige de var. Dette kommer blant annet til syne gjennom kunsten. Keiseren er større, høyere plassert enn andre og har en glorie som symboliserer helligheten til hans person og embete.²⁰⁶

Som medlem av væringgarden hadde Harald en rolle i disse seremoniene, og gjorde seg nok opp en mening om dem. Om dette var elementer han tok med seg fra Bysants, vet vi dessverre lite om. Det er vanskelig å finne eksempler på dette fra sagaene om Harald Hardråde, og vi må til Olav Kyrre sine sagaer for å finne disse. Her omtales blant annet skikkene i hoffet hans, hvordan alle skulle sitte i forhold til kongen og hvordan hirden fikk seremonielle oppgaver. Blant annet skulle skutelsveinene stå for bordet og skjenke, og kjertesveiner skulle holde kjerter.²⁰⁷ Dette er dessverre alt jeg kan se som kan tenkes at har noe med seremonier å gjøre. Det er derfor svært vanskelig å finne tegn på at dette var noe Harald tok med seg fra Konstantinopel, men vi kan godt tenke oss at Harald ønsket å bygge en lignende kult rundt kongemakten.

2.4 Diplomati

Harald var en aktiv utenrikspolitiker. Han la krav på den danske tronen, og forsøkte å erobre

²⁰² Herrin 2007, s. 170 - 184

²⁰³ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 24

²⁰⁴ Se Maguire i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 183 – 191.

²⁰⁵ ODB 1991, s. 2018 m. bibl.

²⁰⁶ Se Spanos og Zarras 2010, s. 65 - 71 og Maguire i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 184 - 185

²⁰⁷ H. Kr. 2006, s. 530 – 531, F. Sk. 2007, s. 322 – 324 og M. Sk. 2000, s. 280 – 282

England. Men det var også andre måter å forholde seg til utenlandske herskere og områder på, og det er to av disse vi skal se på nå, nemlig diplomatiske gaver og kongelige giftermål. Jeg kommer ikke til å ta for meg hans forhold til Danmark og England her, da jeg mangler plass og tid til dette. I tillegg er dette områder som er behandlet tidligere,²⁰⁸ og jeg vil derfor fokusere på to andre elementer i hans utenrikspolitikk: gavene han skal ha gitt utsendinger fra Hamburg- Bremen og giftermålet hans med den russiske prinsessen Ellisiv. Jeg vil se om det kan være en mulig bysantinsk bakgrunn til disse handlingene.

Adam av Bremen forteller om en episode der Harald Hardråde benyttet seg av et diplomatisk middel:

Adalwerd ble for øvrig innbudt av kong Harald og kom til Norge. I kraft av sin fromhet og sitt ry for kraftfulle gjerninger ble han mottatt med hedersbevisninger. Da biskopen dro, gav kongen han så store pengegaver at han straks kunne kjøpe 300 fanger fri.²⁰⁹

Dette var vanlig i Konstantinopel. Diplomater og keiserlige gjester kunne til tider få store og verdifulle gaver. Dette er blant annet gavene Sigurd Jorsalfare skal ha blitt overøst med da han var i byen et eksempel på.²¹⁰ Keiserne kunne gi gjester alt fra gaver til lønn og titler, blant annet for å vise keiserens overlegenhet.²¹¹ I andre tilfeller kunne de gi gaver for hindre fiendtligheter, såkalt *tributt*. En våpenhvile mellom kalifen av Egypt og keiseren Michael IV i 1036 gjorde det mulig for kristne å reise til Palestina. Det var denne avtalen som sannsynligvis gjorde reisen Harald i følge sagaene hadde til Det hellige land.²¹² En forlengelse av denne avtalen ble inngått i 1046, kort tid etter Harald hadde reist fra Konstantinopel. Da betalte Keiseren Konstantin IX Monomachos den fatimidske kalifen 216 000 bysantinske gullmynter og 300 000 arabiske dinarer, i tillegg til andre kostbare gaver. Dette er svimlende tall og viser hvor mye en ti år lang våpenhvile var verdt for keiseren.²¹³

Harald kan ha lært denne diplomatiske metoden mens han var i Bysants, men vi bør huske at gaver var vanlig også i norrøne samfunn²¹⁴. Dette skal vi se senere, men dette var en

²⁰⁸ Se blant annet Sveaas Andersen i Berg(red.) 1966, s. 94 – 126 m. bibl., Sveaas Andersen 1977, s. 158 – 168 m. bibl., Krag 2000, s. 70 – 73 og Gunnes 1976, s. 281 - 287

²⁰⁹ Adam av Bremen 1993, s. 204

²¹⁰ Se M. Sk. 2000, s. 323 – 324. I Fagerskinna mangler teksten her, så vi vet ikke om dette var tatt med. Heimskringla har ikke med denne episoden. Se F. Sk. 2007, s. 350 – 351 og H. Kr. 2006, s. 553 – 555.

²¹¹ ODB 1991, s. 634 – 635 m. bibl.

²¹² Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 12

²¹³ Grabar i Maguire(red.) 1997, s. 121. For en mer generell utgreiing om bysantinsk «økonomisk» diplomati, se Hendy 1985, s. 264 - 272

²¹⁴ Sigurdsson 1999, s. 82

gave som ble gitt til en utsending av kirken. I tillegg var det en kirke Harald var i strid med. Størrelsen på gaven vitner også om at dette var noe annet enn en vanlig gave. Harald har trolig benyttet seg av diplomatiske metoder han var godt kjent med og som han visste fungerte – pengegaver. Dette hadde han sett i Bysants, trolig det politiske miljøet han følte seg mest hjemme i. Vi kan derfor godt tenke oss at gavene Harald gav Adalwerd var et ledd i en bevisst politisk strategi, nemlig et forsøk på å kjøpe seg fred med erkebiskopen på bysantinsk vis.

Et diplomatisk middel som var vanlig i middelalderen var i giftermål mellom herskerfamilier. Her var Harald aktiv – mot øst. Han knyttet bånd til både den russiske og svenske kongemakten gjennom å gifte seg med den russiske prinsessen Ellisiv, opprinnelig Elisabeth. Hun ble den første ikke- skandinaviske dronningen på den norske tronen, og var en av døtrene til Jaroslav²¹⁵ og barnebarnet til St. Vladimir²¹⁶. Dette kan av Adam av Bremen fortelle oss om Ellisiv og andre av Jaroslavs døtre:

Da Harald vendte tilbake fra Det greske rike, fikk han datter av kong Jaroslav til ekte. Kong Andreas av Ungarn fikk en annen datter og fikk sønnen Salomon med henne. Kong Henrik av Frankrike giftet seg med en tredje, hun fødte ham Filip.²¹⁷

Å kunne ekte Ellisiv var nok ikke enkelt for Harald. Han ville i følge Morkinskinna gifte seg med henne allerede under sitt første opphold i Russland. Beskjeden han fikk var derimot at han måtte utføre større bedrifter enn han hittil hadde gjort for å få hennes hånd.²¹⁸

Ellisiv var gjennom sin mor, Ingegerd, knyttet til kongefamilien i Sveariket. Ingegerd var datter til Olav Sköttkonung og gift med Jaroslav. Hun var også søsteren til Olav den helliges kone Astrid.²¹⁹ Harald knyttet derfor bånd også til den svenske kongemakten. Astrid var i tillegg til å være tanten til Ellisiv, også Magnus den godes stemor. Han ble derfor også knyttet til den svenske kongemakten gjennom Astrid. Svenskekongen hadde derfor svært begrensede muligheter til å intervensere i en mulig konflikt mellom Harald og Magnus. Harald hadde skaffet seg mektige allierte i øst som kunne støtte opp om hans krav på den norske tronen – Jaroslav.

Som et ledd i sin diplomati kunne keiseren i Bysants arrangere ekteskap mellom sine

²¹⁵ Se ODB 1991, s. 1032 m. bibl.

²¹⁶ Se ODB 1991, s. 2184 m. bibl.

²¹⁷ Adam av Bremen 1993, s. 129

²¹⁸ M. Sk. 2000, s. 131

²¹⁹ Se Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 115, Berg i Berg(red.) 1966, s. 28, Krag 2000, s. 62 og Sigurðsson 1999, s. 71

prinsener og prinsesser i Konstantinopel med utlendinger. Bysantinske prinsener kunne bli giftet bort til utenlandske prinsesser fra 700- tallet, mens prinsessene kunne bli giftet bort til utlendinger fra 900- tallet og utover. Det var dog mest vanlig å gifte bort uekte barn av keiseren eller barn fra aristokratiet.²²⁰ Et eksempel på en slik diplomatisk fremgangsmåte, med suksess, var giftermålet mellom den bysantinske prinsessen Anna²²¹ med den russiske fyrsten Vladimir.²²² Anna var søsteren til keiseren Basil II. Forutsetningene for giftermålet var at Vladimir skulle sende militær hjelp til Basil II, samt innføre den ortodokse kristendommen i Russland og la seg døpe. Dette aksepterte Vladimir, og sendte 6000 væringer til Konstantinopel.²²³ Ellisiv var barnebarnet til Vladimir, men ikke til Anna. Vladimir hadde hatt flere koner før henne, og faren til Ellisiv, Jaroslav, hadde han fått med en annen kone. Denne het Rogned.²²⁴

Knut Berg begrunner at Jaroslav godkjente giftermålet mellom Harald og Ellisiv som et ledd i en realpolitisk agenda. Den russiske tilnærmingen mot bysantinsk kultur og kirke kom trolig til å ende i et brudd med den lange forbindelsen mot Skandinavia. Giftermålet ville derfor kunne forlenge kontakten mellom Skandinavia og Russland. Dette, mener Berg, måtte Jaroslav være interessert i både av politiske og kommersielle grunner.²²⁵ Han forteller videre om agendaen til Jaroslav bak giftermålet mellom Harald og Ellisiv: «Jaroslav må derfor ha hatt et berettiget håb om at Harald som Norges konge, med Ellisiv ved sin side, vilde føre en politikk som tok sikte på å utbygge de kulturelle kontakter østover og sydover til Bysants.»²²⁶ På tross av dette, mener han, tyder ingenting på at Harald bygde ut kontakten østover. Vi finner ikke spor etter en østvendt dreining hverken i sagaene eller i de arkeologiske materialer. Han forstod, i følge Berg, at Norges interesser lå innenfor det skandinaviske og angelsaksiske området.²²⁷

Russerne var kulturelt sterkt påvirket av bysantinerne. Ellisiv også. Knut Berg oppsummerer her hvordan de etterlignet dem på en freske i Sophia- katedralen i Kiev:

Både draktene Jaroslav og hans familie bærer, samt hele idéen med en slik

²²⁰ McCormick i Cavallo(red.) 1997, s. 244 – 245. Se også ODB 1991, s. 634 – 635 m. bibl.

²²¹ ODB 1991, s. 103

²²² Treadgold 2001, s. 146

²²³ Pevny i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 282. Vladimir var ikke den første kristne herskeren i Russland, men det var han som formelt la kristendommen inn under patriarken i Konstantinopel.

²²⁴ Larsson 1993, s. 56

²²⁵ Berg i Berg(red.) 1966, s. 38

²²⁶ Berg i Berg(red.) 1966, s. 39

²²⁷ Berg i Berg(red.) 1966, s. 39

kongelosje og dens utsmykking viser tydelig i hvilken grad det russiske hoff i Kiev søkte å etterligne det bysantinske miljøet i Konstantinopel, og er et klart vitnesbyrd om at vi her befinner oss i et miljø hvor gresk kultur hadde fått fotfeste, om ikke i selve folket, så i allefall innen kongehuset og dets nærmeste omgivelser. Det er det forfinede og høyt kultiverte miljø vi møter her i St. Sophia som vi må forestille oss at Ellisiv var vokset opp i.²²⁸

Kekaumenos, den trolige forfatteren av den bysantinske kilden som omtaler Harald, prøver å overbevise oss med at «også som Konge bevarte han Troskab og Kjærlighed mod Romerne.»²²⁹ Kan hende vi kan se dette i sammenheng med Haralds kirkepolitikk, som vi skal se senere, men i ordene hans ligger også en antydning til at Harald kan ha opprettholdt kontakten med Konstantinopel. Sverre Bagge sier at det ikke virker utrolig «at Harald personlig har kjent flere av keiserne i 1050- og -60- årene og at han har vedlikeholdt forbindelsen gjennom sendeferder.»²³⁰ Vi kan godt tenke oss at Ellisiv var et ledd i disse forbindelsene inn i Russland og Bysants. Det ville nok uansett vært naturlig for henne å opprettholde kontakten med familien i Russland.

Det finnes indisier på at kontakt mot øst, til Bysants og Russland, kan ha funnet sted. Det er blant annet funnet minimum en, muligens flere, mynt som er preget i Norge under Harald Hardråde.²³¹ I tillegg er det funnet en russisk mynt preget mellom 1016 og 1054, det vil si av Jaroslav, i Møre og Romsdal.²³² Imitasjoner av bysantinske sølvmynter er også funnet i en skatt ved Årstad. I følge Kolbjørn Skaare stammer disse mest sannsynlig fra øst eller sørøst for Norge, og er kopier av sølvmynter slått under Basil II og Konstantin VIII. Disse må da ha blitt slått mellom årene 976 og 1025.²³³ Disse er fra før kjent i Russland. Det er derfor nærliggende å tro at disse kan ha kommet til landet herfra, kan hende som et ledd i handel. Disse indisiene, sammen med at Kekaumenos *visste* at Harald hadde blitt konge, viser at det ikke er utenkelig med østvendt kontakt- og handelsnettverk.

Kekaumenos forteller med stor autoritet, han hadde selv vært med Harald på felttog i Bulgaria påstår han. Det er derfor mulig å anta at Harald og forfatteren var bekjente, en mulighet jeg mener virker større ved at forfatteren har såpass detaljerte kunnskaper om Haralds bakgrunn, militære karriere og som konge. Skulle det ha seg slik at Harald og forfatteren var bekjente, teksten er fra rundt 1070, virker det mer naturlig å foreslå at det var

²²⁸ Berg i Berg(red.) 1966, s. 37 - 38

²²⁹ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 175

²³⁰ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

²³¹ Se Skaare 1976, s. 187 – 188

²³² Se Skaare 1976, s. 162 - 163

²³³ Skaare 1976, s. 53

en maktstruktur av bysantinsk type han forsøkte å innføre i Norge. Harald ville i følge forfatteren selv se hvordan Det bysantinske riket ble styrt.²³⁴

Teksten viser at kontakten mellom de norrøne områdene og Bysants *ble* opprettholdt. Den forteller at Harald ble konge i *Varangia*, eller Norge, noe han også ble etter sin hjemkomst. Dette kan ha blitt formidlet videre til Bysants gjennom tilreisende skandinaver eller sendebud. Sigfús Blöndal og Benedikt S. Benedikz legger vekt på hvordan handelen mellom Skandinavia og Bysants ville være til begges fordel. En så vis mann som Harald, mener de, ville derfor oppmuntret denne kontakten.²³⁵

Til slutt skal vi nevne at Harald i følge sagaene giftet seg med Tora Torbergsdatter i tillegg til Ellisiv.²³⁶ Det var med henne han fikk sønnene Olav og Magnus. Disse skulle senere regjere som samkonger i Norge. Med Ellisiv fikk han døtrene Maria og Ingegjerd.²³⁷ Jeg kommer ikke til å gå dypere inn på dette, men det er viktig å nevne det. Harald var en realpolitiker og visste at han måtte knytte bånd til andre også i Norge.

2.5 En bysantinsk despot?

Vi kan bruke teksten til Kekaumenos til å bekrefte deler av sagaenes beretning om Haralds opphold i Bysants,²³⁸ men han forteller også noe om Haralds *motiver* for å reise til Bysants:

But Araltes, who was young and admired the might of the Romans, left the country and desired to enter our service and show respect to the blessed Lord Emperor Michael the Paphlagonian, and see with his own eyes Roman customs and government. [...] but rather, even after he had become king, he kept faith and friendship with the Romans.²³⁹

Her forteller forfatteren Kekaumenos at Harald var i Konstantinopel for selv å oppleve det bysantinske regimet og skikkene der. Utgangspunktet for teksten var ikke å fortelle om Haralds opplevelser, men fungere som en advarsel mot å la utlendinger få for mye makt eller

²³⁴ Se Blöndal og Benedikz 1978, s. 57 – 58.

²³⁵ Blöndal og Benedikz 1978, s. 100

²³⁶ Se H. Kr. 2006, s. 480

²³⁷ F. Sk. 2007, s. 273, H. Kr. 2006, s. 480, M. Sk. 2000, s. 204 og Ágrip 1995, s. 55

²³⁸ Se Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7 – 27, Blöndal og Benedikz 1978, s. 54 – 102, Davidson 1976, s. 207 – 229 og Larsson 1991, s. 44 - 61

²³⁹ Blöndal og Benedikz 1978, s. 57 – 58. Davidson 1976, s. 208 – 209 har samme betydning i sin engelske oversettelse. Larsson 1991, s 59 – 60 har en svensk oversettelse, med samme betydning. I Gustav Storm sin oversettelse forteller Kekaumenos at Harald hadde «beundring for den romerske makt». Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 7

ha for høye embeter i staten.²⁴⁰ Kekaumenos påstår uansett at Harald kom for å oppleve hvordan det romerske imperiet ble styrt. Om dette var et av motivene hans for å gå i bysantinsk tjeneste, i tillegg til å tilegne seg rikdommer, skal vi ikke se mer på nå, men det er uansett verdt å legge merke Kekaumenos' påstand.

Harald ser ut til å ha reagert på alle som i hans syn ble for mektige. Reaksjonene hans var ulike, men elementer av svik og løftebrudd går igjen. Han var ikke redd for reaksjoner fra andre, og hadde ingen skrupler med å bruke stormenn i et politisk spill. Vi har sett hvordan Finn Arnesson først ble brukt til å megle mellom trønderne, Håkon Jarl og Harald, før han selv ble nøytralisert av Harald. Her kan vi tenke på Adam av Bremens ord karakteristikk av Harald, som om «hans tyranniske framferd»²⁴¹ og, som vi tidligere har sett, at «mange kristne lot han torturere og drepe». Han «plukket ned alle som ble ham for mektige»²⁴² sier Erik Gunnes. Vi må også huske at han var avhengig av å ha noen stormenn rundt seg, så lenge disse hadde begrenset makt. Gunnes oppsummerer Haralds forhold til stormennen på denne måten: «Og alt i alt er det vel så at om Harald knuser de mektigste av stormennene, nøyer han seg med å bøye de andre.»²⁴³ Men kan denne utviklingen komme fra det bysantinsk despotiet? Er det en sammenheng mellom erfaringene hans fra Bysants og gjerningene hans i Norge?

Den bysantinske keiseren Basil II hadde i sin tid hatt en lang konflikt med et militært aristokrati. Dette ble særlig representert ved to familier: Phokas²⁴⁴ og Skleros²⁴⁵, to familier som hadde rivalisert over lang tid. Dette kulminerte i opprør fra begge familiene, gjennom Bardas Phocas og Bardas Skleros i siste halvdel av 900- tallet. Basil II slo dem begge, blant annet med hjelp av de 6000 væringene sendt fra Vladimir.²⁴⁶ Keiseren var en innbitt motstander av rike landeiere, og fikk i en lov av 996 begrenset makten deres.²⁴⁷ Dette var et aristokrati som hadde utviklet seg fra *dynatoi*²⁴⁸, de mektige, et ord som i utgangspunktet beskrev personer som ved sine titler eller sitt embete hadde mulighet til å berike seg på andres bekostning. Embeter var ofte besatte av en begrenset krets med familier, men aldri formelt arvelige.²⁴⁹ Harald var trolig klar over denne konflikten, og han kan ha lært noe av den.

²⁴⁰ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 175

²⁴¹ Adam av Bremen 1993, s. 133

²⁴² Gunnes, 1976, s. 278

²⁴³ Gunnes 1976, s. 279 - 280

²⁴⁴ ODB 1991, s. 1665 – 1666 m. bibl.

²⁴⁵ ODB 1991, s. 1911 – 1912 m. bibl.

²⁴⁶ Treadgold 2001, s. 146 - 148

²⁴⁷ Treadgold 2001, s. 148. Se også Papagianni i Laiou(red.) 2002, s. 1088 – 1091.

²⁴⁸ ODB 1991, s. 667 – 668 m. bibl.

²⁴⁹ Mango 1980, s. 50 - 53

I Vest- Europa stod føydalismen sterkt allerede fra Karolingerrikets vekst og fall. I Norge gikk derimot utviklingen en annen vei.²⁵⁰ Jon Viðar Sigurðsson setter kampen om makten i Norge inn i to perioder:

1. Mellom ca. 870 og 1035. I denne perioden beholdt høvdingene mye av makten sin.
2. Mellom ca. 1035 – 1130. Kongemakten svekket i denne tiden makten de lokale høvdingene hadde.²⁵¹

Dette var en utvikling som kom til tross for den generelle utviklingen i vest. Sigurðsson forteller oss noen av grunnene til at føydalismen ikke gjorde seg gjeldende i Norge:

Årsakene til at føydalismen ikke spela noka viktig rolle i Norge, var mellom anna at det norske aristokratiet aldri sikra seg kontroll over så store jordegods som adelen på kontinentet gjorde. Og dessuten spela bøndene framleis ei viktig politisk rolle. Det norske samfunnet var derfor eit mindre aristokratisk samfunn enn det europeiske.²⁵²

I Norge var det en utvikling som, i motsetning til i vest, samlet makten hos kongen. Harald var nok ikke uten del i dette. Per Jonas Nordhagen ser derimot ikke ut til å ha stor tro på at Harald tok med seg særlig ideologisk bagasje på veien nordover fra Konstantinopel. Han avskriver dog ikke mulighetene for det:

Som daglig tilskuer av det bysantinske despotiets ytringsformer kan han ikke ha unngått å gjøre seg opp en mening om dets brukbarhet som politisk system. Han må ha vært fascinert av dets uinnskrenkede makt over stat og kirke, men som andre vesteuropeere før han kan han ha reagert mot dets ytre manifestasjoner. Kanskje var han for uskolert til å la seg fengsle av symbolikken bak de ceremonier han ustanselig assisterte ved, selv om deres prakt neppe kan ha unnlatt å gjøre inntrykk på han. Men han var vel først og fremst for mye av en realpolitiker til å kunne innbille seg at en lignende absolutisme var mulig under andre himmelstrøk. Det kan hende at han følte seg tiltrukket, men hadde sett for mye av hva som foregikk *bak* fasaden til å kunne ha full tiltro til den bysantinske styreformens.²⁵³

Erik Gunnes fokuserer på sin side mer på Haralds appetitt på makt, og hvordan makten hos keiseren i Bysants trolig appellerte til han:

²⁵⁰ For den føydalistiske utviklingen i Vest- Europa, se Bagge 2004, s. 135 - 143

²⁵¹ Sigurðsson 1999, s. 89 - 90

²⁵² Sigurðsson 1999, s. 90

²⁵³ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 25

Vel tredve år var Harald da han vendte hjem til Norge, og halve livet hadde han tilbrakt utenlands. Mye må han ha sett og lært på disse årene. Ikke minst har han sett hvilken makt en hersker kan ha. De forestillingene han har fått om hvordan et rike skal styres, har vært meget fjerne fra dem som var gangbare hjemme i Norden. Men de har sannsynligvis tiltalt ham; av temperament var han selv et maktmenneske – som broren Olav hadde vært det. Hjemme i Norge gjorde han det han kunne for å utbygge kongemakten.²⁵⁴

Selv er jeg av den oppfatning at Harald *lot* seg påvirke av det bysantinske despotiet. Han var maktlysten, dette enes kildene om²⁵⁵, og en politisk struktur der han selv ville hatt *all* makt må ha virket fristende.

Nordhagen har trolig rett i at keisermakten i Konstantinopel var fjern for vanlige nordmenn, men Harald innførte og gjorde mye nytt i Norge etter hans hjemkost fra østerled. Han representerte en kraftig nedbygging av det norske aristokratiet, som de tidligere norske kongene hadde vært avhengige av. Harald *styrket* derimot kongemakten ved å svekke det. Ved å fjerne fiendtlige, eller potensielt fiendtlige, maktfaktorer i de delene av landet der kongemakten stod svakt, styrket han sin egen posisjon i områdene. Det er ikke usannsynlig at denne viljen til å styrke kongens makt kom fra Bysants, der makten var sentralisert hos keiseren. Sverre Bagge viser oss at en kan finne paralleller til vikinghøvdinger og samtidige konger i vest.²⁵⁶ Han nevner dog hans selvkontroll og evne til list og forræderi som spesielle trekk han trolig tilegnet seg i Bysants.²⁵⁷ Inger Helene Vibe Müller er imidlertid av en annen oppfatning:

Harald Hardrådes langvarige opphold i Bysants, rikdommene han samlet seg der og den nære tilknytningen mellom Harald og hans forgjengere til fyrsteslekten i Gardariket sannsynliggjør at hans oppfatning av herskerrollen har vært påvirket av østlige forbilder, og at dette blant annet fikk konsekvenser for hans forhold til kirken slik den ble definert av pavestolen i Rom.²⁵⁸

Med Haralds forgjengere sikter hun her til Olav Tryggvasson, Olav den hellige og Magnus den gode. De oppholdt seg alle hos den russiske fyrsteslekten i lengre eller kortere perioder.²⁵⁹ Jeg mener at det er for mange tegn på at Harald var preget av sin fortid i Bysants og møte med

²⁵⁴ Gunnes 1976, s. 276-277

²⁵⁵ Se H. Kr. 2006, s. 527, F. Sk. 2007, s. 272, M. Sk. 2000, s. 204, Salvesen(trans.) 1990, s.81, Ágrip 1995, s. 55 og Adam av Bremen 1993, s. 133.

²⁵⁶ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

²⁵⁷ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

²⁵⁸ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 116.

²⁵⁹ Se Larsson 1993, s. 51 – 52, 81 – 83 og 85 - 86

et autokratisk regime. Parallellene mellom tiden hans i Bysants og som konge i Norge er for konsekvente til å være tilfeldige.

Jeg vil benytte anledningen til å lansere et tankeeksperiment. Dette ikke er noe jeg kommer til å se på her, men som videre studier kan hende oppklarer. Har Harald Hardrådes fiendtlighet mot mektige stormenn hatt noe å si, direkte eller indirekte, på at Norge ikke utviklet et sterkt adelskap? I øyeblikket virker det for meg nærliggende å tro dette, men nærmere studier kan vise om dette stemmer.

Harald Hardråde viste seg å være en annen type hersker enn tidligere norske konger. Han var ikke villig til å dele på makt, og sikret kongemakten en sterk posisjon i landet ved å nøytralisere andre han oppfattet som truende og tvinge gjennom sin vilje. Dette gjorde han blant annet i Opplandene. Han nærmet seg med dette en bysantinsk måte å herske på – et despoti. Gjennom han kom også samkongedømmet til Norge. Dette var en form for deling av makt som også fantes et annet sted, i Bysants og kom til å kjennetegne den norske kongemakten også etter at Harald var død. At dette var noe nytt i Norge, ser vi gjennom den sterke motstanden forslaget skapte. Gjennom sitt opphold i Konstantinopel har han vært vitne til et slikt system, og trolig fikk han ideene til dette herfra.

Adam av Bremen forteller at Harald gav store gaver til en besøkende utsending fra erkebiskopen i Hamburg- Bremen. Her kan vi også finne paralleller i Bysants. Så tett som Harald var på keiserne, er det ikke utenkelig at han var vitne til praksisen ved å gi diplomatiske gaver til utenlandske ambassadører eller kongelige. Vi kan tenke på Sigurd Jorsalfare for å få et godt eksempel på dette. Gjennom sitt giftermål med Ellisiv hadde Harald i tillegg skaffet seg en dronning dypt plassert i gresk og russisk kultur. Hun kan ha vært et bindeledd til fortsatt handel og kontakt øst- og sørover. At kontakten ble opprettholdt, virker trolig. Vi har som vi har sett tidligere bysantinske kilder som nevner at Harald ble konge i Norge, i tillegg til at det er funnet norske mynter slått av Harald i Russland, samt Russiske mynter slått av Jaroslav i Norge. Dette styrker mulighetene for at kontakten østover ble opprettholdt.

Det militære aspektet ved Haralds regjering har vi ikke fått sett mye på. Grunnen til det er at jeg ikke har hatt mulighet til å inkludere dette i studiet av mangel på plass og tid. Dette må derfor komme på en senere anledning, enten av meg eller andre, men at Harald Hardråde ser ut til å ha regjert ut i fra bysantinske forbilder og erfaringer, virker meget sannsynlig. Han hadde tross alt tilbrakt størsteparten av sitt unge voksne liv i området. Trolig

hersket Harald på den måten han kjente best selv, som en bysantinsk despot. Det var tross alt i Det bysantinske riket og Russland Harald tilbragte årene mellom 1030 og 1046, det vil si fra han var omtrent femten til han rundet tredve. Dette var store deler av hans unge voksne liv.

3. Norges første myntvesen

Denne kong Harald av Norge hadde 300 store skip som alle ble liggende i England. Skjebnen lot dessuten en mengde gull, som Harald hadde fått med seg fra Det greske rike, komme i Bastardens eie. Det var så mye gull at tolv unge menn knapt kunne ta det på nakken.²⁶⁰

Så store rikdommer mistet Harald Hardråde i følge Adam av Bremen etter nederlaget ved Stamford Bridge. At Harald hadde blitt en rik mann i løpet av sine eventyr i sør, levner kildene liten tvil om. Denne rikdommen skal ha vært så stor at «ingen mann nord i landene hadde sett slikt i én manns eie.»²⁶¹ Den skal ha skaffet han kongsnavn i Norge da han delte den med nevøen Magnus. Som konge sørget Harald for noe nytt i norsk sammenheng: et nasjonalt standardisert myntvesen.

Harald Hardråde skal ha vært den første norske kongen som innførte et nasjonalt norsk myntvesen, til tross for at det var flere konger som hadde slått mynt før han. Den første kongen vi vet slo mynt var Olav Tryggvason, men han ser ikke ut til å ha drevet utmynting ut i fra økonomiske motiver. Også kongene som etterfulgte ham, Olav den hellige og Magnus den gode, ser ut til å ha fulgt samme mønster. Mer sannsynlig var utmyntingen deres *politisk motivert*, blant annet som propaganda. Utmyntingen var trolig så begrenset at den ikke hadde særlig betydning innen handel eller annen økonomisk aktivitet, og utenlandsk mynt dominerte.²⁶² Myntene deres ser ut til å ha hatt en symbolsk verdi, et symbol på kongemakten. Numismatikeren Kolbjørn Skaare mener at utmyntingen til Olav Tryggvasson og Olav den hellige sannsynligvis var mer et eksperiment enn en etablert institusjon. Til det var utmyntingen for liten.²⁶³

Etablering av et myntvesen i middelalderen krevde betydelige ressurser. Myntherren måtte blant annet disponere en betydelig mengde sølv, minst en myntmester, et myntsted, samt makten til å organisere og drive utmyntingen. Innføringen av et nasjonalt myntvesen ville bety en overgang fra å veie sølv ved handel til å bruke et standardisert økonomisk system, der kongen garanterte for myntens verdi. Kun hans mynt skulle være gyldig betalingsmiddel i landet. Myntene kunne telles i stedet for å veies.²⁶⁴ Tidligere hadde

²⁶⁰ Adam av Bremen 1993, s. 160. Bastarden er Willhelm, senere kjent som erobreren.

²⁶¹ H. Kr. 2006, s. 470

²⁶² Skaare i Berg(red.) 1966, s. 51

²⁶³ Skaare 1976, s. 58 – 64

²⁶⁴ Gullbekk 2009a, s. 40

utenlandske mynter blitt vurdert etter sølvinnhold og vekt, ikke etter verdien selve mynten i utgangspunktet skulle representere.²⁶⁵ Gjennom Harald Hardråde fikk Norge det første nasjonale myntvesenet i Skandinavia. Danskene fulgte rett etter, mens svenskene holdt fast på å veie sølvinnholdet og hamstre utenlandske mynter. Det var først på slutten av 1100-tallet svenskene etablerte et mer stabilt myntvesen.²⁶⁶ Jon Anders Risvaag oppsummerer myntherrenes – kongens – rolle i utmyntingen:

Opprettelsen av et myntvesen i et område over tid forutsetter en sentralmakt med styrke nok til å innføre helhetlige administrative og økonomiske virkemidler i sin politikk, og med styrke nok til å få mynten akseptert til fastsatt kurs. Myntvesenet var gjennom hele middelalderen den norske kongemaktens regale, hvor kongen hadde enerett til å utgi mynt og å bestemme myntens utseende, vekt, gehalt, nominelle verdi, sirkulasjonsområde og utmyntingens størrelse. Myntens beskaffenhet og utmyntingens omfang avhang dermed av kongens behov og var ikke regulert som svar på en fri markedsøkonomis etterspørsel etter transaksjonsmidler.²⁶⁷

Harald Hardråde forsøkte mest sannsynlig å fortrenge utenlandsk mynt fra norsk handel, noe numismatikeren Svein H. Gullbekk mener var til fordel for hans eget myntvesen: «På den måten sikret kongemakten seg kontroll med pengeomløpet og utmyntingen i riket: to helt sentrale forutsetninger for å ha kontroll med pengevesenet og mulighet for å høste inntekter av det.»²⁶⁸

Et standardisert myntvesen ville sørget for fastere og mer forutsigbare inntekter til kongen gjennom skattelegging. Det ville også vært betraktelig lettere å håndtere innen handel enn å veie metall, som oftest sølv. Kan innføringen av kongelig, nasjonal mynt være et resultat av Haralds opphold i Bysants? Her møtte han et godt organisert og utbredt myntvesen. Kan Harald ha blitt påvirket til å etablere myntvesenet lik det økonomiske systemet i Bysants? Dette skal vi se på nå, men det bør først nevnes at introdueringen av et nytt økonomisk system basert på et standardisert myntsystem, ikke kan forklares kun ut fra bysantinsk eller russisk innflytelse. Vi vil blant annet se at Harald slo mynt som i utseende lignet på angelsaksiske. Trolig var det også annen vestlig innflytelse, men vi skal her se etter mulighetene for elementer som kan ha kommet østfra.

²⁶⁵ Gullbekk 2009a, s. 38 – 40

²⁶⁶ Malmer i Zeitler(red.) 1981, s. 128

²⁶⁷ Risvaag 2006, s. 49 - 50

²⁶⁸ Gullbekk 2009a, s. 30

3.1 Økonomien i Bysants

I Det bysantinske riket var det å slå mynt et statlig monopol. Det var ikke som i vest, der føydalsamfunnet gjorde det mulig for fyrstene å slå mynt på samme måte som kongene de sverget troskap til.²⁶⁹ Det bysantinske statsapparatet ville helst ha skatteinntekter i gullmynt, men kunne i spesielle tilfeller også kreve skatter i naturalia eller i tjenester.²⁷⁰ De største inntektene til den bysantinske staten kom gjennom skattelegging av land og bønder, mens hovedutgiftene i stor grad bestod av drifting av byråkratiet og hæren som ble lønnet en gang i året. Denne lønningen ble kalt *roga*²⁷¹, og ble i hovedsak betalt i gullmynt. Dette var et utbredt system mens Harald Hardråde var i området, selv om noen områder betalte fortsatt sin skatt i naturalia, det vil si i varer eller produkter.²⁷² Et av disse områdene var Bulgaria, et område som gjorde opprør da de ble påbudt å betale sine skatter i mynt.²⁷³

Bysantinske mynter var direkte arvtagere etter de romerske, men skilte seg etter hvert ut fra disse både i form, symbolikk og språk. Språket på myntene gikk fra latin til gresk og keiserne ble etter hvert avbildet forfra i stedet for i profil. Symbolikken ble etter hvert kristen og formen på mynten kunne bli konkav, det vil si at mynten var buet.²⁷⁴ Vi skal ikke se nærmere på utviklingen av den bysantinske mynten frem mot første halvdel av 1000- tallet. Det er ikke nødvendig, men vi skal se på myntvesenets struktur. Vi skal også se på den økonomiske kulturen Harald oppholdt seg i mens han var i området.

Bysantinske mynter ble slått i metallene gull, sølv og bronse. Som i de romerske tider var fortsatt myntstedene strengt kontrollert, og utsteding av mynt var et keiserlig privilegium. På Haralds tid ble det kun slått mynt i Konstantinopel, og til en viss grad i byen Thessaloniki.²⁷⁵ I Konstantinopel ser det ut til at myntene ble slått inne i selve palasset til keiseren.²⁷⁶

Økonomien i Bysants på 1000- tallet var preget av stabilitet og trygghet, noe de store erobringene til det makedonske dynastiet sørget for. Denne perioden med relativ trygghet varte frem til bysantinerne tapte et slag mot tyrkerne ved Mantzikert i 1071²⁷⁷. Den

²⁶⁹ Risvaag 2006, s. 202. Se også Morrisson i Laiou(red.) 2002, s. 917 og Skaare 1976, s. 54 - 55

²⁷⁰ Oikonomides i Laiou(red.) 2002, s. 978 - 979

²⁷¹ Se ODB 1991, s. 1801 m. bibl.

²⁷² Oikonomides i Laiou(red.) 2002, s. 979 og 990 - 991

²⁷³ Treadgold 1997, s. 588 - 589

²⁷⁴ Se Grierson 2006 og Skaare 1998 m. bibl. For en kort gjennomgang av den bysantinske utmyntingen. Se også ODB 1991, s. 478 - 479 m. bibl.

²⁷⁵ Grierson 2006, s. 6 og ODB 1991, s. 1376 - 1377

²⁷⁶ Morrisson i Laiou(red.) 2002, s. 915 - 917

²⁷⁷ Treadgold 1997, s. 603 - 604

bysantinske økonomien blomstret på denne tiden. Byer utviklet seg og vokste, og åkrene var mer produktive enn noen gang. Statens ressurser virket endeløse²⁷⁸ og handelen økte. De siste punktet var nok noe som tiltrakk seg flere væringer. De tilbød varene sine på markedene her, som regel mot betaling i sølv.²⁷⁹ Trolig opparbeidet Harald seg viktig kunnskap og forståelse om mynt og myntvesen i tiden sin her.²⁸⁰

Illustration 1: Denne mynten har innskriften MAHNUS:ARALDRE. Funnet og slått i Danmark.

3.2 Harald Hardråde og danske mynter

Harald Hardråde viste seg tidlig som en aktiv myntherre, og slo mest sannsynlig mynt kun kort tid etter at han kom hjem fra østerled. De første myntene hans ble derimot slått i Danmark, ikke i Norge. Dette gjorde han trolig for å fremstå som arvtageren til Magnus den gode i Danmark, da denne døde i 1047.²⁸¹ På en av disse myntene er kongen avbildet forfra, og denne har innskriften +MAHNVS:AR'ALDRE+.²⁸² En naturlig tolking av dette er *Magnus Arald rex*, og kan være en bekreftelse på en allianse mellom Magnus og Harald. En annen tolking er at Harald selv tok navnet Magnus for å vise danskene at han var Magnus' arvtager.²⁸³ På de andre danske myntene Harald lot slå, var han avbildet i profil. alle myntene ser ut til å ha vært preget av samme myntmester. Myntene er stempelkoblet og ikke preget lenge etter hverandre.²⁸⁴

De fleste myntene Harald lot prege både i Danmark og Norge ser ut til å være slått etter angelsaksisk forbilde. Skaare mener det er sannsynlig at han har hatt en angelsaksisk myntmester til å hjelpe seg i starten. Dette er trolig den samme myntmesteren som slo mynt for flere konger i Danmark, inkludert Magnus den gode. Magnus ser derimot ikke ut til å ha

²⁷⁸ Laiou i Laiou(red.) 2002, s. 737

²⁷⁹ Se Piltz 1998, s. 85 – 106 m. bibl.

²⁸⁰ Skaare 1976, s. 66 – 67

²⁸¹ Skaare 1976, s. 67

²⁸² Skaare i Berg(red.) 1966, s. 43 – 44 og 53. Se også Skaare 1976, s. 67

²⁸³ Skaare 1976, s. 67.

²⁸⁴ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 42 – 44. Se også Skaare 1976, s. 67

slått mynt i Norge, dette til tross for at han var konge i landet lenger enn i Danmark. Av hans mynter er det kun danske som er funnet. En av Haralds myntmestre, Godric, var trolig fra England, nærmere bestemt fra byen Stamford. Han ser til å ha blitt værende i Danmark også etter at Magnus den gode døde og, kan ha gått i Haralds tjeneste. Senere ser han ut til å ha gått i Svein Estridssons tjeneste, noe vi blant annet ser ved at navnet hans går igjen på Sveins tidlige, og muligens senere, mynter.²⁸⁵

Én av de danske myntene til Harald ble ikke preget etter angelsaksisk forbilde. Mynten der Harald er avbildet forfra, har bysantinske trekk. Tidligere hadde det også blitt preget mynt av bysantinsk forbilde i Norden. Dette finner vi både i Danmark under Hardeknut (1035 – 1042) og i Sverige under Olof Skötkonung (ca. 994 – 1022).²⁸⁶ På *norske* mynter finnes det ikke bysantinske stilpreg før på mynt slått etter 1080. En dansk penning slått under Svein Estridsson (1047 – 1074) ser på den annen side ut til å være en imitasjon av en bysantinsk gullmynt preget *mens* Harald oppholdt seg i Bysants.²⁸⁷

Etter Haralds retur til Skandinavia forteller sagaene at han møtte Svein Estridsson.²⁸⁸ Svein lot i ettertid prege noen penningserier som imiterte gullmynter slått i Bysants mens Harald oppholdt seg der. Det er ikke usannsynlig at Harald eller andre væringer tok med seg forbildet til disse imitasjonene hjemover. Mynten kan ha vært del av betalingen gitt da opprøret i Bulgaria ble slått ned i 1041. Her kjempet væringer, inkludert Harald.²⁸⁹ Han utmerket seg i følge bysantinske kilder, og passerte trolig byen Thessaloniki ved to anledninger. I denne byen fikk soldatene sannsynligvis betaling i gullmynt, *histamenon*²⁹⁰, slått i et nyopprettet myntverksted. En slik mynt kan derfor funnet veien nordover gjennom Harald eller en av hans menn.

Harald møtte Svein Estridsson tidlig etter hans retur fra øst. Vi kan da tenke oss at en

²⁸⁵ Kolbjørn Skaare forklarer hvordan Godric kan ha vært en ung, engelsk myntmester som søkte lykken hos Harald i Danmark i midten av 1040-årene. Dette forklarer han med at navnet Godric kan påvises på engelsk mynt fra tiden rundt 1009/17 – 1017/23 og 1029/35 – 1042/44. Når navnet da forsvinner fra engelske mynter fra Stamford i en ellers hektisk utmyntingsperiode i tiden rundt 1023 – 1029, ser Skaare for seg at det kan være to ulike myntmestere ved navn Godric fra Stamford i perioden 1009 – 1044. Den yngste av disse kan derfor godt ha reist til Harald i Danmark mener Skaare. Se Skaare i Berg(red.) 1966, s. 43

²⁸⁶ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 50. Se også Malmer i Zeitler(red.) 1981, s. 125 – 129 m. bibl. og Skaare 1976, s. 67 - 68

²⁸⁷ Se Skaare i Berg(red.) 1966, s. 50 og Skaare 1976, s. 66 - 67

²⁸⁸ H. Kr. 2006, s. 470 – 472, F. Sk. 2007, s. 247 – 251, M. Sk. 2000, s. 150 – 153 og Salvesen(trans.) 1990, s. 76 – 80. Ágrip er den eneste av de nordiske kildene jeg har brukt som ikke nevner dette forbundet. Se Ágrip 1995, s. 53. Adam av Bremen mener han kjempet mot Svein sammen med Magnus, men at han inngikk forbund med Svein etter at Magnus døde. Det var først da han merket at nordmennene var han tro at han tok til våpen mot Svein mener Adam. Se Adam av Bremen 1993, s. 129 - 130

²⁸⁹ For væringenes, og spesielt Haralds rolle i dette opprøret, se Blöndal og Benedikz 1978, s. 74 – 76, Davidson 1976, s. 220 – 221 og Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 9 – 10 m. bibl.

²⁹⁰ Hendy 1989, s. 193 – 194. Se også ODB 1991, s. 936.

slik gullmynt kunne vært en gave fra Harald i tiden de var allierte *mot* Magnus. Etter at Magnus døde i 1047, ble Svein hyllet som dansk konge. Mynten han slo kan i følge numismatikeren Michael F. Hendy mest sannsynlig dateres til høsten 1047²⁹¹, det vil si etter at Harald og Magnus slo seg sammen mot Svein.

Det var ikke nødvendig med store antall av en mynt for at den skulle bli imitert. Det var tendenser til bysantinsk design på skandinaviske mynter før Harald kom tilbake til Skandinavia. Dette viser blant annet noen danske mynter slått *mens* Harald var i Bysants.²⁹²

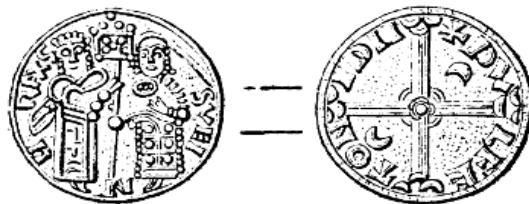

Illustration 2: Denne mynten ble slått for Svein Estridsson.

3.3 Bysantinsk sølv i nordiske mynter?

Var skattene Harald tok med seg hjem fra Bysants som var grunnlaget for hans betydelige utmynting? Finnes det spor etter de legendariske skattene han tok med seg hjem? Kolbjørn Skaare kan fortelle oss at det er funnet rundt 700 bysantinske mynter fra vikingtiden i Norden. Hele 90 % av de 700 myntene er sølvmynter, *miliaresia*, og av disse er bare tre mynter funnet i Norge. Dette passer godt med skandinavenes forkjærlighet for sølv. Av de tre sølvmyntene funnet i Norge, kom minst to i jorden *før* Harald Hardråde reiste til Bysants. Det samme gjelder de fleste bysantinske gullmynter funnet i landet.²⁹³ Skaares konkluderer med dette: «De skandinaviske funn viser altså liten eller ingen tilførsel av bysantinsk mynt på den tiden Harald vendte hjem fra Myklagard.»²⁹⁴

Kan mangelen på bysantinske mynter i Norge fra tiden rundt Haralds hjemkomst ha en sammenheng med etableringen av et myntsystem i Norge? I følge Elisabeth Piltz var det i det minste frem til 1070 nok sølvmynt i Bysants til at disse kunne bli brukt i utenlandshandel.²⁹⁵

²⁹¹ Se Hendy 1989, s. 194 – 197 for en mer detaljert analyse av myntens mulige reise fra Bysants og til imitasjonen på høsten 1047 ble laget. Se også Steen Jensen(red.) 1995, s. 80 og Skaare 1976, s. 68

²⁹² Skaare 1976, s. 68. Disse myntene er i gull og ble sannsynligvis slått av Romanus III(1028 – 1034), Michael IV(1034 – 1041) og Michael V (1041 – 1042). En av myntene er i sølv og ble slått av Konstantin IX (1042 – 1055)Se også Skaare i Berg(red.) 1966, s. 50

²⁹³ Skaare 1998, s. 18

²⁹⁴ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 49

²⁹⁵ Piltz 1998, s. 99

Gull var forbudt å ta ut av keiserdømmet²⁹⁶, og siden sølv var det foretrukne av de verdifulle metallene i Skandinavia, kan vi godt forestille oss at det var sølvmynt Harald for det meste tok med seg hjemover. Han kan ha resirkulert disse myntene i Norge, det vil si smeltet dem og slått nye²⁹⁷. Dette var noe flere konger gjorde med gammel og utenlandsk mynt²⁹⁸, og Harald resirkulerte trolig også annen fremmed mynt. Denne praksisen med å inndra gammel eller fremmed mynt for å erstatte dem med nye kalles *renovatio monetae*.²⁹⁹

Praksisen med *renovatio monetae* kan henge sammen med mangelen på bysantinske mynter fra Haralds tid. Brita Malmer, Inger Hammarberg og Torun Zachrisson laget en kronologisk oversikt over funn av bysantinsk sølvmynt i Sverige. Denne viser en markant nedgang i mynter lagt i bakken etter 1050, og gjelder mynt slått av Basil II (976 – 1025), Nicephorus II Phokas (963 – 969) og John I Tzimiskes (969 – 976)³⁰⁰.³⁰¹ Det er derimot ikke funnet mynter fra perioden mellom årene 1034 og 1042, noe som samsvarer ganske nøyaktig med Haralds opphold i området. På den annen side er det er funnet svært mange *milaresion*, sølvmynt, fra keiseren Konstantin IX Monomachos(1042 – 1055). Han var keiser da Harald forlot Konstantinopel.³⁰² Kan dette ha en sammenheng med svensker som var med Harald på vei hjem? Dette virker ikke usannsynlig. Gullet de hadde tilegnet seg var ikke lov å ta med ut av Bysants, og det store antallet *milaresia* fra Konstantin IX benekter ikke at væringene kan ha fått lønn i hans mynt, eventuelt at de vekslet sine gullmynter inn i de nyslåtte sølvmyntene til Konstantin IX. Krijnie Ciggaar synes å støtte denne muligheten. Hun mener at sølv ville være mer nyttig enn gull for en nordboer.³⁰³ Dette gjelder også Harald, og spesielt om han ville bruke sølvet til utmynting. Som vi også skal se senere var en gullmynt verdt tolv sølvmynter. Dette ville vært gunstig for en potensiell utmynting av sølvmynt.

Sølvmyntene fra Konstantin IX kan ha vært mynter Harald delte ut da han var i Sverige med Svein Estridsson. Vi bør huske at kongefamilien i Sverige hadde tette bånd med Harald gjennom Ellisiv. Sølvmyntene kan ha hatt en rolle som gaver, på samme måte som gullmynten som kan ha endt opp som gave fra Harald til Svein.

Mangelen på bysantinsk sølvmynt fra Haralds tid i Bysants, tyder på at det er sannsynlig at Harald smeltet om dette sølvet til egen utmynting. Vi kan også tenke oss at han

²⁹⁶ Davidson 1976, s. 94. Se også Ciggaar 1996, s. 110

²⁹⁷ Gullbekk 2009a, s. 64 og 154. Se også Gullbekk i NNÅ 1992 – 1993, s. 58

²⁹⁸ Gullbekk 2009a, s. 42

²⁹⁹ Gullbekk i NNÅ 1992 – 1993, s. 52 – 87 m, bibl. behandler dette fenomenet i middelalderens Norge.

³⁰⁰ ODB 1991, s. 1045 m. bibl.

³⁰¹ Hammarberg, Malmer og Zachariassen 1989 s. 14 - 15

³⁰² Se oversikten i Hammarberg, Malmer og Zachariassen 1989 s. 42 - 46

³⁰³ Ciggaar 1996, s. 110

krevde inn sølvmyntene til de andre i følget sitt, noe som ville vært naturlig da han trolig forbød utenlandsk mynt som betalingsmiddel.³⁰⁴ Denne politikken er etter min mening trolig grunnen til mangelen på bysantinsk sølvmynt i Norge. Hans egne støttespillere ville vært de første som vekslet inn sine bysantinske sølvmynter til Haralds egne norske mynter.

3.4 Myntvesenets struktur i Norge og Bysants

Et nasjonalt myntvesen krevde at kongens mynt var den eneste gangbare mynten i landet. Kolbjørn Skaare argumenterer for at Harald bevisst gikk inn for å gjøre egen mynt enerådende i Norge, noe som i stor grad støttes av arkeologiske funn. Disse viser at utenlandsk mynt gradvis ble erstattet av Haralds egne.³⁰⁵ På denne måten ser han ut til å ha klart å etablere et nasjonalt myntvesen i landet. Politikken i å utkonkurrere fremmed mynt var ikke Haralds eget påfunn, poengterer Skaare, men var «et tiltak i pakt med den politikk som angelsaksiske og frankiske så vel som bysantinske herskere lenge hadde ført.»³⁰⁶

Mynter i Skandinavia, også Haralds, ble ofte slått etter angelsaksiske forbilder i både vekt og form. Noe kjennetegnet uansett Haralds egne mynter, *motivet*. Det vanligste motivet på Haralds penninger var *triquetraen*, en figur med tre hjørner av ulik utforming. Dette var et motiv som derfor var lett å kjenne igjen. Svein H. Gullbekk mener at dette var et bevisst valg av Harald, myntene hans skulle kjennes igjen. Ingen skulle kunne ta feil av hans mynter og de han ville fjerne fra sirkulasjon.³⁰⁷ For å finne ut om Harald benyttet seg av en ny eller en allerede eksisterende standard i sin utmynting, må vi se på myntenes vekt. Er vekten på Haralds mynter ulik mynter slått tidligere eller i nabolandene?

Vekten på mynten, i tillegg til metallinnholdet var i Norge som i andre land, nært forbundet med verdien på mynten.³⁰⁸ Norske mynter slått *før* Harald Hardråde ser ut til å ha hatt en medianvekt³⁰⁹ på omkring, eller litt over, ett gram. Norske penninger *av* Harald hadde en medianvekt på 0,88 – 0,90 gram. Dette tyder på at Harald har hatt *marken* på omtrent 214 gram som utgangspunkt.³¹⁰ Bjarkøyretten og Frostatingsloven viser i tillegg at 30 penninger

³⁰⁴ Sveaas Andersen 1977, s. 155

³⁰⁵ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 51. Se også Gullbekk 2009a, s. 30 – 31

³⁰⁶ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 51

³⁰⁷ Gullbekk 2009a, s. 38

³⁰⁸ Risvaag 2006, s. 194 og Skaare i Berg(red.) 1966, s. 46 – 48 og 51. Se også Skaare 1976, s. 74 - 79

³⁰⁹ Medianvekt er et statistisk uttrykk som beskriver vekten i midten av flere vekter. Det er derfor like mange enkeltvekter oppover som nedover. I vårt tilfelle er det like mange mynter som veier mer og mindre enn medianvekten. Se Skaare i Berg(red.) 1966, s. 47

³¹⁰ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 46 – 48 og s. 51. Se også Skaare 1976, s. 74 - 79

utgjør ett øre³¹¹, og en medianvekt på rundt 0,88 – 0,90 gram gir dette myntsystemet:

$$1 \text{ mark} = 8 \text{ øre} = 24 \text{ ertoger} = 240 \text{ penninger.}^{312}$$

Vi ser at det norske myntvesenet Harald Hardråde innførte ble gitt en viss struktur ut fra vekt og metallinnhold. En mark på 214 gram gav 240 penninger på 0,88 – 0,90 gram, noe som trolig var den nasjonale standarden Harald innførte.³¹³ Ciggaar mener at Haralds myntvesen *klart* var basert på det bysantinske, uten å utbygge denne påstanden noe mer.³¹⁴ Selv mener jeg at det trolig er en sammenheng mellom hans omgang med mynt i Bysants og etableringen av et myntvesen i Norge.

Ser vi på informasjon fra mynter i andre Skandinaviske land, finner vi at myntene der holdt seg nærmere en angelsaksisk vektstandard. Denne var tyngre enn den norske, på omtrent 0,88 – 0,90 gram, under Harald Hardråde³¹⁵. Kolbjørn Skaare kan videre opplyse oss om at de danske myntene lå nærmest den angelsaksiske standarden, mens de svenske myntene hadde en vekt som lå noe over den engelske.³¹⁶ De norske myntene *før* Harald hadde en medianvekt på omtrent ett gram, noe som også var lavere enn den angelsaksiske standarden.³¹⁷ Dette tyder på at Harald Hardråde innførte et nytt system. Vekten gikk enda lenger ned enn tidligere i forhold til den angelsaksiske standarden. Men hvor fikk han dette fra?

Etter flere år i Bysants bør Harald ha hatt kjennskap til, som Risvaag kaller det, «den mest avanserte myntøkonomi i Europa»³¹⁸. Her var Harald i keiserens tjeneste og fikk lønn i mynt. Han må derfor ha hatt utstrakt omgang med mynt i et samfunn der mynten var det viktigste betalingsmiddelet.³¹⁹ Verdien på myntene her var baserte på gullmynten *nomisma*, med sølvmynten *miliaresion* og bronsemynten *folles* som skillemynt. En milaresion hadde på tiden Harald var i området en vekt på rett under tre gram.³²⁰ Verdien på myntene og forholdet mellom dem var dette:

³¹¹ Risvaag 2006, s. 194 og Skaare 1976, s. 77 – 79

³¹² Skaare i Berg(red.) 1966 s. 47, Skaare 1976, s. 78 og 51 og Risvaag 2006, s. 194

³¹³ Skaare 1976, s. 77

³¹⁴ Ciggaar 1996, s. 117

³¹⁵ Skaare 1976, s. 77

³¹⁶ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 51

³¹⁷ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 51 og Skaare 1976, s. 77

³¹⁸ Risvaag 2006, s. 195

³¹⁹ Risvaag 2006, s. 195

³²⁰ Se Hammarberg, Malmer og Zachrisson 1989, s. 10 - 12

1 nomisma = 12 miliaresia = 288 folles

*1 miliaresion = 24 folles*³²¹

Hva sier dette oss? Vi har sett at i både Harald Hardrådes norske og i 1000- tallets bysantinske myntsystem, var myntverdien fastsatt etter en viss vekt eller standard. Harald visste mest sannsynlig hvordan det bysantinske systemet fungerte, og kan hende han atpåtill var mer komfortabel med dette enn det som ble benyttet i Skandinavia. Han etablerte uansett mest sannsynlig et *nytt* system i Norge, med en lettere mynt enn de tidligere kongene og nabolandene hadde slått. Det er mulig at dette hang sammen med hans behov for å fortrenge fremmed mynt. Ved å ha en lettere mynt enn andre, ville det bli lettere å kjenne igjen kongens mynt i forhold til andre. Vi ser også at 24 *folles* tilsvarte én *milaresion* i Bysants, mens i Norge tilsvarte 24 *ertoger* én *mark*. Om dette har en sammenheng er vanskelig å si, da de har ikke samme vekt.

Sammen med det faktum at Haralds mynter, og senere sønnen Olavs, gradvis utkonkurrerte fremmed mynt, er dette trolig et resultat av et møte med en annen, mer etablert og avansert type økonomi. Gjennom denne økonomiske strukturen ville det være lettere å lønne støttespillerne sine, samt at det ville være viktig å bygge opp og kontrollere byer og handel. Det var også muligheter for å høste store inntekter ved å manipulere dette myntvesenet, noe Harald også gjorde. Dette skal vi se på nå.

3.5 Haraldsslåtten

I sagaverket Morkinskinna blir det fortalt at Harald slo dårlig mynt – *haraldsslåtten*. Det kommer frem av historien at en av Haralds hirdmenn, Halldor Snorrason – veteran fra tiden i Bysants, ikke var fornøyd med sølvinnholdet i myntene han fikk:

On the eight day of Christmas the retainers were paid. It was called *Harald's Mint* and consisted mostly of copper, less than half of it being silver. When Halldor got his pay, he emptied the coins into the lap of his cloak to examine them, and it seemed to him the silver wasn't very pure, so he swept down all the coins with his hand into the rushes on the floor.³²²

Arkeologiske funn bekrefter til en viss grad denne fortellingen. De viser at sølvinnholdet i

³²¹ Skaare 1998, s. 13. Se også Morrisson i Laiou(red.)2002, s. 922 - 923

³²² Pålsson(trans.) 1971, s. 114

Haralds mynter ser ut til å ha gått fra cirka 90 % til under 30 % i midten av 1050- årene.³²³ Om vi skal sette vår litt til Morkinskinna viser episoden også at Harald lønnet sine hirdmenn i mynt. En slik devaluering har trolig vært lønnsom for Harald så lenge folket godtok det, og det var nok ikke umulig å gjøre dette flere ganger. Kongen kunne samle inn gammel eller utenlandsk mynt, for så å erstatte denne med en mynt bestående av mindre sølv og mer kobber.³²⁴ Ved å slå dårlig mynt, det vil si med lavt sølvinnhold, kunne Harald slå flere mynter enn vanlig med en bestemt mengde sølv.

Halldor nektet å ta i mot de dårlige pengene, selv om til og med sønnene til lendmennene aksepterte dem. Senere, gjennom sin stahet, fikk han betaling i rent sølv av kongen.³²⁵ Denne episoden gir oss flere typer informasjon. Risvaag nevner i hovedsak tre momenter. For det første *betalte* Harald sine menn i mynt. Dette var noe veteranene fra tiden i Bysants sannsynligvis var vant med. For det andre forteller kilden oss at sølvinnholdet i myntene var lavt. Dette viser også funn av penningene hans. Til slutt nevner Risvaag at Haralds mynter med lavt sølvinnhold ble akseptert av lendmannssønner, men ikke av Halldor.³²⁶ Han mener at dette kan ha en sammenheng med at de dårlige myntene ikke ville hatt noen spesiell verdi på Island, der myntene ville blitt målt ut fra sølvinnhold. Svein H. Gullbekk på sin side mener at Halldor reagerte på sølvinnholdet fordi han mente betalingen var uverdigg.³²⁷

Det var trolig ikke lett for Harald å innføre dårlig mynt. Risvaag mener episoden med Haraldsslåtten kan være en del av en prosess der en «mer eller mindre konsensusbasert vektøkonomi, erstattes av en økonomi langt på vei dominert av kongemaktens ønske om å styre definisjonen av verdier»³²⁸. Det er først etter at Haraldsslåtten ble innført at vi kan se en endring i forholdet folk hadde til mynt. Dette kan en blant annet se i skattefunn, der mynter tidligere hadde blitt påført testmerker. Haraldsslåtten ser ut til å ha satt en stopper for dette, og sammensetningen av myntskattene ser ut til å ha forandret karakter. Myntene ble ikke lenger testet for sølvinnhold.³²⁹

Motivasjonen bak denne devalueringen har trolig vært både å etablere pengevesenet ved å fortrenge fremmed mynt, samt høste inntekter på det. Han måtte sette et betydelig antall

³²³ Malmer i Zeitler(red.) 1981, s. 128

³²⁴ Gullbekk 2009a, s. 131 – 132

³²⁵ M. Sk. 2000, s. 191 - 192

³²⁶ Risvaag 2006, s. 195

³²⁷ Gullbekk 2009a, s. 132

³²⁸ Risvaag 2006, s. 196

³²⁹ Risvaag 2006, s. 196. Se også Larsson 1991, s. 139, Gullbekk 2009a, s. 36 – 38 og Skaare 1976, s. 91 – 94

egen mynt i omløp for å gjøre dette. Svein H. Gullbekk kommer frem til at Harald kunne slå tre ganger så mange mynter av hver mark sølv ved å sette ned sølvinnholdet i myntene med 2/3. Det ser i tillegg ut til at han klarte å opprettholde pengeverdien selv om sølvinnholdet gikk ned.³³⁰ Denne satsingen ser ut til å ha vært målbevisst fra Haralds side, noe som peker i retningen av at Harald strebet mot et større politisk mål. Myntvesenet var en viktig del av dette.

Det var ikke bare i Norge dette skjedde. Mens Harald var i Bysants, regjerte en keiser som devaluerte verdien på myntene, Michael IV. Han startet en langvarig forringelse av gullmyntene *nomisma histamenon*.³³¹ I følge sagaene hadde Michael IV et populært klengenavn, *Katalak*³³². Dette kan vi i følge Davidson kan finne igjen i greske kilder som *Parapinakes*, noe hun oversetter til «*clipper of currency*». Dette henger trolig sammen med at han devaluerte mynt,³³³ men trolig også at han var fra kjøpmannsstanden og hans tidligere yrke som vekslar. Siden han var sterkt angrepet av sykdommen epilepsi, overlot han mye av kontrollen over riket til broren og evnukken Johannes Orphanotrophos.³³⁴ Brita Malmer mener det er naturlig å anta at Harald, som var i tjeneste hos nettopp Michael IV, fikk kunnskapen til å forringe egen mynt i Norge.³³⁵ Dette er jeg enig i. En lignende devaluering av mynter finner ikke sted i andre deler av Nord- Europa før noe senere, blant annet i Danmark, Flandern og Tyskland.³³⁶ Han kan derfor ikke ha sett dette i disse områdene, og det er sannsynlig at dette var ballast Harald tok med seg fra Konstantinopel.

Det var Michael IV og broren hans som krevde at befolkningen i Bulgaria måtte betale skatt i mynt, og ikke naturalia. Dette resulterte som vi vet i opprør, som Harald ble sendt for å hjelpe å slå ned.³³⁷ Vi vet at han utmerket seg her og at han ble belønnet av keiseren. Dette er informasjon sagaforfatterne ikke behandler, selv om et kvad omtaler Harald som «bulgarbrenner»³³⁸. Dette kommer frem gjennom greske kilder. Det kan godt tenkes at Harald fikk

³³⁰ Gullbekk 2009a, s. 131 - 132

³³¹ Skaare 1998, s. 11

³³² H. Kr. 2006, s. 461, F. Sk. 2007, s. 237 og M. Sk. 2000, s. 132. Dette er det samme som etternavnet hans, *Katalaktes*, som betyr veksleren, som altså ble kjent i Norden. Se Ciggaar 1996, s. 117

³³³ Davidson 1976, s. 211

³³⁴ Johannes Orphanotrophos var broren til Michael IV og evenukk. Han hadde vært rådgiver til keiseren før han. Det var han som introduserte Michael IV til Zoë, og etter dennes død fikk han også satt Michael V på tronen. Treadgold 2001, s. 167. Se også ODB 1991, s. 1070 m. bibl.

³³⁵ Malmer i Zeitler (red.) 1981, s. 128

³³⁶ Gullbekk 2009a, s. 132. Se også Gullbekk i NNÅ 1994 – 1996, s. 111 – 129 for en diskusjon rundt myntforringelse under Svein Estridsson i Danmark.

³³⁷ Se Treadgold 1997, s. 588 for en innføring i opprøret. Se Nordhagen i Berg (red.) 1966, s. 9 – 10 m. bibl., Blöndal og Benediktz 1978, s. 74 – 76 m. bibl. og Davidson 1976, s. 220 – 221 m. bibl. for Haralds rolle i kampene.

³³⁸ H. Kr. 2006, s. 459

dyrebare erfaringer fra denne episoden. Disse kunne ha vært nyttige å ha i innføringen av eget myntvesen.

Halldor Snorrason skulle vise seg å gi Harald mer hodebry. Morkinskinna forteller at på en tur østover til *Oslo*³³⁹ krevde han kommandoen over et av skipene i flåten av Harald. Dette fikk han på bekostning av en annen stormann, Svein fra Lyrgja, som ikke ble særlig begeistret for beslutningen. Resultatet var at en drukken Svein og hans menn tok skipet tilbake mens de oppholdt seg i Oslo. Halldor forfulgte ham med seks skip, og fikk til slutt kontroll over skipet. De reiste så til Trondheim, der Harald fikk en beskjed fra Svein. Han hadde sluppet unna, og var villig til å oppgi sitt krav på skipet. Til gjengjeld ville han gjerne kjøpe det tilbake. Harald kjøpte derfor skipet av Halldor, og i følge Morkinskinna ble nesten hele prisen betalt med en gang. En halv mark gull var det som manglet, men dette skulle Halldor få senere. Svein fikk på denne måten skipet tilbake.³⁴⁰

Den resterende betalingen Halldor skulle få for skipet lot derimot vente på seg, og da våren kom ville Halldor reise til Island for sommeren. Han ville derfor ha resten av betalingen. Harald var derimot ikke særlig begeistret for å betale tilbake gjeld, og mislikte at Halldor kom med krav. Sistnevnte, fast bestemt på å få sin betaling, gikk væpnet inn til kongen sent på kvelden. Harald våknet og fikk høre av Halldor at han måtte betale det utestående. Harald svarte at det ikke var gjort i en håndvending å betale resten, men ville se til det neste dag. Men Halldor ville ha betalingen umiddelbart, og pekte på armringen til dronningen. Hun lå ved kongens side. Harald ville hente vekt for å finne verdien på den, men Halldor var forberedt på Haralds lurerier. Han krevde den utlevert umiddelbart. Dronningen så at Halldor stod over Harald med mord i blikket, og gav han ringen. Halldor takket for betalingen, og skyndte seg til skipet og reiste bort.³⁴¹

Episoden viser at Halldor ikke stolte på Harald og hans økonomi, selv etter mange år sammen både i Bysants og i Norge. Dette kan ha en sammenheng med Risvaags tanker om at Haralds mynter ikke ville hatt stor verdi på Island. Halldor ville «sørge for å bringe med seg godt sølv hjem til et samfunn som i større grad var basert på resiprositet og primitive penger, hvor mynten kun hadde verdi som sølv.»³⁴² Halldor mente at han hadde krav på betaling i rent metall, det vil si som ikke var manipulerte. At Halldor var redd for Haralds represalier

³³⁹ Dette er første gang forfatteren av Morkinskinna nevner Oslo med navn. Det kommer i tillegg frem at Harald skal ha hatt en kongsgård i byen. Se M. Sk 2000, s. 192

³⁴⁰ M. Sk.2000, s. 192 - 193

³⁴¹ M. Sk. 2000, s. 193 - 194

³⁴² Risvaag 2006, s. 195 - 196

kommer tydelig frem ved at han flyktet. I følge Morkinskinna skal Halldor senere ha sagt dette om en mulig forsoning med Harald: «I see clearly[...] that the gallows are waiting for me in Norway if I go there. I know his temper and I do not trust him.»³⁴³

Et siste aspekt vi skal nevne er mangelen på betalingen Halldor fikk for skipet, en halv mark gull. Var det vanlig å betale i gull? Sølv var det mest brukte betalingsmiddelet i Skandinavia på denne tiden. Vi kan dessverre ikke stole på at alt som står i Morkinskinna er sant, og andre sagaforfattere har i tillegg utelatt deler som Morkinskinna forteller om. På den annen side viser episoden med Haraldsslåtten at elementer som er unike i Morkinskinna heller ikke kan avfeies. Spørsmålet om betaling i gull må vi dessverre la ligge ubesvart, da dette faller litt utenfor avhandlingens fokus. At gull blir nevnt som betaling for en tjeneste bør uansett nevnes. Sagaene forteller dessuten mye om gull, det kan vi blant annet se i sagaenes beretning om Sigurd Jorsalfares opphold i Konstantinopel.³⁴⁴ Vi må anta at gullet ble veid i de tilfellene det ble brukt som betalingsmiddel, og grunnen til Halldors krav kan være nettopp dette. Han ville ikke ha det dårlige sølvet til Harald, men ville akseptere umyntet gull. Dette var tross alt en mann som fikk lønn, i alle fall til dels, i gullmynter i Bysants. At Halldor nektet å ta i mot de dårlige myntene, sammen med at Harald gav etter for hans krav, forteller oss hvor avhengig Harald var av sine menn. Dette er Skaare er enig i.³⁴⁵

Harald brukte mye metaller, helst sølv, og det at han devaluerte myntene sine, viser at han trolig hadde behov for mer sølv. Var det andre måter for han å få tak i sølv på? Som vi skal se hadde han noen muligheter.

3.6 Kilder til mer sølv

Claus Krag mener at Harald nok kunne bruke av sine ressurser fra øst i sin utmynting, men «da reservene var oppbrukt, ble myntforringelse utveien.»³⁴⁶ At myntene ble forringet tyder på at kongemakten ikke hadde store nok mengder sølv som utmyntingen krevde. Det ser også ut til at Harald prøvde å skaffe seg mer sølv til utmynting på flere måter. Det er tegn som tyder på dette.

Adam av Bremen forteller at Harald forsøkte å få tak i offergavene til Hellige Olavs skrin i Nidaros for å lønne sine menn. Dette kommer frem i et brev Adalbert, erkebiskopen av

³⁴³ M. Sk. 2000, s. 194

³⁴⁴ Se H. Kr. 2006, s. 553 – 555, M. Sk. 2000, s. 322 – 325 og F. Sk. 2007, s. 348 – 350. Her kommer det tydelig frem at keiseren i Bysants ble sett på som rik. Sigurd skal ha blitt tilbudt store mengder gull.

³⁴⁵ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 54

³⁴⁶ Krag 2005, s. 300

Hamburg- Bremen, sendte til Harald. Adam oppsummerer innholdet i deler av brevet for oss:

Om denne konges [Olav den hellige, min anm.] mange store fortjenester vitner de mirakler som daglig skjer ved hans grav i byen Trondheim. Forlatt av Gud som han var, så Harald dette, og alle de gaver og skatter som de troende i from tilbedelse hadde brakt til brorens grav, krafset han uten anger til seg med krum hånd og delte dem ut til sine hærfolk.³⁴⁷

Her kommer det temmelig direkte frem at Harald tok disse gavene og brukte dem til å lønne hirden sin. Adam bruker stort sett sterke ord om Harald³⁴⁸. Disse virker å være overdrevne, selv om Claus Krag mener at det er liten grunn til å betvile fremstillingen hans.³⁴⁹ Kan det være at Harald innførte avgifter eller toll for pilegrimene. Kan det være det Adam reagerer på? Det er ikke utenkelig. Pilegrimer var blant annet en betydelig kilde til inntekt for bysantinerne.³⁵⁰

I følge Morkinskinna tilegnet Harald seg rikdommer også på en annen måte. Han skal ha vært i et selskap en lokal og rik stormann, Ulf den rike, arrangerte for ham. Denne skal ha eid hele mellom fjorten og femten gårder. I løpet av festen, vel gjennomført med mye mat og drikke, følte Harald for å være en god gjest og stå for underholdningen. Han la frem en historie om sin stamfar. Denne hadde blidt forrådt av Ulf sin stamfar, og Harald konfiskerte derfor alt bonden eide, alle verdisaker og gårder, så nær som én gård. Denne fikk Ulf beholde kun fordi familien hans ba om tilgivelse på vegne av han.³⁵¹

I en annen episode av Morkinskinna møter vi en kar ved navn Torfinn kjøpmann, eller Torfinn den rike. Han gikk i løpet av kort tid fra å være lutefattig til å bli rik «som Krøsus.»³⁵² Harald fant etter hvert ut, gjennom trusler av tortur, at dette var på grunn av en skatt. Han konfiskerte denne, den hadde opprinnelig tilhørt Håkon Ladejarl.³⁵³ Da Einar Tambarskjelve, skattens rettmessige arving, senere kom for å konfrontere Harald med dette, skal han ha svart Einar: Jo, det stemte, det var loven at kongen skulle beholde alle verdisaker som var funnet under jorden.³⁵⁴ Dette kan tyde på at Harald hadde finansielle problemer. Harald var i lange perioder av sin regjeringstid i krig med danskene, og om en ser på de dårlige myntene han slo

³⁴⁷ Adam av Bremen 1993, s. 133

³⁴⁸ Han forteller blant annet at han brant kirker og drepte kristne. Se Adam av Bremen 1993, s. 133

³⁴⁹ Krag 2005, s. 281

³⁵⁰ Se ODB 1991, s. 1676 – 1677 m. bibl.

³⁵¹ M. Sk. 2000, s. 217 - 219

³⁵² M. Sk. 2000, s. 207

³⁵³ Se Krag 2005, s. 132 – 134 om Håkon Ladejarl.

³⁵⁴ M. Sk. 2000, s. 207

etter 1050, virker det som om han har gått tom for store deler av formuen han tok med seg hjem fra øst. Det kostet mye å drive krig, det var ingen unntak for Harald. Kolbjørn Skaare mener hans aggressivitet mot Danmark og England «kan ha tvunget fra Haraldsslåten, den myntforringelsen som bærer hans navn. De myntstykker som denne inflasjonen avstedkom, er så barbariske i preget at de *ikke* bærer myntherrens navn.»³⁵⁵ Vi kan derfor tenke oss dette er bakgrunnen til at sagaene, Morkinskinna spesielt, legger så mye vekt på Haralds tørste etter rikdom, selv etter at han ble konge i Norge. Dette kan være bakgrunnen for Thedricus Munks beskrivelse av Harald som «påholden når det gjaldt eget gods, men lysten på andres.»³⁵⁶

Andre norske konger hadde slått mynt før Harald Hardråde, men det var først under han vi kan se et system som kunne ta over eller konkurrere med den tradisjonelle byttemetoden, som gikk ut på å kutte sølvringer eller lignende og veie dem. Det var også vanlig å veie utenlandsk, eller fremmed, mynt for å bestemme verdier.³⁵⁷ Denne metoden ble så byttet ut til fordel for et nasjonalt myntvesen, der myntfornyelse var et viktig redskap. Det er interessant å se på myntfunn fra Olav Kyrres tid, der både myntene til Harald Hardråde og resterende utenlandsk mynt ser ut til å ha forsvunnet fra omløp. Dette viser at Olav Kyrre trolig klarte å samle inn og erstatte farens mynter med sine egne.³⁵⁸

Denne fremgangsmåten var i tråd med bysantinsk, så vel som angelsaksisk myntpolitikk.³⁵⁹ Mynter slått i Bysants var kun gyldige i keiserens levetid. Etter hans død, ble myntene samlet inn til det keiserlige skattekammeret. Nye mynter ble deretter slått av den nye keiseren. Myntene var kun gyldige i bysantinske områder, de var ikke verdt mer enn sin vekt i gull, sølv eller bronse på den andre siden av grensen.³⁶⁰ Vi kan derfor ikke se bort i fra at det var Haralds erfaringer herfra som førte til at han, og senere sønnen Olav, samlet inn og forbød annen mynt en sin egen. Selv om dette også var vanlig andre steder i Europa, var det i Bysants Harald hadde erfart et slikt myntvesen. Han hadde tross alt opplevd at keisere tok over tronen fra forgjengeren, og bør derfor også ha vært oppmerksom på denne praksisen.

For å kunne gjennomføre devalueringen, måtte Harald besitte en ikke ubetydelig makt. Uten den styrken han viste ville dette sannsynligvis ikke vært gjennomførbart.³⁶¹ Han måtte ha

³⁵⁵ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 54 -55

³⁵⁶ Salvesen(trans.) 1990, s. 81. Snorre forteller om Harald som «urimelig kjær etter makt og all slags vinning.» H. Kr. 2006, s. 527

³⁵⁷ Malmer i Zeitler(red.) 1981, s. 128. Se også Gunnes 1976, s. 122. Gunnes forteller at mynter også var av interesse som smykker, i tillegg til å bli målt etter sølvverdi.

³⁵⁸ Gullbekk i Førund(red.) 2005, s. 45 og Gullbekk 2009a, s. 63 – 65

³⁵⁹ Spufford 1989, s. 93

³⁶⁰ Piltz 1998, s. 99

³⁶¹ Larsson 1991, s. 139

støtte i befolkningen eller blant sine nærmest og mektigste menn. Flere av hans kamerater fra tiden i Bysants var blant annet i følget hans, de hadde antageligvis vide erfaringer med et myntvesen derfra. Andre hadde sannsynligvis også vært i området, eventuelt hørt historier derfra, og en kan anta at disse var mer tilbøyelige til å akseptere og støtte en økning av kongens makt³⁶² og etablering av et myntvesen i tråd med bysantinsk praksis.

Å gå fra en økonomi med veid sølv til en økonomi med mynt der verdien var fastsatt av kongen, ville nok gjøre fastsetting av skatter, bøter og avgifter lettere. Det var derfor i kongens interesse at denne innføringen kom, da myntvesenet hadde et stort potensial som inntektskilde.³⁶³ Ellers kan vi nok ikke tenke oss at Harald kanskje hadde benyttet sin egen rikdom til dette. Overgangen må også ha hatt stor betydning for *hirden*, da denne trolig gikk over til å få talt mynt i lønn. Dette var en effektiv metode å sette mynt i omløp på, noe vi tidligere har sett at ble gjort i Bysants. For å finne ut betydningen myntene hadde for *hirden*, bør vi se på hvordan denne fikk sitt levebrød, både før og under Harald regjeringstid.

3.7 Fra veitsling til åttende dag jul

I episoden vi så tidligere om Harald og Halldor Snorrason i Morkinskinna, så vi at Halldor fikk betaling for å tjene kongen i mynt. Dette gjaldt trolig hele *hirden* hans. Den fulgte kongen da han krevde gjestebud, såkalt *veitsling*³⁶⁴, av bøndene. Olav Kyrre skal ha holdt dobbelt så stor hird som faren Harald, og kom derfor i konflikt med bøndene. De måtte underholde hele *hirden*.³⁶⁵ Veitslingen gikk ut på at bøndene gav ytelsene sine til kongsgården, der kongen og *hirden* kom og fortærte det.³⁶⁶ Det var vanskelig å transportere, og kongen hadde i tillegg behov for å være tilstede i områder han ville gjøre sin vilje gjeldende. Dette var en praksis som var vanlig før, under og etter Harald, noe vi ser på konflikten mellom Olav Kyrre og bøndene. Veitsling var et viktig ledd i reisekongedømmet.

Hirden bestod stort sett av krigere. Disse tjenestegjorde for den generøse kongen eller herren som bidro med utstyr, hærfang og gaver. Dette var en av motytelsene *hirden* fikk av herren sin. Den andre var at han fikk vern og støtte av herren sin ved å frivillig være en del av husholdet.³⁶⁷ Gaver og underhold var i praksis lønnen til *hirden*, som på sin side æret herren

³⁶² Larsson 1991, s. 140

³⁶³ Risvaag 2006, s. 300 og Gullbekk 2009a, s. 40

³⁶⁴ KLN 1982, bind 19, s. 623 – 633

³⁶⁵ Ersland i Ersland og Holm 2000, s. 38

³⁶⁶ Sigurdsson 1999, s. 78 – 79. Se også Ersland i Ersland og Holm 2000, s. 37

³⁶⁷ Ersland i Ersland og Holm 2000, s. 33 - 34

ved å kjempe for ham.³⁶⁸

Kongen måtte etablere et personlig forhold til de som skulle utføre hans ønsker.³⁶⁹ Han samlet støttespillere og hirdmenn til såkalte drikkelag. En vert som kunne by på mye kjøtt, øl og vin ser ut til å ha vært populær. Dette var goder som ble ansett som kostbare, og den som kunne by på dette kunne sette mange i taknemlighet. Denne praksisen gjorde at hirden fikk et indre samhold og forble lojale mot lederen, som igjen gav lederen valuta for festen ved å kjempe ved hans side. Særlig godt kommer dette frem gjennom Sverre Bagge: «Særlig nært var fellesskapet innen hirden mellom bordfeller, som hadde fast plass sammen ved bordet og som også gjerne delte seng. Bordfellene stod også side ved side i kampen.»³⁷⁰

En passasje i Heimskringla beskriver et slikt fellesskap blant Haralds menn. Kongen oppholdt seg i Oslo vinteren etter slaget ved Niså, og noen av mennene hans satt i en liten stue og drakk. Praten gikk etter hvert høyt, og de snakket om hvem som hadde fått mest ære i slaget. Alle var enige om hvem som var best: Håkon Jarl, mannen som atpåtill hadde hjulpet danskekongen Svein å flykte. Harald skal ha overhørt praten, og sa til mennene før han snudde seg og gikk: «Her ville nok noen hver hete Håkon».³⁷¹ Systemet med veitsler og gaver fortsatte også etter Harald Hardråde, men mynt ser i tillegg ut til å ha fått en viktig rolle for hirdens underhold.

Morkinskinna forteller oss i episoden rundt Haraldsslåttan at Harald delte ut lønn til sine menn åttende dag jul. Halldor Snorrason var derimot ikke fornøyd med kvaliteten på myntene. Dette har vi sett tidligere. Episoden er ofte sitert og godt kjent³⁷². Den gir oss to typer viktig informasjon. For det første er dette den første skriftlige henvisningen vi har til kongens egen mynt. For det andre viser den at Harald betalte sine menn i mynt.³⁷³ Åttende dag jul virker i tillegg som lønningsdagen til hans menn. Dagen var også viet til dette i Håkon Håkonssons saga. Svein H. Gullbekk kan fortelle oss at åttende dag jul var dagen da folk i romersk tid gav hverandre gaver. Denne praksisen skal så ha vandret nordover.³⁷⁴ Det var alminnelig at stormenn å ga sine undersåttene gaver denne dagen, og det ser ut til at den også etter hvert fikk funksjon som lønningsdag for kongens menn. Kan det være en norske versjon av den bysantinske *roga* vi ser spor av her? Tok Harald tok med seg erfaringene fra

³⁶⁸ Bagge 1998, s. 55 - 63

³⁶⁹ Bagge 1998, s. 158

³⁷⁰ Bagge 1998, s. 58

³⁷¹ H. Kr. 2006, s. 504

³⁷² Se blant annet Skaare 1976, s. 9 – 11 og Gullbekk 2009a, s. 30 – 31

³⁷³ Gullbekk 2009a, s. 279

³⁷⁴ Gullbekk 2009b, s. 142

lønningsdagene i Bysants for å benytte seg av tradisjonene rundt åttende dag jul for å lønne undersåttene med mynt? Den bysantinske rogaen ble *alltid* betalt i mynt. Det var den primære måten penger ble satt i sirkulasjon på, før staten senere tok de tilbake i skatter.³⁷⁵ Jeg vil derfor påstå at det ikke er usannsynlig at det er den norske versjonen av dette systemet vi møter åttende dag jul i sagaene.

Trolig var hirden en av kanalene Harald brukte for å få sine mynter i omløp på, akkurat som det bysantinske statsapparatet gjorde gjennom sin roga. Vi må anta at han også betalte sine lendmenn med mynt, noe Morkinskinna også sier. Hirden, og andre som ble lønnet i kongens tjeneste, kunne så sette pengene i omløp. Harald kunne, ved å forlange at myntene hans ble akseptert som lovlig betalingsmiddel, kreve å få skatter og avgifter i egen mynt. Dette var sannsynligvis en lønnsom bedrift. Vi må derfor anta at han slo mynt for å dekke egne utgifter, blant annet til lønn og som betaling av varer eller tjenester.³⁷⁶ Gullbekk oppsummerer hvordan kongemakten kunne ha en dobbel nytte av utmyntingen sin:

Kongemakten sto sentralt i etableringen og utviklingen av et mynt- og pengevesen på riksplan på 1000-tallet. I denne prosessen var kongemakten utgiver og distributør av ny mynt på den ene siden, mens den var innkrever av bøter, skatter, avgifter, leie og annet på den andre. Mynten var både en fysisk representasjon av kongemakten og myntvesenet en betydelig inntektskilde.³⁷⁷

Kongemakten *tjente* på å utgi mynt, noe som forklarer hvorfor Harald kan ha ofret formuen sin til dette. En økende befolkning, både i byene og resten av landet, økte mulighetene for å kreve inn skatter, bøter og avgifter. Det finnes i tillegg belegg fra Danmark der kongemakten krevde tre gamle mynter for to nye ved myntfornyelse, altså én mynt i avgift. Dette finnes i følge Gullbekk ikke beviser for dette i Norge, men han mener at kongemakten trolig har benyttet seg av samme eller en lignende metode i Norge.³⁷⁸ Mynten muliggjorde handel i mye større grad enn tidligere, både internasjonalt, nasjonalt og lokalt.³⁷⁹ Haralds dårlige mynt ble akseptert som fullverdig av folket på grunnlag av hans politikk om å utkonkurrere fremmed mynt. Dette kunne gå innenlands, men det ville neppe falt i god jord hos utenlandske kjøpmenn. Annen mynt i Skandinavia, og som vi har sett andre steder i Nord Europa, holdt på

³⁷⁵ Oikonomides i Laiou(red.) 2002, s. 979

³⁷⁶ Risvaag 2006, s. 213

³⁷⁷ Gullbekk i Førstund(red.) 2005, s. 45

³⁷⁸ Gullbekk 2009a, s. 129

³⁷⁹ Gullbekk i Førstund(red.) 2005, s. 45. Se også Gullbekk 2009a, s. 278 – 282

denne tiden god kvalitet, og Harald ble derfor den *første* i Skandinavia til å devaluere mynt.³⁸⁰

3.8 Et ambulerende myntvesen?

De norske kongene før Harald Hardråde ser ikke ut til å ha angitt myntsted på myntene sine. I Danmark derimot, ser det ut til at dette var vanlig praksis. Harald slo mynt på ulike steder i Danmark, og blant disse kan vi finne mynter slått av «Oðincar on Oðn»³⁸¹. Skaare normaliserer dette til Odinkar i Odense. Han ser ut til å ha vært aktiv også i Lund og Roskilde under Knut den mektige (1018 – 1035), Hardeknut (1035 – 1042) og Magnus den gode (1042 - 1047).³⁸²

Det var vanlig å slå mynt i urbane områder. Mynter ble preget etter kongelig initiativ og det var derfor viktig at myntene ble preget i områder under kongelig kontroll. Dette kunne effektivt gjøres ved at kongemakten etablerte sin makt i området, blant annet gjennom kongsgårder. Harald hadde tidligere slått mynt i Danmark, og fortsatte med det også i Norge. Nidaros og Hamar er nevnt som pregingssteder på noen av myntene hans. Én har innskriften *Olavr a Hamr*, som betyr at myntmesteren var Olav på Hamar. På denne måten ser vi at Hamar hadde tilknytning til kongen. Utmynting var et kongelig privilegium.³⁸³

Noen av myntene Harald lot prege i Nidaros har påskriftene NIDARN og NIDARNE, altså *Nidarnes*. Dette kan bety at mynten ble slått i selve kongsgården i byen, og Nidarnes var i tilfelle navnet på kongsgården, *ikke* bosetningen. I så fall ville det vært naturlig for myntmesteren å slå mynt i kongsgården, siden utmyntingen var et kongelig initiativ. Det ville også markert at kongsgården var av stor betydning i regionen. Denne teorien har skapt diskusjoner. Viser derimot påskriften til kongsgården og ikke til byen, vil dette ha stor betydning for Haralds politiske modell.³⁸⁴

I Konstaninopel var det mest sannsynlig myntproduksjon i selve keiserpalasset. Det ser også ut til at det ble satt opp midlertidige myntsteder da hæren eller administrasjonen skapte behov for det, for eksempel å lønne hæren mens den var ute.³⁸⁵ En mynt slått i Thessaloniki for Michael IV, muligens fra et midlertidig verksted, *kan* ha funnet veien til

³⁸⁰ Gullbekk 2009a, s. 131 – 132. Svein Estridsson manipulerte også sine mynter, dog trolig noe senere. Se også Gullbekk i NNÅ 1994 – 1996, s. 111 – 129

³⁸¹ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 42

³⁸² Skaare i Berg(red.) 1966, s. 42

³⁸³ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 103 og Risvaag 2006, s. 199 og 201 - 202

³⁸⁴ Se Risvaag 2006, s. 220 - 232 for en gjennomgang av de ulike teoriene.

³⁸⁵ ODB 1991, s. 1376 - 1377 m. bibl.

Svein Estridsson gjennom Harald.³⁸⁶ Dette har vi sett tidligere.

Av de norske kongene som først slo mynt i Norge, er det ennå ikke funnet noen mynter med oppgitt myntsted. Det er først på Harald Hardråde sine mynter at vi får vite hvor de ble slått, og av hvem.³⁸⁷ Vi vet at han slo mynt på Hamar og Nidaros, men innskriftene på myntene ble utover regjeringstiden hans forvirret og uforståelig. Dette skjedde i takt med at myntverdien ble forringet. Vi må derfor stempelkoble myntene med forvirrede omskrifter til mynter med forståelig inskripsjon for å finne ut av hvem og hvor de ble slått.³⁸⁸

I Bysants hadde det tidligere vært vanlig praksis å oppgi myntsted på myntene. Da Harald oppholdt seg her, ser denne praksisen imidlertid ikke lenger ut til å ha vært aktuell, da inskripsjonene som viste myntutstedelse gradvis ble faset ut.³⁸⁹ På engelske mynter ser det derimot ut som om myntstedene var faste, og på danske mynter finnes ofte opplysninger om hvor og av hvem de har blitt slått.³⁹⁰ Jon Anders Risvaag mener at den tidligste utmyntingen i Nidaros synes å ha blitt utført i selve kongsgården. Diskusjonen rundt teorien skal vi ikke ta her, men om dette var tilfelle, mener Risvaag at det «speiler den rollen kongsgården hadde som administrativt senter i regionen.»³⁹¹

En teori om myntmesternes praksis var at de fulgte kongen på sine reiser og slo mynt når det var nødvendig, et såkalt *ambulerende* myntvesen. Det var ikke bare i Norge dette i så fall skjedde, vi har beviser på at dette fant sted i England³⁹² og til tider i Bysants, i alle fall under keiseren Herakleios.³⁹³ Dette kan beskrive hvorfor vi bare har noen få mynter med myntstedet Hamar oppgitt, og samtidig hvorfor det har blitt funnet så mange anonyme mynter fra Haralds tid. Utmyntingen dekket på denne måten kongens behov, og kunne være gunstige både med tanke på å lønne stridsmenn og bytte inn gammel mynt.³⁹⁴

Noe som taler i mot denne teorien er at mynten stort sett ser ut til å ha vært et typisk fenomen i byene. Omvekslingsprosesser kunne legges dit, markeder og tingmøter gav folk muligheter til å bytte gammel valuta med ny. I tillegg ser det ut til at byene var betydningsfulle i den grad de var maktsentra for kongen. Det var også her brorparten av den

³⁸⁶ Hendy 1989, Del C, kap. X, s. 194. Se også Davidson 1976, s. 220 - 221

³⁸⁷ Risvaag 2006, s. 220

³⁸⁸ Skaare i Berg(red.) 1966, s. 45 – 46 og 51 – 52. Risvaag 2006, s. 218

³⁸⁹ Grierson 2006, s. 6. Se også ODB 1991, s. 1376 - 1377 m. bibl.

³⁹⁰ Risvaag 2006, s. 210 - 211

³⁹¹ Risvaag 2006, s. 229

³⁹² Risvaag 2006, s. 208

³⁹³ Morrisson i Laiou(red.) 2002, s. 913

³⁹⁴ Risvaag 2006, s. 212 – 213. Se Gullbekk i NNÅ 1992 – 1993, s. 52 – 87 m. bibl. for en diskusjon rundt myntfornytelse i middelalderens Norge.

varierte handelen fant sted, og mynt kunne derfor sirkulere i det daglige.³⁹⁵ Men om denne myntmesteren skulle følge kongen rundt i landet, hvorfor har vi ikke funnet mynt med innskrifter der myntstedet er angitt fra andre steder enn Hamar og Nidaros? Harald var for eksempel mye i Oslo.

Et ambulerende myntvesen kunne nok, tross kritikken, vært et effektivt system. Veksling av gammel eller utenlandsk mynt, lønning og betaling av tjenester og materialer kunne gjøres på stedet. Om Harald hadde med seg sin myntmester rundt i landet, kunne han ta inn sølv der og da, for å så erstatte det med mynt. Her kan vi også tenke oss at kongemakten kan ha tatt «avgift» på å gi ut ny mynt som vi tidligere har sett ble gjort i Danmark. Dette virker ikke utenkelig ut i fra beskrivelsen Theodricus Munk ga Harald:

Etter ham [Magnus den Gode, min anm.] styrte Harald, bror til Olav den Hellige. Han var konge i tyve år, nitten år alene og ett år sammen med brorsønnen Magnus. Harald var en djerv og dugelig mann, klok i rådslagninger, rask til å gripe til våpen, påholden når det gjaldt eget gods og lysten på andres.³⁹⁶

At Harald virker å ha vært opptatt av byenes utvikling, mener jeg taler imot et ambulerende myntvesen. Det kunne sikkert til tider være aktuelt å ta med seg myntmester og myntstemplere, men viktigheten av byene, spesielt de byene som befant seg i områdene der kongens makt ennå ikke var sterk, taler for at myntmestrene ofte satt her.

Håkon Ivarsson og Einar Tambarskjelve hadde begge holdt til i områder der kongemakten var svak, Opplandene og Trøndelag. Harald Hardråde styrket som vi har sett kongemakten i disse områdene, og ett av virkemidlene han brukte var trolig mynter. Byene Hamar og Nidaros, myntstedene vi kjenner fra Harald Hardrådes utmynting,³⁹⁷ lå begge i disse områdene. Myntene og myntstedene tyder på at kongemakten hadde behov for noen ideologiske virkemidler i disse områdene. Kongen hadde monopol på å slå mynt, og gjennom disse kunne kongen vise sin tilstedeværelse og makt. Altså kunne mynten ha en funksjon som propaganda. Harald samlet trolig inn gammel og fremmed mynt for å slå nye med sitt navn, og han kan ha hatt tilnærmet monopol på mynter i småhandelen. Risvaag oppsummerer dette på denne måten:

³⁹⁵ Risvaag 2006, s. 213 - 216

³⁹⁶ Salvesen(trans) 1990, s. 81

³⁹⁷ Skaare 1976, s. 99 - 100

Kongemaktens satsing på mynten må ha hatt to primære siktemål. På den ene siden må det ha vært et klart behov for en manifestasjon av herskerens tilstedeværelse i de områdene han rådde over, men det må også ha ligget klare økonomiske beveggrunner for gjennomføringen av et så omfattende prosjekt. For Harald, og de etterfølgende kongene gjennom hele middelalderen, må myntvesenet som potensiell inntektskilde ha veid tungt.³⁹⁸

Myntene, byene og myntmesterne ville da kunne fungere som et viktig ledd i et organisert propagandamaskineri. De skulle vise hvem som hadde makten i området. I motsetning til både Opplandene og Trøndelag, stod kongsideologien sterkere i Viken og på Vestlandet. Her var det heller ikke sterke menn som stod i mot Harald. Av den grunn har trolig derfor Hamar og Nidaros blitt foretrukket som myntsteder. Kongemakten ville legge disse under egen kontroll.

Jeg vil heller påstå at myntmesterne trolig oppholdt seg og slo mynt i byene. Der kunne folk veksle inn sølv og gammel mynt, og det var der mesteparten av handelen foregikk. Kongen ville også fått inn penger for leie av bygrunnen. Kongen kunne kreve leien i mynt, og leietagerne måtte da, om de ikke hadde kongens mynt, tatt med sølvet sitt til myntmesteren. Han kunne i samråd med kongen slå mynt med lavt sølvinnhold. På denne måten kunne Harald forsyne seg av overskuddet, en i så fall lønnsom bedrift med tanke på at sølvinnholdet kunne være helt ned i, og til og med under, 30%. Harald satt da igjen med 70 % sølvet. Karakteriseringen Theodricus Munk gav Harald virker dermed berettiget. Det virker da også sannsynlig at myntmesteren satt i byene, nettopp der mynten var mest omsatt, i motsetning til på landet, der myntene ikke fikk en like fremtredende stilling før senere.³⁹⁹ Mynten ble derfor et viktig element i byenes vekst.

3.9 Myntenes rolle i norsk urbanisering

Harald Hardråde ser ut til å ha gjennomført en omfattende urbanisering i visse områder. Jeg kommer tilbake til dette senere, men det kan være nyttig å se hvilken rolle mynten kan ha hatt i urbaniseringen allerede her. Vi har allerede har sett på hvor myntmesterne satt.

³⁹⁸ Risvaag 2006, s. 300

³⁹⁹ Risvaag, Gullbekk og Skaare er alle enige i at mynten har vært viktig i byenes oppbygging. Risvaag tar også opp emne der myntens funksjon ved kongens tilstedeværelse og urbanisering behandles: «Det er da ikke det økonomiske aspektet som vektlegges i denne sammenhengen [myntsteders rolle i urbaniseringen, min anm.], men mynten som uttrykk for kongelig tilstedeværelse eller propaganda. [Anders, min anm.] Andrén har her et poeng: nærvær eller fravær av et fast operativt myntverksted kan tjene som kilde til kongemaktens og kirkens økonomiske og politiske organisering i regionen, men den gir også et bilde av den lokale mynttilgang, som igjen leder til spørsmålet om myntens eventuelle økonomiske funksjon.» Risvaag 2006, s. 49. Se også Gullbekk 2009a, s. 207 - 231

Harald var aktiv i byene Nidaros, Hamar og Oslo. I Oslo og Nidaros var det trolig allerede noe bebyggelse før Harald ble konge, men han ser uansett ut til å ha vært en sentral person i stedenes videre utvikling. Hamar ser i større grad ut til å være et resultat av et initiativ fra Harald selv.⁴⁰⁰ Vi har sett han slo mynt både i Nidaros og Hamar. Dette var urbane sentra der kongelige, og til en viss grad kirkelige, støttepunkt trolig ville trekke til seg handelsfolk og håndverkere.⁴⁰¹ Disse ville igjen utføre sine aktiviteter med mynt etter at de ble godtatt som betalingsmiddel. Kongelige representanter kunne da i større grad ta inn skatter og leie i mynt i et standardisert skatte og avgiftssystem.⁴⁰² Disse inntektene kunne igjen brukes til kongelige utgifter.

I de norske byene satt en ombudsmann som kongens representant, muligens allerede fra siste halvdel av 1000- tallet, kanskje allerede under Harald Hardråde.⁴⁰³ Denne ombudsmannen kjenner vi som *gjaldkeren*⁴⁰⁴, og det var han som tok inn skatter og avgifter i byene for kongen. Dette var et viktig embete i middelalderens norske byer, og gjaldkeren har sannsynligvis også presidert på bytinget. Han hadde utstrakt politimyndighet og samarbeidet trolig tett med årmannen, gjaldkerens motstykke i bygdene.⁴⁰⁵ Gjaldkeren hadde ansvaret for byens forsvar i akutte situasjoner, men hans viktigste funksjon var nok å kreve inn penger – *gjald*. Erik Gunnes mener dette uten tvil dreide seg om leie av bygrunnen og tollavgifter.⁴⁰⁶

Risvaag tar i sin avhandling opp betydningen av innføringen av mynt som betalingsmiddel i Nidaros' fremvekst. Han tar for seg debatten rundt myntens betydning i siste halvdel av 1000- tallet, det vil si fra Harald Hardrådes tid, og hvilket syn noen sentrale historikere og numismatikere har på dette.⁴⁰⁷ Han legger seg selv i det han mener er Kolbjørn Skaares og Svein H. Gullbekk sitt generelle syn: at myntene til Harald og etterfølgerne hans generelt ble akseptert som et allmenngyldig betalingsmiddel i byene. Dette argumenterer han for gjennom myntfunn fra «Trondheim bygrunn, deres karakter og kontekster som presenteres i det kommende, samt den generelle norske mynthistorien».⁴⁰⁸

Erik Gunnes mener en økende handel falt sammen med Harald Hardrådes

⁴⁰⁰ Se kapittel om urbanisering

⁴⁰¹ Krag 2005, s. 295 - 297

⁴⁰² Risvaag 2006, s. 47 – 48.

⁴⁰³ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 108

⁴⁰⁴ KLN 1981, bind 5, s. 673 – 678 m. bibl.

⁴⁰⁵ Se Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 114 – 118. Se også Krag 2005, s. 260 – 261 om virket til årmannen.

⁴⁰⁶ Gunnes 1976, s. 322

⁴⁰⁷ Se Risvaag 2006, s. 44 – 51 for denne diskusjonen.

⁴⁰⁸ Risvaag 2006, s. 49

regjeringstid, og at denne kan sammenkobles til den gryende urbaniseringen som kjennetegner denne tiden:

I Harald Hardrådes regjeringstid må handelen mellom Norge og land som England og den kontinentale nordsjøkysten ha tatt seg godt opp, og denne tiden synes å ha vært skjellsettende når det gjelder etableringen av et veritabelt byliv i Norge. Harald selv var neppe uten andel i dette.⁴⁰⁹

Dette finner vi støtte for i Morkinskinna. Diskusjonen om kildens troverdighet i dette tilfellet vil jeg ikke ta for meg, men det har hendt at opplysninger vi kun finner i Morkinskinna har blitt bekreftet gjennom arkeologiske funn, jfr. Haraldsslåten. Opplysningen vi har fra Morkinskinna nå er helt i enden av et kapittel som stort sett handler om hvor god konge Harald var. Her kan vi lese at kongen lot bygge Mariakirken i Nidaros, men det kommer også frem andre opplysninger om hans aktiviteter i byen: «He established generous prebends and promoted the Niðaróss market greatly.»⁴¹⁰ Her kommer det frem at Harald direkte oppmuntret handelen i markedet, samtidig som han etablerte stipendordninger eller lignende, antageligvis til presteskaper.

At kongen slo mynt kan ha en sammenheng med at han også ville kontrollere og oppmuntre handelen og byene. Han kunne få forkjøpsrett på nødvendige varer, og følgelig kunne han gi vern og disponibel grunn mot avgifter og toll. Kongen kunne da samle kjøpmenn til byer han selv disponerte. For å gi byene gode vekstvilkår kunne det være nødvendig med offentlige reguleringer, blant annet gjennom regulering av tomter og bebyggelse. Byene ville sannsynligvis tiltrukket seg håndverkere som kunne ta del i handelen på kongens grunn.⁴¹¹ Her kan vi blant annet nevne at skomakerne i Oslo kun skulle sitte i *Mykklagård*.⁴¹² Her ser vi at håndverkerne trakk til byen, samtidig som at kongen regulerte hvor de skulle oppholde seg.

Kontroll av byene og inntektene disse genererte krevde også sine metoder. Kongene i Norge hadde ikke fast hovedstad, men reiste rundt på kongsgårder i hele landet. Vi har allerede sett veitslene og betydningen disse hadde. Ved å innføre et pengesystem, ville det være naturlig for kongen å ha en egen representant i byene, gjaldkeren vi allerede har møtt. Mynten ser derfor ut til å ha vært en viktig del i urbaniseringen. Den økende graden av

⁴⁰⁹ Gunnes 1976, s. 314

⁴¹⁰ M. Sk. 2000, s. 205

⁴¹¹ Se Gunnes 1976, s. 319 – 321 og Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 41 – 63

⁴¹² Se eget kapittel om urbanisering.

spesialisering, handelsmenn og håndverkere, var avhengige av et system som fungerte bedre og enklere enn ren byttehandel. Mynt var en mer effektiv omsetningsform enn naturalier, og de gikk heller ikke ut på dato som mat og lignende ville gjort.⁴¹³ Et system bestående av mynter ville da være mer gunstig, både for kjøpmenn, håndverkere, men også for kongen. Sistnevnte ville profittert på avgifter, toll og handel.⁴¹⁴ Kongen, i dette tilfellet Harald Hardråde ser i følge Risvaag ut til å ha hatt to mål med innføringen av mynter, for å vise kongens tilstedeværelse og som potensiell inntektskilde:

På den ene siden må kongemaktens dominerende stilling i byen, og bysamfunnets avhengighet av kongemakten som en initierende og stabiliserende faktor vært av avgjørende betydning. På den andre siden må mynten ha fremstått som et gunstig betalingsmedium i den urbane sammenhengen.⁴¹⁵

I et bysamfunn må borgerne ha sett på telling av mynt som et mer gunstig system enn veiing.⁴¹⁶ En økning av bygningsmasse, blant annet gjennom kongelige og kirkelige bygg, og en økende handel og tilflukt av håndverkere, fant sted fra midten av 1000- tallet. Dette skapte og akselererte nok skiller mellom urbane og agrare områder. I byene ville det blitt større plass for et «sosialt rom som la grunnlaget for en pengeøkonomi og senere en markedsøkonomi.»⁴¹⁷

Jeg vil påstå at myntens rolle i urbaniseringen er tydelig. Samtidig vil urbaniseringens rolle være stor i en generell aksept av mynten som et allmenngjeldende betalingsmiddel. Arkeologiske funn tyder på at mynt hadde en viktig rolle i den dagligdagse handelen i siste halvdel av 1000- tallet. Om mynt har *dominert* som betalingsmiddel er dessverre fortsatt uvisst. Det er, i følge Risvaag, gjennom dens evne til å påvirke «holdninger til verdi, verdisetting og autoritet ovenfra og bidro til en avpersonifisering av økonomiske forhold»⁴¹⁸ at mynten var en viktig faktor i den norske urbaniseringen i løpet av siste halvdel av 1000- tallet.

3.10 Skapte erfaringer fra Bysants et norsk myntvesen?

Gjennom sitt opphold i Bysants så Harald Hardråde trolig fordelene ved et etablert og

⁴¹³ Gullbekk 2009a, s. 24

⁴¹⁴ Se Sveaas Andersen 1977, s. 222 – 247 m. bibl.

⁴¹⁵ Risvaag 2006, s. 300

⁴¹⁶ Gullbekk mener at mynt ble både talt og veid i Haralds regjeringstid. Se Gullbekk 2009a, s. 189 – 191.

⁴¹⁷ Risvaag 2006, s. 301

⁴¹⁸ Risvaag 2006, s. 302

effektivt myntvesen. Han var en mann med vilje og midler til å gjennomføre reformene som trengtes for at Norge skulle få det første nasjonale myntvesenet i Skandinavia.⁴¹⁹ Dette kan vi gå ut i fra gjennom myntfunn og andre kilder at det var Harald som innførte.

Vi må huske at den direkte empirien er meget begrenset. Det kan derfor være vanskelig å vise at hans bysantinske bakgrunn var betydningsfull for hans utmynting. På tross av dette mener jeg at det virker som om det var i Bysants Harald ervervet midlene til utmyntingen sin. Her så han fordelene et avansert myntvesen gav herskerne gjennom skattelegging og lignende. Selv om Harald ser ut til å ha hatt en angelsaksisk myntmester, og dermed slått mynt etter angelsaksisk forbilde, betyr ikke det at han ikke innførte myntvesenet på grunn av sine erfaringer i Bysants. Der hadde han blitt lønnet i mynt og opplevd et forsøk på å innføre skattelegging i mynt i et overveiende naturaløkonomisk område. Samtidig kan han ikke ha unngått å se rikdommene de bysantinske herskerne hentet inn i skatter, toll og avgifter, som regel i mynt.

Jeg vil påstå at det trolig er disse elementene som fikk han til å sette i gang med utmyntingen sin. I tillegg slo Harald trolig mynt allerede tidlig etter at han kom tilbake til Norden. Vi må huske at han sannsynligvis ikke oppholdt seg i andre deler av Vest- Europa enn Skandinavia før 1066, det var den økonomiske kulturen i øst, i Russland og Bysants, han kjente best til. Han kjente nok til den engelske og tyske utmyntingen, men han hadde i egen person sett og brukt bysantinsk mynt i det daglige. Vi bør av den grunn anta at Harald tok fatt på utmyntingen med sine erfaringer og kunnskaper fra øst i bakhodet.

Utmynting var i Norge som i Bysants et kongelig, eller keiserlig, privilegium. Dette er noe han må ha sett i Konstantinopel. Han hadde tross alt overlevd tre, kan hende fire keisere, selv om ikke alle disse ser ut til å ha slått mynt.⁴²⁰ Det virker derfor naturlig, noe vi skal utdype senere, at utmyntingen til Harald var et ledd i et større politisk mål: et styre etter bysantinsk modell.

Harald lyktes ikke helt i å etablere mynt som enerådige inntektskilde for kronen. Dette kommer frem av ulike opplysninger. Harald var krigersk av seg, og krig var kostbart, selv om han kunne regne med noe krigsbytte. Stadige tokt til Danmark, Sverige og andre steder ser ut til å ha tvunget frem en ny type økonomisk politikk som han også trolig så i Konstantinopel;

⁴¹⁹ Malmer i Zeitler(red.) 1981, s. 128

⁴²⁰ Michael V (1041 – 1042) var keiser i kun få måneder, fra desember 1041 til april 1042, og mynter slått av Michael V alene, må i følge Hendy ha funnet sted mellom dagene 18 – 21. april. Før dette ville antageligvis myntene vært preget av kun Zoë eller disse to sammen. Se Hendy 1989, s 187 – 192 for diskusjon rundt hvilken keiser som slo mynten.

devalueringen av myntene han gjennomførte. At han har hatt akutt behov for kapital, ser en også i Adam av Bremens opplysninger om det han skal ha tatt fra pilegrimer på vei til Nidaros.

Svaret på de spørsmålene jeg stilte først i kapittelet blir da: Mest sannsynlig var det Harald Hardrådes erfaringer i Bysants som førte til Norges første nasjonale og allmenngyldige myntvesen. Hans aktiviteter og politikk som myntherre tyder på det, selv om myntene ikke rent utseendemessig var nær de bysantinske Harald daglig benyttet seg av i Konstantinopel. Dette kommer frem av de relativt like, og jeg vil påstå sannsynligvis beslektede, forhold som fant sted mens Harald oppholdt seg i Bysants.

4. Byene i Norge under Harald Hardråde

Skal man dra sjøveien, må man gå om bord i Slesvig eller Oldenburg for å komme til Jumne. Seiler man derfra, kan man etter 14 dager gå i land i Ostrogard i Russland. Hovedstaden der er Kiev, den kan konkurrere med det mektige Konstantinopel, Det greske rikes skjønneste smykke.⁴²¹

Dette er noe av det Adam av Bremen kan fortelle oss om byene Kiev og Konstantinopel. Han gir oss verdifull informasjon om hvordan både Kiev og Konstantinopel ble oppfattet i Nord-Europa i siste halvdel av 1000-tallet, kort tid etter at Harald Hardråde hadde vært der. Konstantinopel var en av de største byene i verden på denne tiden, og det er tydelig at Adam har hørt mye om byen. Men kan Harald ha blitt påvirket av denne sagnomsuste byen? Kan Harald ha brukt Konstantinopel som modell for egen byutvikling? Vi skal nå se på hvilken rolle Harald Hardråde og Bysants kan ha hatt i utviklingen av de byene i Norge.

Harald Hardråde skal ha hatt en aktiv rolle i utviklingen flere byer i Norge. Snorre forteller blant annet at han skal ha grunnlagt Oslo.⁴²² I tillegg har han trolig grunnlagt også Hamar, og vi vet at han var aktiv i Nidaros. Dette så vi da vi behandlet Haralds myntvesen. Konger før Harald skal også ha vært aktive i å grunnlegge eller utvide byer. Olav Tryggvasson og Olav den hellige skal ha grunnlagt henholdsvis Nidaros og Borg. Skiller byene Harald etablerte eller grunnla seg nevneverdig fra andre norske byer? I så fall hvorfor? Jeg mener det. Min påstand er at *Harald Hardråde søkte å gjøre byene han grunnla eller etablerte seg i mest mulig like Konstantinopel*. Denne påstanden er vanskelig å bevise, men jeg vil sammenligne Konstantinopel med de norske byene Harald skal ha vært aktiv i. Hovedfokus vil ligge på Oslo, da det er den eneste byen han får æren av å ha grunnlagt i skriftlige kilder. Jeg vil også se på den andre byen han mest sannsynlig grunnla, Hamar, samt en annen by han var aktiv i, Nidaros. Til slutt skal vi se på Bjørgvin, som skal ha blitt grunnlagt av sønnen Olav Kyrre, for å se om byen ligner Haralds.

4.1 Konstantinopel

Byen Konstantinopel, dagens Istanbul, lå plassert på et nes ved Bosporos. Byen var anlagt på et område som:

⁴²¹ Adam av Bremen 1993, s. 78

⁴²² H. Kr. 2006, s. 495

- var lett å forsvare,
- hadde et rikt oppland,
- var et knutepunkt for handel og annen trafikk,
- ikke var langt fra grensene i tilfelle angrep av eller mot andre stater eller fraksjoner.

Illustration 3: Plan over Konstantinopel.

Konstantin I den Store (306 – 337)⁴²³ flyttet hovedstaden i Romerriket til et relativt ubetydelig sted kalt *Byzantion*⁴²⁴, og endret dets navn til *Nye Roma*. Byen var allerede omtrent 1000 år gammel da dette skjedde, men den hadde aldri vært særlig stor eller viktig.⁴²⁵ Byen ble etter hvert bedre kjent som *Konstantinopel*,⁴²⁶ byen til Konstantin, og gikk snart foran Roma i både størrelse og rykte. Byen gikk gjennom flere faser parallelt med utviklingen ellers i Bysants. Fra en voldsom vekst i folketall og monumentale bygg frem til 600- tallet, blant annet under Justinian I (527 – 565)⁴²⁷, gikk Konstantinopel etter hvert inn i en mørkere periode. I denne perioden var nesten bare byens forsvarsverker prioriterte, og folketallet har nok vært nokså begrenset. Dette var også perioden da den såkalte *ikonoklasmen*⁴²⁸ splittet riket. Dette var en strid vedrørende ikoner.

Denne perioden ser definitivt ut til å ha sluttet ved ankomsten av et nytt keiserlig dynasti på 800- tallet, det makedonske.⁴²⁹ Det var dette dynastiet Harald Hardråde måtte forholde seg til da han oppholdt seg i Bysants, og vil derfor være den viktigste for denne

⁴²³ Se Lieu og Montserrat 1998. Se også ODB 1991, s. 498 – 500 m. bibl.

⁴²⁴ ODB 1991, s. 344

⁴²⁵ Mango 1995, s. 3

⁴²⁶ Treadgold 2001, s. 21. Se også Herrin 2007, s. 3 - 11

⁴²⁷ Se Evans 2005. Se også ODB 1991, s. 1083 – 1085 m. bibl.

⁴²⁸ Se ODB 1991, s. 975 – 977 m. bibl for utdypende informasjon.

⁴²⁹ ODB 1991, s. 1262 m. bibl. Artikkelen i ODB tar for seg i korte trekk hovedmomentene i dynastiets regjering.

avhandlingen. Det makedonske dynastiet sørget for stabiliteten som trengtes for at Konstantinopel igjen kunne vokse. I byen ble det derimot ikke bygget offentlige bygg og monumenter som tidlig på 600- tallet, bygging av palasser og kirker ble prioritert i de makedonske og komnenske dynastiene.⁴³⁰ Det er denne perioden og bygningene som var viktige på denne tiden vi skal konsentrere oss om her.

Det store palasset i Konstantinopel, påbegynt allerede under Konstantin den Store, var residensen til de bysantinske keiserne frem til Alexios I Komnenos. Han flyttet til *Blachernae*⁴³¹, et område nordvest i byen. Det store palasset var et enormt kompleks, knyttet til både Hippodromen og Hagia Sophia gjennom ganger og trapper. Det lå ved sjøen helt sørøst i byen, og inneholdt blant annet flere vakttrom. Det kan ha vært i ett av disse Harald var stasjonert da han tjenestegjorde i væringgarden.⁴³² Det er dessverre ikke mye igjen av palasset, men på 1000- tallet må dette, sammen med Hippodromen og Hagia Sophia, vært et imponerende syn.⁴³³

Den store kirken Hagia Sophia, *hellig visdom*, ble bygget på bare fem år under Justinian I. Den stod ferdig i 537 og var et imponerende byggverk. Det er det fortsatt. Kirken ble det naturlige liturgiske senteret i riket, og var åsted for flere viktige seremonier. To rom var reservert for keiseren, og i det sørøstlige hjørnet av kirken lå en passasje til keiserens palass.⁴³⁴ Mosaikk på veggene fungerte som propaganda, der keisere og keiserinner var avbildet.⁴³⁵

Ved Blachernae lå den mest berømte helligdommen dedikert til jomfru Maria, en kirke. I tilknytning til dette lå også et keiserlig palass. En av hallene i dette palasset var knyttet til kirken gjennom en trapp. Blachernae lå helt oppe der Det gylne horn og bymurene møttes. Det hadde vært et palass her alt fra rundt år 500, men var ikke før Alexios I keiserens hovedresidens. Etter ham ble dette deres hovedsete, på bekostning av det store palasset. Kirken dedikert til jomfru Maria lå rett innenfor byens ytterste mur, og var også før Alexios I et viktig område innen keiserlige prosesjoner og keiserlige kult.⁴³⁶

I Konstantinopel var hippodromen, en stor arena for hesteløp, forbundet med det store palasset. Dette var en enorm bygning. Den målte antageligvis 450 meter x 117, 5 meter, og

⁴³⁰ ODB 1991, s. 508 – 512 og 516 – 520.

⁴³¹ ODB 1991, s. 293. Skandinaverna kalte dette *Laktjarnar*, se H. Kr. 2006, s. 553 og M. Sk. 2000, s. 323

⁴³² Se Blöndal og Benediktz 1978, s. 181 – 182 angående vaktromene i palasset.

⁴³³ Om det store palasset, se ODB 1991, s. 869 – 870.

⁴³⁴ ODB 1991, s. 892 - 894

⁴³⁵ Se blant annet Spanos og Zarras 2010, s. 65 – 71 og ODB 1991, s. 1735 m. bibl.

⁴³⁶ ODB 1991, s. 293

hadde trolig en setekapasitet på opp mot 100 000 tilskuere. Dette var et sted der folket en sjelden gang kunne se keiseren, og dermed gi uttrykk for hva de mente om han. Keiseren hadde egen boks som var tilknyttet palasset gjennom en spiraltrapp. Denne var igjen beskyttet av en dør av bronse.⁴³⁷ I Hippodromen holdt keiseren leker for viktige gjester og holdt hesteløp mellom ulike partier, på Haralds tid var de største og viktigste de blå og de grønne.⁴³⁸ Bygget var en viktig arena for den keiserlige kulten, og viktige seremonier ble gjennomført her, blant annet ble keisere proklamerte og triumftog gjennomført i bygningen. Hippodromen var dekorert med ulike statuer⁴³⁹, noe som kommer til uttrykk i forbausende levende bilder i sagalitteraturen.⁴⁴⁰

Konstantin den store anla en mur som stengte landeveien inn til byen. Keiseren Theodosius II (408 - 450)⁴⁴¹ anla senere en kraftigere mur lenger vest for å beskytte den voksende byen bedre.⁴⁴² Sørvest i denne muren lå *Gullporten*⁴⁴³, en monumental byport som også var viktig i keiserlige arrangementer. Dette var sagaenes *Gullvarta*, porten der Sigurd Jorsalfare skal ha ridd gjennom da han besøkte byen.⁴⁴⁴ Bymurene sørget for at byen var svært vanskelig å innta ved militære angrep, og selv om byen ble beleiret flere ganger, ble den ikke inntatt før 1204, under det fjerde korstog. Væringgarden skal ha kjempet for siste gang på Konstantinopels murer under dette angrepet.⁴⁴⁵

Seremonier var som nevnt et viktig innslag i den keiserlige kulten, og alle byggene jeg har nevnt ovenfor var knyttet til visse seremonier. Væringgarden var aktiv i flere av de mange seremoniene som definerte det offentlige livet til keiseren, de fulgte blant annet keiseren til Hippodromen, der de fungerte som vakter i tilfelle opprør. De var del i prosesjoner mellom palasset og Hagia Sophia, der de hadde en ledende oppgave i keiserens kroningsseremoni. I denne seremonien fikk væringgarden blant annet lov til å hylle keiseren på eget språk. Det var mange flere seremonier som kulten rundt keiseren var bygd opp rundt, og væringgarden tok del i flere av disse. Det er dog ikke på sin plass å nevne alle her. Vi kan nevne at garden var

⁴³⁷ ODB 1991, s. 934 – 935.

⁴³⁸ ODB 1991, s. 773 – 774 m. bibl. Det fantes også hvite og røde.

⁴³⁹ Se ODB 1991, s. 934 – 936 m. bibl.

⁴⁴⁰ Se M. Sk. 2000, s. 324

⁴⁴¹ ODB 1991, s. 2051 – 2052

⁴⁴² ODB 1991, s. 519 – 520

⁴⁴³ ODB 1991, s. 858 – 859

⁴⁴⁴ H. Kr. 2006, s. 553, M. Sk. 2000, s. 323 og F. Sk. 2007, s. 348

⁴⁴⁵ Blöndal og Benedikz 1978, s. 166. Blöndal og Benedikz viser de siste sporene av væringgarden etter den latinske erobringen av Konstantinopel i 1204. Se Blöndal og Benedikz 1978, s. 167 – 176. Se også ODB 1991, s. 557 – 560 m. bibl. om korstogene.

deltagere i seremoniene rundt keiserens død, der de blant annet bar keiserens lik.⁴⁴⁶

Seremoniene viste folket den makten og legitimiteten keiseren hadde. De definerte keiserens rolle i forhold til kirken, hæren, senatet og folket, og var viktige brikker i konkretiseringen av den keiserlige kulten. De spektakulære seremoniene gjorde nok inntrykk på folket, vi har mange spor etter disse i kunst og litteratur.⁴⁴⁷

Byene i Bysants hadde mellom cirka 600 og 800 gått gjennom en negativ periode,⁴⁴⁸ men på Haralds tid blomstret de nok en gang. De skulle likevel aldri få tilbake den fremtredende rollen de hadde hatt i antikken eller i senantikken.⁴⁴⁹ Byene var uansett viktige administrative sentra, markeder, og militære støttepunkter.⁴⁵⁰

4.2 De norske byene

Byene i Norge ser ut til å ha blomstret da Harald Hardråde var konge. Spesielt Oslo og Hamar har blitt knyttet til hans aktiviteter, men også Nidaros satte han sitt preg på. Hvorfor gjorde han dette? Kan Haralds fokus på de norske byene ha en sammenheng med hans opphold i Konstantinopel? Har Harald brukt Konstantinopel som modell for sine norske byer? Vi så at Konstantinopel hadde visse kjennetegn som gjorde at byen:

- var lett å forsvare,
- hadde et rikt oppland,
- var et knutepunkt for handel og annen trafikk,
- ikke var langt fra grensene i tilfelle angrep av eller mot andre stater eller fraksjoner.

Passer disse punktene også til de norske byene under Harald? Vi skal nå se på byer i Norge, særlig Oslo og Hamar, men også Nidaros og Bjørgvin, for å se om disse passer beskrivelsen. Vi vil også se på ulike bygg Harald satte opp for å se om disse kan være satt opp etter modell fra keiserlige bygninger i Konstantinopel.

⁴⁴⁶ For en oversikt over de ulike seremoniene væringgarden tok del i, se Davidson 1976, s. 193 - 206

⁴⁴⁷ ODB 1991, s. 401. Den bysantinske hoffkulturen med tilhørende seremonier og keiserlige ritualer blir grundig behandlet i Maguire(red.) 1997.

⁴⁴⁸ Byene i Bysants var plaget av invasjon og sykdommer mellom 600 og 800. Dette førte til en forandring i byenes karakter: de gikk fra å være store byer med mange offentlige og monumentale bygg til å bli mindre befestede byer som var lettere å forsvare. Se Treadgold i Mango(red.) 2002, s. 148 - 149

⁴⁴⁹ På 500- tallet ser byene ut til å ha vært svært tallrike. Cyril Mango mener det var i overkant av 1500 byer i riket under Justinian(527 – 565). Mango 1980, s. 60 – 87. Se også ODB 1991, s. 464 – 466 m. bibl.

⁴⁵⁰ Dagron i Laiou(red.) 2002, s. 401

4.2.1 Oslo

Snorre forteller at Harald Hardråde reiste «kjøpstad øst i Oslo»⁴⁵¹, og begrunner hans valg med at beliggenheten var gunstig i forhold til hærferder mot danskene. Det var i tillegg et område som var lett å forsvare⁴⁵² og byen hadde et rikt oppland.⁴⁵³ I Morkinnskinna finner vi også en antydning til at det var Harald som gjorde Oslo til kongelig støttepunkt. Harald skal ha reist, sammen med blant andre Halldor Snorrasson, østover til Oslo. I fortellingen kommer også det frem at det var en kongsgård i byen. Dette er første gang Oslo nevnes i Morkinnskinna.⁴⁵⁴

Det har vært diskutert mye om hvorvidt det faktisk var Harald Hardråde som grunnla Oslo.⁴⁵⁵ Oslo som tettsted kan stamme helt fra Harald Blåtanns tid. Det er funnet graver som ser ut til å være eldre enn Haralds Hardråde, og 14C- analyser herfra viser til perioden mellom 980 - 1030. En kirke ser dessuten ut til å ha stått på samme grunn som Klemenskirken, men i en noe skjev øst- vestorientering.⁴⁵⁶ Arkeologiske funn i senere tid viser altså at det har vært bebyggelse her *før* Harald⁴⁵⁷, men også at det var aktivitet her da han var konge. Blant annet stammer rester fra en trekirke, under ruinene av Mariakirken, antageligvis fra hans tid. Arkeologer har gravd frem mynter som også passer denne tidfestingen. Trekirken, trolig en Maria- og kongskirke, ser ut til å være reist på et planert område sammen med en kongsgård. Planeringen av grunnen de stod på har sannsynligvis skjedd samtidig, noe arkeologen Erik Schia mener helst skjedde under Harald Hardråde. Det kan også ha vært han som oppførte den yngste Klemenskirken i tre. Selv om Oslo ser ut til å ha hatt en viss bebyggelse før ham, er det sannsynlig at han var sterkt delaktig i å utvikle Oslo til å bli et betydelig støttepunkt på Østlandet.⁴⁵⁸ Vi skal nå se på utviklingen av tettstedet før Harald Hardråde ble konge.

Navnet *Prælaborg* finner vi i en Oslo-avskrift av Magnus Lagabøtes bylov fra 1276. Stedet nevnes i tillegg i sagaer fra slutten av 1100- tallet og første halvdel av 1200- tallet. Navnet har paralleller helt fra *Novgorod- riket*, men fremfor alt i det danske kongeriket. Dette er noe Nedkvitne og Norseng mener kan være et minne etter dansk dominans i området. Det er gravd ut flere slike anlegg i Danmark, og et av disse kalles Trelleborg. Ved Trelleborg i

⁴⁵¹ Christie i Berg(red.) 1966, s. 69

⁴⁵² Schia 1991, s. 116

⁴⁵³ Se Schia 1991, s. 122 - 124

⁴⁵⁴ M. Sk. 2000, s. 192

⁴⁵⁵ Se blant annet Nedkvitne og Norseng 1991, s. 14 – 55, Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 55 – 57 og Krag 2000, s. 253 – 254.

⁴⁵⁶ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 17

⁴⁵⁷ Se Nedkvitne og Norseng 1991, s. 14 – 38

⁴⁵⁸ Schia 1991, s. 115 – 118 og Nedkvitne og Norseng 1991, s. 41 – 43

Skåne har man også funnet rester av et lignende anlegg. Nedkvitne og Norseng mener tidfestningen av de danske anleggene og den første utviklingen av Oslo er såpass lik at det er nærliggende å se en sammenheng.⁴⁵⁹ Dette anlegget finnes det ikke spor av, men de mener at det kan være fristende å tenke seg noe lignende lå i Oslo. Anlegget skal i så fall ha ligget øst for elven Alna og løpt inn mot Ekebergåsen. Dette ville gitt forsvarsanlegget en helt annen posisjon enn kongsgården til Harald. På den annen side kan navnet komme av noe helt annet, naturen. Det kan være at jorden rett og slett på ble sett på som tung å drive jordbruk på, derav *træler*. Dette kan vi som kjent få i hendene etter hardt arbeid.⁴⁶⁰

De tidlige norske kongene hadde trolig sitt kjerneområde på Vestlandet, mens Østlandet, spesielt Viken, tradisjonelt hadde ligget under dansk overherredømme. Dette herredømmet ble så utfordret av både Olav Trygvasson og Olav den hellige, noe som resulterte i begge disse kongenes fall.⁴⁶¹

Olav den helliges sønn Magnus den gode snudde til en viss grad denne utviklingen. Han fikk kongemakten i både Norge og Danmark, og den gamle striden om herredømmet i Viken ble ikke like aktuell. Svein Estridsson ble Maguns' jarl i Danmark, men han gjorde etterhvert opprør. Den siste delen av hans regjering ser derfor ut til å ha gått på å forsvare Danmark.⁴⁶² I denne settingen kom Harald Hardråde østfra, og i sin higen etter makt hadde han én fot i hver leir. Han ble til slutt samkonge med Magnus i Norge, men da Magnus døde i 1047, var han ikke forberedt på å gi opp kravet på Danmark. Nevøen hans hadde tross alt vært konge i landet. Selv om ikke Harald hadde fått kongsnavn der, var han villig til å sette makt bak kravet om den danske tronen. Dette resulterte i nesten årlige herjinger i Danmark, der Svein lovformelig hadde blitt hyllet til konge.⁴⁶³

Selv om Oslo kanskje tidligere var under dansk herredømme, er det Harald Hardråde som fått æren av å oppføre den første kongsgården og to trekirker i byen.⁴⁶⁴ Han må ha sett fordelene med å ha et kongesete i denne delen av landet, og plasseringen av byen lå strategisk gunstig til. Flåtene han sendte mot Danmark ble samlet i Viken, og vendte stadig tilbake til Oslo etter toktene. Byen ble da et godt og viktig kongelig støttepunkt, og Harald skal selv ha oppholdt seg her i to vintre etter at han slo dansk kongen Svein Estridsson i slaget ved Nisså i

⁴⁵⁹ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 37

⁴⁶⁰ Schia 1991, s. 130

⁴⁶¹ Sigurðsson 1999, s. 68 - 73

⁴⁶² Gunnes 1976, s. 282

⁴⁶³ Krag 2000, s. 72

⁴⁶⁴ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 43

1062.⁴⁶⁵ Stridighetene med Danmark skulle uansett fortsette helt frem til 1064, da Harald og Svein møttes og inngikk forlik ved Göta- elven. Her anerkjente i praksis kongene sine respektive kongeriker.⁴⁶⁶

Dette kan være grunnen til at Snorre hevder at Harald «grunnla» Oslo. Men hva betyr at kongene «grunnla» byer? Jón Viðar Sigurðsson gir oss denne definisjonen: «Med grunnlegging meiner ein at ein konge gir ein busetnad og eit område status som by.»⁴⁶⁷ Trolig var det dette Harald gjorde. Han etablert seg sannsynligvis i Oslo fordi han hadde behov for et kongelig holdepunkt i denne delen av landet. Dette var gunstig med tanke på de hyppige toktene han sendte mot danskene, men også som utgangspunkt i en maktpolitikk beregnet på et området der kongemakten ennå stod svakt – Opplandene.

I Opplandene hadde makten til rikskongene tradisjonelt vært svak. For Harald lå derfor Oslo i en gunstig del av landet for å tvinge området inn under kronen.⁴⁶⁸ Før Olav den hellige hadde kongene i Norge stort sett hatt sine kjerneområder på Vestlandet, men ved etableringen av Borg, Oslo og sannsynligvis Hamar, kom Østlandet for alvor inn i kongens makt. Dette ser vi ved at Harald Hardråde kunne reise til Opplandene for å herje når befolkningen ikke ville gi ham det han krevde. Snorre forteller oss at et av disse toktene var, i følge Schia sannsynligvis vinteren 1062/63⁴⁶⁹, for å spore opp Håkon Jarl, men han reiste til Sverige før de fikk tatt ham. Neste vinter sendte Harald folk dit for å kreve inn skatter og bøter, men opplendingene ville ikke betale til andre enn Håkon Jarl. Harald og mennene hans herjet derfor i Romerrike, Hedmark, Hadeland og Ringerike, og etter dette la «bøndene hele saken inn under kongen».⁴⁷⁰ Kongen viste sin posisjon og makt i området, noe han antageligvis kunne med kongelige sentra i områdene.

Hadde Oslo et kongelig nærvær i tiden før Harald Hardråde skal ha «grunnlagt» byen? Ikke i følge sagalitteraturen. Møtet som skal ha konkludert delingen av kongemakten mellom Harald og Magnus, fant i følge sagaene sted kalt *Aker*. Fagerskinna forteller oss om dette møtet:

Han kom til Viken og fikk høre at kong Harald kom mot han med en hær. Nå kom venner og frender av dem begge til og bar forliksord mellom kongene,

⁴⁶⁵ Schia 1991, s. 42

⁴⁶⁶ Krag 2000, s. 72

⁴⁶⁷ Sigurðsson 1999, s. 88

⁴⁶⁸ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 42

⁴⁶⁹ Schia 1991, s. 42

⁴⁷⁰ H. Kr. 2006, s. 510. Hele episoden beskrives på sidene 506 – 510.

og det kom da til at frendene skulle slutte fred med hverandre. Der det heter Aker ble det satt i stand et rikt gjestebud, og kong Magnus skulle beverte kong Harald og seksti mann i tre dager.⁴⁷¹

Er dette Aker ved Oslo eller Åker i Opplandene? I Fagerskinna er Aker opplyst som storgard ved Oslo⁴⁷², mens i Morkinskinna er Aker derimot opplyst som Åker ved Vang.⁴⁷³ Fagerskinna kan også meddele at Magnus kom til Viken da han fikk høre at Harald kom mot han med en hær.⁴⁷⁴ Theodricus Munk forteller derimot at møtet fant sted i Opplandene, men kun at det skal ha funnet sted ved en innsjø, muligens Mjøsa:

Dette forliket sluttet nå farbroren og brorsønnen ved en innsjø på Opplandene, og til stede var biskop Grimkell og Einar Tambarskjelve og mange andre høvdinge som alle var fast bestemte på ikke å ville tjene under to konger medmindre disse hadde sluttet fred og forbund med hverandre.⁴⁷⁵

Ville det ikke vært rimelig å anta at kongene ville møttes i Oslo dersom det allerede var kongelig tilstedeværelse her? Trolig hadde det vært det om det hadde vært større. Her kunne en kontrollere store deler av Østlandet og Viken. At møtet fant sted i Aker ved Oslo eller Åker i Vang, hvilken av disse spiller liten rolle, peker mot at Oslo var et relativt ubetydelig sted på dette tidspunktet.

Dette støttes av Morkinskinna, som vi har sett ikke nevner Oslo ved navn før etter Harald Hardråde ble konge i Norge. Vi kan også nevne at Adam av Bremen i sin beskrivelse av Norge muligens nevner Oslo: «Hvis man seiler fra Ålborg eller Vendsyssel i Danmark, kommer man i løpet av én dag over til Viken, som er en by i Norge.»⁴⁷⁶ Dette kan dog også være Tønsberg eller Borg.

Olav den hellige var den første rikskongen som sprang ut fra Østlandsområdet, og Snorre forteller at han grunnla kjøpstaden Borg ved Sarpsfossen. Han skal dermed ha fått et støttepunkt på Østlandet, med en tilhørende jordborg, kongsgård og Mariakirke. Byen skal ha blitt anlagt på et nes med elven Glomma i nord, sør og øst. Dermed var det kun mot vest kjøpstaden lå åpen, og en jordvoll skal derfor ha blitt anlagt her.⁴⁷⁷

Dessverre er det vanskelig å stadfeste sagatradisjonen rundt opprettelsen av Borg, da

⁴⁷¹ F. Sk. 2007, s. 252

⁴⁷² F. Sk. 2007, s. 252. Se fotnoten.

⁴⁷³ M. Sk. 2000, s. 154

⁴⁷⁴ F. Sk. 2007, s. 252

⁴⁷⁵ Salvesen(trans.), 1990, s. 80

⁴⁷⁶ Adam av Bremen 1993, s. 212 - 213

⁴⁷⁷ Christie i Berg(red.) 1966, s. 75 - 76

nesten hele den gamle bygrunnen forsvant ut i Glomma etter et ras i 1702.⁴⁷⁸ En myntskatt, trolig gravd ned på midten av 1000-tallet, ble derimot funnet i restene. Det ser også ut til at byen vokste ut over forsvarsvollen i løpet av 1000-tallet. Det ligger ruiner av en kirke rett på utsiden av vollen. Denne kan trolig dateres til rundt 1100, og arkitekt og kulturminneverner Håkon Christie mener denne kan ha tjent som sognekirke for befolkningen på utsiden av vollen.⁴⁷⁹

En slik jordvoll som omkranset Borg på landsiden kan også ha eksistert i Oslo. Dette ville gitt bedre vern, og byens topografi tilsier at en slik voll ville beskyttet mot angrep fra land. Håkon Christie nevner at denne vollen godt kan ha eksistert selv om denne verken er påvist, eller avvist, ved arkeologi⁴⁸⁰. Om det eksisterte en lignende jordvoll i Oslo ville byen lignet en miniatyr av Konstantinopel. Elven Alnas utløp ser ut til å ha vært veldig bred, nærmere 60 – 70 meter bredt, og på 1000-tallet har trolig dybden i elven vært på rundt tre meter på det dypeste. Alnas utløp var da nesten som en bukt, der vikingskip kunne seile langt inn.⁴⁸¹ Dette minner veldig om Det gylne horn ved Konstantinopel.

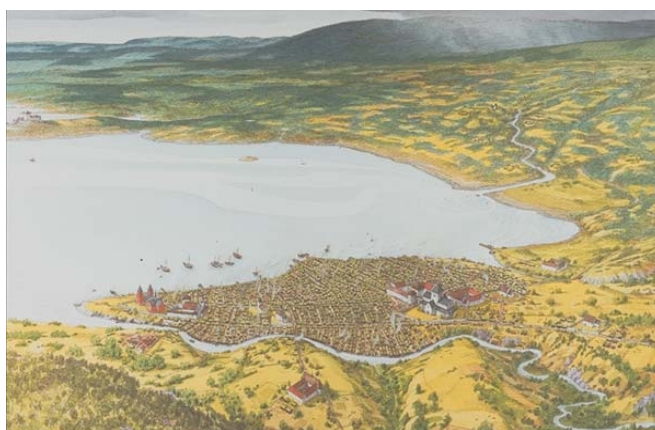

Illustration 4: Rekonstruksjon av Oslo på 1300-tallet. Kongsgården og kirken er til venstre i bildet. Tegnet av Karl Fredrik Keller.

Erik Schia refererer til «Clemensalmenningen» da han oppsummerer de arkeologiske sporene fra 1000-tallets Oslo.⁴⁸² Dette var en allmenning som gikk forbi Clemenskirken, og kan være rester etter en forsvarsvoll. Det buede gateløpet kan minne om en slik voll. Denne har nok i så

⁴⁷⁸ Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 58

⁴⁷⁹ Christie i Berg(red.) 1966, s. 76

⁴⁸⁰ Christie i Berg(red.) 1966, s. 76. Se også Nedkvitne og Norseng 1991, s. 39 - 40

⁴⁸¹ Schia 1991, s. 116.

⁴⁸² Se Schia 1991, s. 116, i marg.

tilfelle blitt fjernet da byen vokste seg større. Det er ikke arkeologiske spor etter den,⁴⁸³ og vollen må i så tilfelle ha blitt fjernet senest i løpet av 1100-tallet. Sagaskildringene forteller at byen lå åpen over land for inntrengere i borgerkrigstiden. Det ser heller ikke ut til at selve kongsgården var befestet på slutten av 1100-tallet eller tidlig på 1200-tallet.⁴⁸⁴ Selv om tanken om denne vollen foreløpig står svakt, må vi huske at Harald nettopp hadde opplevd de kraftige forsvarsverkene i Konstantinopel. Vi kan godt tenke oss at disse gjorde inntrykk på den unge Harald. Kan hende Harald så verdien til en lignende befestning i Oslo, der både danskene, svenskene og opplendingene kunne bli oppfattet som en trussel?

Et område i Oslo ble kalt *Mykklagard*⁴⁸⁵ eller *Miklagard*⁴⁸⁶. I en av kong Magnus' rettarbøter fra 1352, får vi høre det var i dette området skomakerne skulle sitte.⁴⁸⁷ I følge Erik Schia lå dette området ved Nordre Strete, ved nåværende Oslo gate 6, like vestenfor Olavsklosteret og Korskirken. Her er det funnet læravfall og skomakerlester fra 12- og 1300-tallet.⁴⁸⁸ I bunnlagene av det som oppfattes som Nordre Strete, fra tidlig på 1100-tallet, ble det også funnet rester etter skigarder og flettverksgjerder. Dette mener Schia antakelig ble brukt som skiller mellom ferdselsårer og private bygårder.⁴⁸⁹ Området var altså utbygd eller bebodd tidlig på 1100-tallet. Kan da navnet *Miklagard* kan være eldre og stamme alt fra tiden rundt Harald Hardråde (1046 – 1066). Kan dette være et hint om betydningen Konstantinopel, vikingenes Miklagard, hadde for utviklingen av byen? På den annen side, kan det godt være så enkelt at navnet kun henviser til en stor bygård.

Tidfestingen av Haralds aktiviteter i Oslo er viktig for problemstillingen vår. Historikerne Arnved Nedkvitne og Per A. Nordseng tidfester Snorres beretning om Haralds grunnleggelse av Oslo til relativt tidlig i hans regjeringstid, rundt år 1050. Dette begrunner de med Haralds stridigheter med danene og en tått om Haldor Snorrasson i Morkinskinna.⁴⁹⁰ Harald etablerte dermed et kongelig og militært støttepunkt innerst i Oslofjorden, en særdeles gunstig posisjon, i en tid der minnene han hadde fra tiden i Bysants fortsatt må ha vært ferske.

Harald Hardrådes Oslo ser ut til å passe til de rammene vi satte innledningsvis. Oslo var trolig lett å forsvare og hadde et rikt oppland. Byen var videre et knutepunkt for handel og trafikk, samtidig som at byen ikke lå særlig langt hverken fra Danmark eller Opplandene. Vi

⁴⁸³ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 39 - 40

⁴⁸⁴ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 39-40

⁴⁸⁵ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 272

⁴⁸⁶ Schia 1991, s. 81

⁴⁸⁷ Schia 1991, s. 84

⁴⁸⁸ Schia 1991, s. 84

⁴⁸⁹ Schia 1991, s. 81 og 84

⁴⁹⁰ Nedkvitne og Nordseng 1991, s. 43

vil nå se om byen Hamar passer de samme kriteriene.

4.2.2 Hamar

Det er funnet tre penninger slått av Harald Hardråde med Hamar oppgitt som myntsted.⁴⁹¹ Dette dokumenterer at stedet hadde kongelig tilknytning ved at han lot slå mynt her,⁴⁹² men området, det nåværende Domkirkeodden, var trolig bebodd før Hardrådes tid. Det er blant annet funnet pilspisser og trekullforekomster datert til 800 – 900- tallet, samt to hengekors fra første del av 1000- tallet. Det har antageligvis ligget en gård her, pollenanalyser fra domkirkeruinen viser at området tidligere har vært preget av åkrer og beite for husdyr.⁴⁹³ Gården har da sannsynligvis vært en del av et større gårdskompleks i kongelig eie, Åker i Vang. Arkeologen Inger Helene Vibe Müller mener at Harald trolig flyttet det kongelige tyngdepunktet fra Åker til Hamar. Han ville da etablere et kongelig tyngdepunkt midt i de uregjerlige opplandene.⁴⁹⁴

Domkirkeodden i Hamar var i middelalderen en halvøy. Harald kunne, som i Oslo, bygge en kongsgård og en Mariakirke på et område som var relativt lett å forsvare og avgrense, i det minste på land.⁴⁹⁵ Ved å etablere seg på denne odden fikk kongemakten også gode havneforhold på den store sjøen Mjøsa.

Vibe Müller mener at Hamar sannsynligvis har hatt en kongsgård og Mariakirke lignende de han bygget i Oslo og Nidaros. Harald anla i så tilfelle sannsynligvis kongsgården på samme sted som bispesetet senere skulle ligge.⁴⁹⁶ Kongsgården og Mariakirken lå derfor trolig der restene av domkirken og bispegården ligger i dag. På denne måten kan byggene ha ligget omtrent som i Oslo, som motstilte monumenter på den høyeste delen av halvøyen.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Skaare 1976, s. 99 – 100

⁴⁹² Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 103

⁴⁹³ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 103 - 104

⁴⁹⁴ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 105. Se også Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 59

⁴⁹⁵ Pedersen i Pedersen(red.) 2000, s. 168

⁴⁹⁶ Gunnes 1976, s. 376 - 377

⁴⁹⁷ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 107. For kritikk av denne teorien, se Pedersen i Pedersen(red.) 2000, s. 167 – 170.

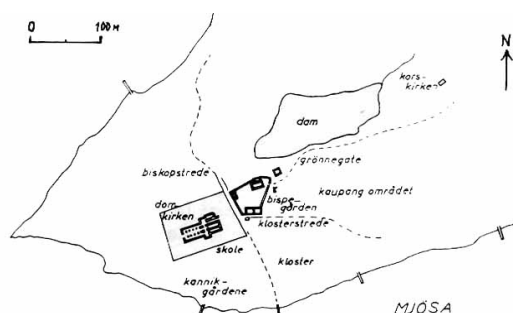

Illustration 5: Hamar i middelalderen.

Vibe Müller mener at kombinasjoner av kildetyper kan vise at Haralds engasjement i Nidaros og Oslo tyder på en omorganisering av de allerede eksisterende tettstedene der, mens Hamar utgjør en nyorganisering med utgangspunkt i en kongelig gård, Åker.⁴⁹⁸ Da sier hun at tettstedet Hamar kan knyttes til «en systematisk plan for reorganisering av sentraladministrasjonen og koordinering av urbane sentra som ledd i kongens samling og styring av riket.»⁴⁹⁹

Hamar ser også ut til å oppfylle kjennetegnene vi hadde på Konstantinopel. Byen var ved at den lå på et odde relativt lett å forsvare. Den hadde trolig et rikt oppland, byen var blant annet antageligvis del av en større kongelig gård. Den var et knutepunkt for trafikk og handel i området. Byen lå rett ved Mjøsa og hadde gode havneforhold. Byen var heller ikke langt fra fiender, den lå midt blant opprørske opplendinger. Men hva med Nidaros? Det er ikke en by Harald skal ha grunnlagt.

4.2.3 Nidaros

Nidaros ble ifølge Snorre anlagt av Olav Tryggvason, og Trondheims byjubileer tar på bakgrunn av dette utgangspunkt i året 997. De feiret byens 1000-årsjubileum i 1997. Byen skulle derimot ha forfalt så mye at Olav den hellige måtte grunnlegge den på nytt⁵⁰⁰ og satt sitt preg på byen. Snorre kan fortelle at «Kong Olav lot bygge kongsgård i Nidaros. Det ble bygd ei stor hirdstue med dør i begge ender; kongens høgsete var midt i stua, og innenfor ham satt Grimkjell, hirdbiskopen hans, og dernest de andre prestene; på den andre sida av ham satt rådgiverne hans.»⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 109 - 110

⁴⁹⁹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 110

⁵⁰⁰ Krag 2000, s. 158

⁵⁰¹ H. Kr. 2006, s. 222

Magnus den gode skal ha begynt å bygge en kongsgård lenger inne enn Olavs. Denne skal ha blitt påbegynt rundt 1040, men ble ødelagt av brann.⁵⁰² Snorre forteller videre at Magnus lot oppføre en kirke der «kong Olavs lik hadde vært satt natta over»⁵⁰³, men rakk ikke å fullføre den før han døde. Det var Harald Hardråde som fullførte kirken, og han skal i tillegg ha tatt til å bygge en steinhall.⁵⁰⁴

Selv om Harald ikke rakk å fullføre steinhallen før han døde, var han svært aktiv i Nidaros. Han fikk æren for å ha flyttet kongsgården enda en gang, og anlagt en Mariakirke i tilknytning til den. Snorre sier: «Kong Harald lot reise fra grunnen av Mariakirken oppe på melen, nær det sted hvor kong Olavs hellige legeme lå i jorden den første vinteren etter hans fall.[...] Kong Harald lot bygge en kongsgård nedenfor Mariakirken ved elven der den nå ligger.»⁵⁰⁵ Theodricus Munch kan fortelle at Olav Kyrre bygget en kirke i Nidaros slik som far sin: «I bispesetet Nidaros, der legemet til den hellige martyren Olav hviler, lot han bygge en kirke til ære for treenigheten likesom faren hans, Harald, hadde bygget en kirke for den hellige jomfru Maria som ennå finnes i den samme byen.»⁵⁰⁶ Han sier her at kirken fortsatt stod da han skrev sin beretning, så han må ha skrevet denne før erkebiskop Øystein rev den ned.⁵⁰⁷ Ágrip forteller også at det var Harald som reiste denne Mariakirken: «He buried Haraldr's body in Mariúkirkja in Niðaróss – he now lies at Elgjusestr – because it was thought fitting that he remain with the church that he himself had built.»⁵⁰⁸

Fagerskinna gir oss litt flere opplysninger om Haralds aktiviteter i byen, ikke bare at han lot bygge kongsgården og Mariakirken: «Kong Harald bygde Mariakirken nord i Nidaros og la store provander til den, og hjalp også byen Nidaros mye opp.»⁵⁰⁹ Forfatteren sier temmelig direkte at Harald førte en politikk som oppmuntret byveksten. Dette ser ut til å ha gitt resultater allerede da Adam av Bremen skrev sin beretning: «Etter det vi tror, var det slik Olav, konge og martyr, endte sitt liv. Hans legeme ble gravlagt med all skyldighet og ære i Trondheim, en stor by i hans rike.»⁵¹⁰ Han sier også at den viktigste byen i landet var Nidaros: «Den er nå prydet med kirker og besøkes av mange mennesker. Der ligger den høysalige

⁵⁰² Krag 2000, s. 159

⁵⁰³ H. Kr. 2006, s. 484

⁵⁰⁴ H. Kr. 2006, s. 484

⁵⁰⁵ Christie i Berg(red.) 1966, s. 85

⁵⁰⁶ Salvesen(trans.) 1990, s. 82

⁵⁰⁷ Christie i Berg(red.) 1966, s. 85

⁵⁰⁸ Ágrip 1995, s. 59.

⁵⁰⁹ F. Sk. 2007, s. 273

⁵¹⁰ Adam av Bremen 1993, s. 104

konge og martyr Olavs legeme.»⁵¹¹

Også Nidaros har noen av de samme kjennetegnene som Konstantinopel. Harald flyttet kongsgården og bygget Mariakirken på et sted som trolig passet bedre til hans preferanser. Nidaros ser ut til å ha hatt et rikt oppland, Harald skal ha lagt til store «provander». Byen lå i et område der kongemakten stod svakt, og har nok vært relativt lett å forsvare. Den var definitivt et knutepunkt for handel, da handelen nordover ser ut til å ha gått gjennom byen.⁵¹² Men var denne metoden å anlegge byer på spesiell for Harald, eller var det noe også senere konger gjorde? For å svare på dette bør vi se på elementer fra byen sønnen Olav Kyrre skal ha grunnlagt i vest, Bjørgvin – dagens Bergen.

4.2.4 Bjørgvin

Harald Hardråde lot bygge Mariakirker i tilknytning til kongsgårdene sine, men Bjørgvin ser det ut til at Olav Kyrre fulgte en annen fremgangsmåte. Snorre forteller at han lot bygge en Kristkirke her, ikke en Mariakirke slik som faren stogdig hadde gjort:

I kong Olavs dager vokste kjøpstedene sterkt i Norge, og noen ble grunnlagt da Kong Olav grunnla kjøpstaden Bergen. Der var det snart mange rike menn som slo seg ned, og kjøpmenn fra ande land seilte dit. Der la han grunnvollen til Kristkirken, den store steinkirken; av den ble bare litt ferdig, men han bygde ferdig trekirken.⁵¹³

Dette betyr at Mariakirken må ha kommet på et senere tidspunkt, og analyser viser at kirken har blitt påbegynt rundt midten av 1100- tallet. Dette et en stund etter at Olav Kyrre skal ha grunnlagt byen.⁵¹⁴ Da Mariakirken til slutt ble reist, ser det ut til at den lå lenger fra kongsgården enn i Oslo, Hamar og Nidaros. Der lå Mariakirkene rett i nærheten av kongsgården⁵¹⁵, mens den i Bjørgvin lå et stykke fra. Byen ble heller ikke anlagt på et nes, som Oslo og Hamar, men i et helt annet topografisk miljø. Byen lå på den ene siden av en fjordtarm, ikke på en odde. Dette er svært ulikt Haralds sentra. Bjørgvin skiller seg på denne måten ganske klart ut fra byene Harald var aktiv i.

Noe senere, under Magnus Blinde, skal ha blitt satt en sperring mellom Holmen og

⁵¹¹ Adam av Bremen 1993, s. 212

⁵¹² Se Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 50 - 53

⁵¹³ H. Kr. 2006, s. 529

⁵¹⁴ Dahl 2000, s. 21

⁵¹⁵ Se oversikt over byplanene i Nedkvitne og Norseng 1991, s. 46.

kongsgården, tvers over Vågen. I følge Snorre lot Magnus «legge et stengsel av jernlenker og stokker tvers over Vågen fra kongsgården.»⁵¹⁶ Dette kan være et ekko fra Harald Hardråde eller andre som hadde vært i Konstantinopel, enten som handelsmenn eller soldater. Harald skal ha flyktet, som vi tidligere har sett, over en kjetting mellom Galata og Konstantinopel, tvers over Det gylne horn.⁵¹⁷

Har Bjørgvin de samme kjennetegnene som de andre byene vi har sett? Til dels, men på noen områder er forskjellene store, blant disse er nærheten til grensene. Bjørgvin ble grunnlagt i et område der kongemakten allerede stod sterkt, langt fra naboland og fiender.

4.3 Administrasjonen av byene

En sentral person i de tidlige norske byene var *gjaldkeren*. Denne var, som vi også har sett tidligere, en kongelig embetsmann, med ansvarlet for byens forsvar og innkreving av skatter og bøter. Erik Gunnes forteller at vi møter denne embetsmannen senest tidlig på 1100-tallet⁵¹⁸, mens Vibe Müller mener at gjaldkerombudet ble «nærmere definert under Harald Hardråde, og at dette kan ha foregått i forbindelse med reorganisering av den urbane administrasjon.»⁵¹⁹ Erik Schia går enda lenger og mener det er sannsynlig at Harald innsatte den første gjaldkeren i Oslo.⁵²⁰

Gjaldkeren hadde flere viktige roller i det urbane Norge i middelalderen, men den viktigste var å kreve inn penger – *gjald*. Erik Gunnes mener det handlet om å kreve inn leie av bygrunnen, og dels om tollavgifter.⁵²¹ Å kreve inn penger for bygrunnen forutsatte at kongen eide den. Byen Hamar utgjorde, i følge Vibe Müller, et definert område med tomter eller gårder som gjaldkeren administrerte og leide ut på vegne av kongen. Kirken var også primært knyttet til kongen og hans menn.⁵²² Det bysantinske motstykket til gjaldkeren var et godt utbygd byråkrati med flere embetsmenn.⁵²³ Disse fantes både i Konstantinopel og ute i provinsene. De øverste embetsmenn var i provinsene regjeringens representanter, og ofte også militære eller sivile guvernører med eget byråkrati under seg.⁵²⁴ Hovedansvaret til byråkratiet

⁵¹⁶ H. Kr. 2006, s. 574 – 575

⁵¹⁷ Se H. Kr. 2006, s. 574 – 575. Jfr. med Haralds flukt fra Konstantinopel i H. Kr. 2006, s. 469.

⁵¹⁸ Gunnes 1976, s. 321 - 322

⁵¹⁹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 108

⁵²⁰ Schia 1991, s. 134

⁵²¹ Gunnes 1976, s. 322

⁵²² Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 114

⁵²³ Se Neville 2004

⁵²⁴ Guillou i Cavallo 1997, s. 198

både i Konstantinopel og ute i provinsene var fiskale, juridiske og militære oppgaver, og om embetsmennene misbrakte sin autoritet ville de bli straffet.⁵²⁵ Det kan godt tenkes at Harald ville etablere et nettverk på lignende i Norge. Han kjente trolig godt til dette systemet. Embetsmennene sørget for ro og orden i distriktene, samtidig som de hentet inntekter til keiseren i Konstantinopel gjennom skatter og avgifter. Gjaldkeren hadde trolig en lignende funksjon.

Hadde de norske kongene eiendomsretten til bygrunnen, kan de ha hjulpet tettstedene opp ved å dele ut tomter. Denne praksisen ser i alle fall ut til å ha vært tilfelle i Bjørgvin, og kan også ha vært tilfelle i de andre byene.⁵²⁶ Claus Krag mener dette er sannsynlig.⁵²⁷ Arv og oppstyking kunne til tider så tvil om eierskap av eiendommer, men om kongen disponerte jorden ville det ikke bli strid om dette. Kongemakten ville i så fall gi trygghet til de som fikk leie kongelig grunn, og kunne på kontrollere og oppmuntre byutvikling på egen jord.⁵²⁸ Kongene disponerte noen sentrale områder, og en etablering av en mer stasjonær sentraladministrasjon i byene var i følge Vibe Müller en synliggjøring av ideen om kongen som samlende og sentralt overhode.⁵²⁹

Vibe Müller mener det er sannsynlig at Harald Hardråde tok med seg kunnskaper fra den keiserlige sentraladministrasjon i Bysants, og «at reorganisering eller nyorganisering av urbane sentra har inngått som ledd i en overordnet plan for riksstyringen. Den urbane utviklingen som fant sted rundt midten av 1000-årene var trolig primært resultat av kong Haralds initiativ.»⁵³⁰ Den urbane utviklingen krevde at administrative, religiøse og økonomiske funksjoner ble konsentrert i de urbane sentra, noe kombinasjonen kongsgård med kirke og kaupang kan indikere i følge Vibe Müller.⁵³¹ Trolig har Haralds erfaringer med den bysantinske administrasjonen vært til stor nytte ved etableringen av en egen administrasjon i de norske byene. Harald var trolig en del av dette, han hadde kunnskapen og erfaringen som var nødvendig.

⁵²⁵ Guillou i Cavallo 1997, s. 197 – 229. Se også ODB 1991, s. 338 – 340 m. bibl. og s. 787 – 788 m. bibl.

⁵²⁶ Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 62

⁵²⁷ Krag 2005, s. 296

⁵²⁸ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 46 - 47

⁵²⁹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 114 - 115

⁵³⁰ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 114

⁵³¹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 114

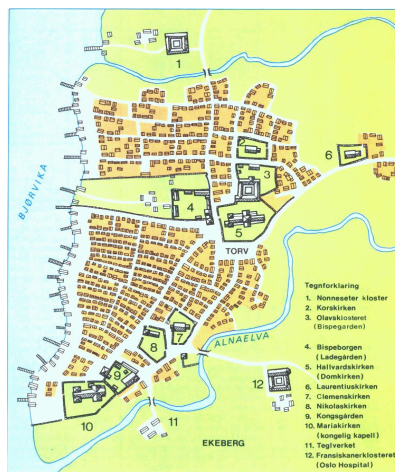

Illustration 6: Oslo i ca. 1300, Kongsgården og Mariakirken lå samme sted i siste halvdel av 1000- tallet.

4.4 Kirkens rolle i urbaniseringen

I Oslo ser en under Harald Hardråde (1047 – 1066) tegn på at den kirkelige organisasjonen utviklet seg. Bispedømmene i Norge var nylig blitt opprettet og grensene mellom dem var ennå ikke klarlagte.⁵³² Adam av Bremen kan fortelle oss at «fordi kristendommen er en ny og sped plante i Norge og Sverige, er det ennå ingen bispedømmer med faste grenser der.»⁵³³

Den første biskopen i Oslo, omtalt i bispedømmets lister fra middelalderen, er *Asgautr*. Dette mener Nedkvitne og Norseng trolig er den samme som biskopen *Asgoth* Adam av Bremen forteller om.⁵³⁴ Han ble holdt igjen av erkebispem i Hamburg- Bremen, Adalbert (1043 – 1072), for å avlegge troskapsløfte. Denne begivenheten kan settes i sammenheng med striden mellom erkebiskopen og Harald angående utnevning av biskoper. Harald sendte ikke sine bispekandidater til Adalbert for å bli vigslet, men andre steder. Adalbert hadde fått ansvaret for misjoneringen i nord av Paven. Han krevde derfor at Harald føyde seg. Asgautr ser ut til å ha blitt biskop mellom 1047 og 1066, det vil si mens Harald var enekonge, en datering Nedkvitne og Norseng mener ikke kan nærmere tidfestes.⁵³⁵

Adam av Bremen kan også fortelle oss at i Norge og Sverige på denne tiden var kristendommen så ny at «i sin iver etter å spre kristendommen dro hver og en av biskopene

⁵³² Nedkvitne og Norseng 1991, s. 47

⁵³³ Adam av Bremen 1993, s. 213

⁵³⁴ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 47. Adam omtaler Asgoth flere steder, blant annet at han fortsatt er i live og misjoner i hans samtid. Se Adam av Bremen 1993, s. 133, 181 og 213 for Adams skildringer av og om han.

⁵³⁵ Denne striden omtales av Adam. Adam av Bremen 1993, s. 133 – 134. For Oslos utvikling til et bispesete, se Nedkvitne og Norseng 1991, s. 47 - 48

stadig videre og ville overgå de andre, de forkynte ordet like mye for fremmede som for sine egne.»⁵³⁶ Han forteller senere at biskopene bygget opp kirken mens de reiste rundt i landet sammen med kongen.⁵³⁷ Faste bispeseter ser ikke ut til å ha funnes i Norge, men det kan likevel ikke utelukkes helt. Biskopene på Østlandet under Harald hadde sannsynligvis et større ansvarsområde, og reiste rundt med kongen eller på egen hånd. Dette gjorde de sannsynligvis i likhet med de tidligere biskopene som var hentet inn av de første kristne kongene. Adam nevner at både Asgaut og den samtidige biskopen på Vestlandet, Bernhard, «vinner den dag i dag mange sjeler for Guds ord, slik at den hellige moder kirke blomstrer og gleder seg over stadig vekst i alle deler av Norge.»⁵³⁸

Ved at kongen etablerte seg i Oslo, Hamar og Nidaros ville naturligvis kirken bli bedre etablert her da prester og biskoper fulgte kongen på reiser. Om kongene oppholdt seg i et område over lengre tid, gjorde sannsynligvis kirkens menn det også. Biskopene var en del av kongens sentrale styringsapparat og var blant annet deltagere på ting. De ordnet opp i kirkelige oppgaver under kongens autoritet. Biskopene ser også ut til å ha delt oppgaver seg imellom før faste bispedømmer ble opprettet, med særlig ansvar for visse landsdeler.⁵³⁹ Vi kan da se at både den kongelige og kirkelige utviklingen i byene hang sammen, og at byene beveget seg mot å bli faste bispeseter.

4.5 Var Konstaninopel modell for norske byer?

Vi kan ikke avskrive innflytelse fra Vest- Europa under utviklingen til de norske byene under Harald, men sannsynligheten er stor for Haralds aktiviteter i byene henger sammen med hans erfaringer fra øst. Det var her han hadde tilbrakt store deler av livet, og det var i kristendommens største og rikeste by han hadde sett det bysantinske despotiet i praksis.

Som offiser i væringgarden hadde Harald flere oppgaver i keiserens seremonier og aktiviteter. Spesielt kirkene, der *Hagia Sophia* var den viktigste, og palassene var viktige for keiserne i deres seremonier og diplomatiske møter. Erfaringer herfra har trolig vært med på å lede Harald mot å prøve noe lignende i Norge, bare i betraktelig mindre skala. Harald var tross alt en realpolitiker, så han må ha sett at forutsetningene ikke var like i Norge. I det keiserlige sentrum i Konstantinopel lå keiserens palass svært nær de offentlige bygningene

⁵³⁶ Adam av Bremen 1993, s. 81. Adam bruker ordene «den dag i dag» når han forteller om de omreisende biskopene.

⁵³⁷ Adam av Bremen 1993, s. 213 - 214

⁵³⁸ Adam av Bremen 1993, s. 213

⁵³⁹ Krag 2000. s. 87

brukt i offisielle seremonier og møter, blant annet Hagia Sophia og Hippodromen. Harald anla på en lignende måte kongsgård og Mariakirke tett inntil hverandre i sine hovedseter.

Nordøst for det keiserlige palasset lå *Hagia Sophia* i umiddelbar nærhet til keiserpalasset. Her ble det holdt storslåtte seremonier. Disse var Harald trolig en del av, og han bør derfor ha fått med seg deres effekt. Her kunne folket en sjelden gang se og hylle keiseren. Ved Blachernae lå det i tilknytning til et keiserlig palass en Mariakirke, i likhet med kongsgården i Oslo, Nidaros og trolig Hamar. Palasset var ikke hovedresidensen til keiserne da Harald var der, men kan fortsatt oppmuntret Harald til å anlegge en Mariakirke og et «palass» etter bysantinsk modell. Trolig hadde han også sett disse i tilknytning til keiserlige seremonier. Disse bysantinske kompleksene kan på denne måten ha vært modeller for Haralds byggeaktiviteter hjemme i Norge.

I både Oslo og Hamar lå «palassene», kongsgårdene, ytterst på en odde. Dette minner om plasseringen av det store palasset og Hagia Sophia i Konstantinopel. Oddene kan ses på som avlange triangler, eller trekanter, der både kongsgård og Mariakirke lå i den spisse vinkelen. Her var keiseren, eller kongen, plassert innerst i byen, og hadde samtidig kontroll over innseilingen til byen. Plasseringen vill gi bedre anledning til å organisere et forsvar i tilfelle angrep enn andre steder i samme by. Kan hende det også var her den kongelige ombudsmannen oppholdt seg. Dette er en plassering som ikke virker tilfeldig. Både Hamar og Oslo ligger plassert på en slik måte. Også i Nidaros skal Harald ha flyttet kongsgården slik at den lå plassert på en lignende måte. Her reiste han også en Mariakirke i tilknytning til kongsgården.

Harald kunne med byene Oslo, Hamar og Nidaros kontrollere store områder. Byene han skal ha «grunnlagt», Hamar og Oslo, er begge er plassert på odder i viktige handels- og gjennomfartsårer. Hamar og Nidaros lå i tillegg i områder der kongemakten ennå ikke var særlig sterkt. Dette viser at byene var viktige elementer i rikssamlingen. Harald kunne gjennom å oppholde seg i byer under kongelig kontroll også feste grepet om større områder. Disse byene var lette å forsvare, og har trolig vært en del av en bevisst politikk fra Harald sin side. Han var en sterk styrer og glad i makt, men uvillig til å dele den. I Hamar, Nidaros og Oslo kunne Harald Hardråde følge med på sine motstandere, enten de var dansker, opplendinger eller trøndere, og kontrollere store deler av trafikken og handelen i området. Dette er, som jeg tidligere har tatt opp, ikke ulikt Konstantinopels egenskaper. Byen var:

- lett å forsvare,

- hadde et rikt oppland,
- et knutepunkt for handel og annen trafikk,
- ikke langt fra fiender.

Dette kjennetegnet som vi har sett også byene Oslo, Hamar og til en viss grad Nidaros. Selv om disse egenskapene også vil passe for andre byer, kan vi godt tenke oss at Harald hadde samme forbilde for alle disse byene – Konstantinopel. Det ville ikke vært et unaturlig utgangspunkt for ham.

At det allerede var bebyggelse på området, trenger ikke være et fellende argument mot at Harald «grunnla» byene Oslo og Hamar. Vi har sett flere andre steder at sterke personer har utnyttet tidligere bebyggelser i etablering av «nye» steder. Et eksempel på dette finner vi i Bysants: Konstantin den store grunnla Konstantinopel på det allerede eksisterende tettstedet *Byzantion*. Harald kan ha utnyttet den allerede eksisterende bebyggelsen i Oslo og Hamar og gitt stedene bystatus. Det er grunn til å tro at han utviklet områdene betraktelig, noe som kan ses på som grunnleggelse. De små bylignende stedene ble større og viktigere etter at kongemakten, og senere kirken, virket i de.

Knut Helle er av den oppfatningen at flere konger brukte eksterne erfaringer i sine bydannelser: «Fra utlandet kjente flere av tidens norske konger betydningen av byer, og dette må ha gitt viktige impulser til deres byfremmende virke hjemme.»⁵⁴⁰ Harald Hardråde var trolig ikke et unntak etter sitt lange opphold i øst. Det ville være naturlig for han å strebe etter kristendommens mest berømte, største og rikeste by; Konstantinopel. Påstanden om at Harald Hardråde ville gjøre sin norske byer mest mulig lik Konstantinopel, vil jeg derfor ikke si er usannsynlig. Til det er det for mange paralleller. Innflytelse fra Vest-Europa kan heller ikke avfeies, men Harald ser ikke ut til å ha reist vestover før sitt tokt til England i 1066. At han ser ut til å ha beholdt sine nærmeste støttespillere fra tiden som soldat i Bysants støtter også tanken om at det er hans bysantinske bakgrunn som ligger til grunn for hans regjering, urbaniseringen oppmuntret inkludert. Jeg vil derfor påstå at det er mindre sannsynlig at han har fått disse ideene fra vest.

Harald Hardrådes fokus på utviklingen av byene ser ut til å ha spilt en avgjørende rolle for kontrollen av Norge. Kongsgårdene og Mariakirkene hans i Nidaros, Hamar og Oslo, har antageligvis vært avgjørende for å kreve kongelig kontroll over kirken og områder som tidligere hadde vært utenfor hans rekkevidde. I byene kunne kongen kreve inn penger for leie

⁵⁴⁰ Helle i Helle, Eliassen, Myhre og Stugu 2006, s. 61

av egen grunn. Harald lærte seg trolig i løpet av sitt opphold i Bysants hvordan byer var effektive måter å kontrollere områder på. Byene i Det bysantinske riket var befestede poster, og bandt riket sammen. I Norge har Harald trolig benyttet seg av en lignende strategi. Byene Hamar, Oslo og Nidaros utgjorde sammen utposter som bandt riket sammen. Likhetene mellom Haralds byer og Konstantinopel og Bysants så store at jeg har vanskelig for å tro at disse er tilfeldige. Konstantinopel, vikingenes *Miklagard*, har derfor trolig vært modell for Haralds urbanisering.

5. Harald Hardråde og kirken

I Norge skjedde det også viktige ting på denne tiden. Der overgikk kong Harald i sin grusomhet alle rasende tyranner. Mange kirker lot denne mannen rive ned, mange kristne lot han torturere og drepe. [Men] han var en mektig mann, viden kjent for sine seire, en mann som tidligere hadde deltatt i mange slag mot barbarene i Det greske rike og i skyternes land.⁵⁴¹

Slik beskriver Adam av Bremen Harald Hardråde. Han så på Harald som en mektig konge, men også som en destruktiv kraft som jobbet mot kristendommen. Dette står i sterk motsetning til halvbroren Olav den hellige og nevøen Magnus den gode, da begge blir hyllet som rettferdige og fromme konger av Adam. Om Olav hører vi blant annet dette: «Denne fromme og kristne konge utmerket seg ved sin taperhet overfor fiender og ved sin rettferdighet mot sine egne.»⁵⁴² Adam skryter også av Magnus, han «var rettferdig og tapper, var han avholdt av danskene, men flyktet av slaverne, som etter Knuts død stadig angrep Danmark.»⁵⁴³

Her er tydelig at Adam skiller mellom de han ser på som de gode og kristne kongene, Olav og Magnus, og ondskapen selv, Harald. Denne dramatiske forskjellen mellom de gode og den onde kan til en viss grad forklares ved at Svein Estridsson, den danske kongen Harald lå i krig med i nærmere tyve år, var en av kildene til Adam. Dette opplyser han selv om: «Jeg ble, som alle andre, meget vennlig mottatt av ham, og fra hans munn fikk jeg mye materiale til denne lille boken.»⁵⁴⁴

Med disse opplysningene vil det være naturlig å anta at fiendtligheten hans henger sammen med at Harald og Svein var bitre fiender. Vi må ikke glemme at Svein også hadde ligget lenge i strid med Magnus den gode, av Adam beskrevet som en from og rettferdig konge. På det grunnlaget kan vi anta at det ligger mer til grunn for Adams fiendtlighet mot Harald enn kun opplysningene til Svein. Det kommer blant annet frem i Adams beretning at Harald la opp til en egen kirkepolitikk, *uten* å ta hensyn til Erkebispens i Hamburg- Bremen. Det var nemlig denne som hadde fått ansvaret for misjoneringen i Norden av paven.⁵⁴⁵ Dette ble kimen til en konflikt mellom erkebispesetet og Harald som varte hele hans regjeringstid.

⁵⁴¹ Adam av Bremen 1993, s. 133

⁵⁴² Adam av Bremen 1993, s. 104

⁵⁴³ Adam av Bremen 1993, s. 115

⁵⁴⁴ Adam av Bremen 1993, s. 162

⁵⁴⁵ Adam av Bremen 1993, s. 134

Kan denne konflikten være et resultat av Haralds erfaringer i Bysants? Dette skal vi søke et svar på i de følgende sidene. Vi skal se på Haralds konflikt med erkebiskopen Adalbert, dyrkingen av jomfru Maria, samt enkelte ortodokse elementer som kan ha kommet til Norden gjennom Harald. Vi vil først se på kirken i Bysants, og til dels i Russland, før vi ser på Haralds kirkepolitikk. Det er viktig å se hva slags religiøst miljø han hadde oppholdt seg i.

5.1 Den bysantinske kirken

Patriarken i Konstantinopel⁵⁴⁶ var, og er fortsatt, overhodet til den østlige kirken. Denne var bygget rundt en hierarkisk organisasjon, tilsvarende keiseren og hans verdslige administrasjon. I denne organisasjonen var patriarken i teorien øverste ledd.⁵⁴⁷ I praksis var det derimot keiseren som hadde kontroll over patriarken, og kunne blant annet avsette ham om han ønsket det.⁵⁴⁸ Patriarken var på denne måten avhengig av keiseren. Keiseren kunne på sin side også være avhengig av patriarken. Blant annet var keiseren avhengig av patriarken for å bli kronet, og patriarken kunne på denne måten iblant være en sterk politisk kraft.⁵⁴⁹

Keiseren hadde uansett store fordeler innenfor kirken. Den keiserlige kulten innebar at keiseren var Guds representant på jorden⁵⁵⁰, noe som gjorde at han ble sett på som hellig. Dette var de mange seremoniene hans med på å legemliggjøre for folket.⁵⁵¹

Kirken i Bysants var en *geistlig* organisasjon, og den oppfordret derfor ikke til krig. Det var ikke dens rolle å krige, og den holdt seg derfor taus i forhold til dette. Det var opp til keiseren å bestemme når, hvor og hvordan en krig skulle gjennomføres.⁵⁵² Motsetning til den vestlige kirken var stor, der oppfordret faktisk pavene til krig, korstogene. Ideer om hellig krig var ukjent for bysantinerne, de kjempet for keiseren. Selv om keiserne var hellige i kraft av at de var Guds stedfortreder på jord, kjempet ikke soldatene i Guds navn for å omvende fiender. De kjempet for territorier og strategiske mål.⁵⁵³

⁵⁴⁶ Se Hussey 1990, s. 299 – 303 og ODB 1991, s. 520 – 523 m. bibl.

⁵⁴⁷ Det var i utgangspunktet fire patriarker i det østlige middelhavet: I Konstantinopel, Alexandria, Jerusalem og I Antiokia. Etter arabernes erobringer på 600- tallet, var det kun patriarken i Konstantinopel som var viktig. Selv om Antiokia ble erobret tilbake av bysantinerne i 969, kom patriarkatet seg aldri tilbake til gammel storhet. Før skismaet i 1054 hadde paven i Roma en ledende rolle, og var det eneste patriarkatet i vest middelhavet. Hussey 1990, s. 297 – 299 og ODB 1991, s. 116 – 117 og 1599 – 1600 m. bibl.

⁵⁴⁸ Se Dagron 2003 for en grundig innføring i keiserens rolle i kirken.

⁵⁴⁹ ODB 1991, s. 1692 – 1694 m. bibl. Patriarken kronet bare keiseren om det ikke var en *seniorkeiser*, det vil si en keiser som tok til seg en annen som skulle være hans etterfølger. Se ODB 1991, s. 520 – 523 og 692 – 693 m. bibl.

⁵⁵⁰ Se McCormick i Cavallo(red.) 1997, s. 230 – 254 m. bibl. Se også ODB 1991, s. 692 – 693 m. bibl.

⁵⁵¹ ODB 1991, s. 989 - 990

⁵⁵² Dennis i Laiou og Mottahedeh(red.) 2001, s. 34

⁵⁵³ Dennis i Laiou og Mottahedeh(red.) 2001, s. 35

Å kontrollere kirken var viktig for keiserne. En effektiv måte å gjøre dette på var å sikre seg retten til å utpeke geistlige, i særlig grad patriarkene og *metropolitene*, eller biskopene.⁵⁵⁴ Kontroll over biskopene og kirken ble sett på som så viktig at keiseren Nikephoros II Phokas (963 – 969)⁵⁵⁵ til og med fikk laget en lov der han kunne reservere retten til å utnevne biskoper over hodet på patriarken. Denne loven ble senere trukket tilbake, men keiseren mistet ikke med det retten til å utnevne biskopene. De var for viktige i betydningen i samspillet mellom folket og keiseren.⁵⁵⁶ I tillegg til å utnevne biskoper, hadde keiseren også det siste ordet i utnevnelsene av Patriarken.⁵⁵⁷ Denne var svært viktig for roen i Konstantinopel, samtidig som han hadde ansvaret for blant annet keiserlige bryllup, dåp og ikke minst kroning.⁵⁵⁸

Bysantinsk innflytelse gjorde seg gjeldende flere steder i slaviske områder, blant annet Kiev- riket. Der satt herskere med skandinavisk, helst svensk, avstamning. Disse hadde blant annet angrepet Konstantinopel flere ganger, men handlet også med bysantinerne. De ble etter hvert ettertraktede leiesoldater, kjent for sin lojalitet og store økser. Disse var kjent som *rus*, og bysantinerne skilte tidlig mellom disse og slaverne. De ble etter hvert slavifiserte, det vil si de tok til seg den lokale slaviske kulturen, navnene og språket.⁵⁵⁹ Det skulle også komme elementer fra en annen kant, fra Konstantinopel. Bysantinerne sørget for en kulturell diffusjon til sine slaviske naboland, blant annet ved å spre alfabet, kirke, kunst og litteratur.⁵⁶⁰

Da Harald Hardråde oppholdt seg hos Jaroslav i Kiev på vei hjem til Norge, var byggingen av katedralen St. Sophia⁵⁶¹ trolig nær fullført. Den ble fullført i 1046, og fulgte bysantinske forbilder både i arkitektur og kunst.⁵⁶² Kiev utviklet seg raskt til å bli en vakker by, noe Adam av Bremen bekreftet da han som vi har sett sammenlignet byen med

⁵⁵⁴ Metropolitene var biskoper og overhoder i kirkelige provinser. Benevnelsen *metropol* kommer fra deres hovedsete: *Metropolis*, hovedstaden i provinsen. Se von Falkenhausen i Cavallo(red.) 1997, s. 172 – 196. Se også ODB 1991, s. 1359 m. bibl. I utgangspunktet var det biskopene som nominerte og valgte patriarken, men i praksis var det som keiseren valgte patriark. Se ODB 1991, s. 520 – 523 m. bibl.

⁵⁵⁵ Se ODB 1478 – 1479 m. bibl.

⁵⁵⁶ von Falkenhausen i Cavallo(red.) 1997, s. 186

⁵⁵⁷ Se Hussey 1990, s. 312 – 314. Se også ODB 1991, s. 520 – 523 m. bibl.

⁵⁵⁸ von Falkenhausen i Cavallo(red.) 1997, s. 188

⁵⁵⁹ ODB 1991, s. 1118 – 1820 m. bibl.

⁵⁶⁰ Det slaviske alfabetet, det kyrilliske, var et resultat av to brødre som ble utsendt fra keiseren i Konstantinopel. Disse var Cyril og Methodius, som begge snakket slavisk språk. Cyril laget på grunnlag av dette et alfabet basert på det greske, kyrillisk. I Russland ble den ortodokse kristendommen den offisielle religionen da Vladimir ble døpt i 988. Dette førte til at Konstantinopel ble en modell for de russiske fyrstene, og naturlig forbilde. Se Obolensky i Laiou og Maguire(red.) 1992, s. 37 – 47 m. bibl og Pevny i Evans og Wixom(red.) 1997, s. 280 – 287

⁵⁶¹ Se ODB 1991, s. 1128 m. bibl. for en oversikt over Kievs utvikling og monumentene i byen.

⁵⁶² Berg i Berg(red.) 1966, s. 32

Konstantinopel.⁵⁶³ Her voks Haralds fremtidige dronning Ellisiv opp, og det var den russisk-bysantinske kultur og tradisjon hun hørte til. Det gjorde sannsynligvis også Harald selv etter hans lange opphold i øst.⁵⁶⁴ Her var også den ortodokse kristendommen, og i St. Sophiakatedralen i Kiev er døtrene til Jaroslav avbildet på en freske, èn av disse er Ellisiv, Norges første ikke- skandinaviske dronning:

Illustration 7: En av disse kvinnene forestiller Ellisiv, Haralds dronning.

I 1054 kom det til et brudd mellom øst- og vestkirken, skismaet.⁵⁶⁵ Dette var et resultat av en lengre strid mellom patriarken i Konstantinopel og paven i Roma. De var uenige om hvem som var den fremste av dem. Det hadde siden 1046 sittet tyske paver i Roma, mens franske og greske klerker kranglet over blant annet sølibat og liturgi i Sør- Italia.⁵⁶⁶ De franske klerkene ville innføre sølibat blant prestene. Dette praktiserte ikke de bysantinske.⁵⁶⁷ Konflikten eskalerte i 1054 ved at kardinalen Humbert⁵⁶⁸, utsendt fra paven i Roma, og patriarken Michael I Keroularios (1043 - 1058)⁵⁶⁹ bannlyste hverandre i et meglingsforsøk sponset av den bysantinske keiseren Konstantin IX. Denne episoden kan nok ha vært medvirkende i konflikten mellom Harald og erkebiskopen i Hamburg- Bremen.

5.2 Strid mellom konge og erkebiskop

Håkon den gode regnes som den første kristne kongen i Norge. Han skal ha ønsket å kristne landet, men møtt sterk motstand. På tross av dette ser det ut til at kristendommen fikk en sterk

⁵⁶³ Adam av Bremen 1993, s. 78

⁵⁶⁴ Berg i Berg(red.) 1966, s. 39

⁵⁶⁵ Se Geanakoplos 1979, s. 292 – 294 og ODB 1991, s. 1850 – 1851 m. bibl.

⁵⁶⁶ ODB 1991, s. 1850 – 1851 m. bibl.

⁵⁶⁷ ODB 1991, s. 395 – 396 m. bibl. Munker og biskoper levde i sølibat, mens lavere geistlige kunne gifte seg.

⁵⁶⁸ Se Geanakoplos 1979, s. 292 og ODB 1991, s. 956 m. bibl.

⁵⁶⁹ ODB 1991, s. 1361 m. bibl.

nok posisjon i landet i løpet av siste halvdel av 900- tallet til at den kunne utfordre hedendommens posisjon. Dette kom til uttrykk gjennom kristningskongene Olav Tryggvason og Olav den hellige, da tok toleransen for hedendommen slutt og kongene drev kristendommen frem med tvang. Dette viste seg som en effektiv måte å misjonere på, da den «seirende Kristus» skulle vise seg å være sterkere enn de gamle gudene.⁵⁷⁰ Det var kongene, de mektige menn, som brukte kristendommen til å legitimere sin posisjon på bekostning av stormenn og høvdinger. Kristningen i Norge var nok derfor i større grad en politisk enn en religiøs hendelse. Under tvang kunne kongene legge stormenn i underordnede forhold, og da de var kristnet, fulgte snart vanlige folk etter. De var redde for å miste sin status i nettverkene til stormennene.⁵⁷¹ Men de nye kristne måtte ha et sted å tilbe sin nye Gud.

Organiseringen av den norske kirken skjøt for alvor fart under Olav den hellige. Tidligere skal det ha blitt bygget kirker av både Håkon den Gode og Olav Tryggvason, men selve organiseringen av kirken ser ut til å ha vært Olav den hellige og Grimkjell, Olavs engelske biskop, sin fortjeneste. Kirken fikk sine egne rettigheter i et kombinert kirke- og riksmøte på Moster. Bestemmelser fra dette møtet er bevart i senere lovgivning med henvisning til det som ble vedtatt her.⁵⁷² Kirken ble bygget ut med lovfestede retter, og hedensk gudsdyrkelse ble forbudt. Det ble satt etiske retningslinjer for befolkningen. Blant disse ble giftermål i egen slekt og praksisen med å sette uønskede barn ut for å dø, sett på som ukristelige, og dermed forbudt. Det ble også tatt bestemmelser for å sikre kirkens vekst, blant annet vedrørende kirkebygging og presters underhold.⁵⁷³

Olav den hellige hentet engelske prester og biskoper til Norge. Dette bekrefter av Adam av Bremen. «Fra England hadde han med seg mange biskoper og prester»⁵⁷⁴, forteller han, og kan også forsikre oss om at Olav var lydige i forhold til erkebispens autoritet. Han «sendte også bud med gaver til vår erkebiskop og bad han ta vel imot disse biskopene og sende sine egne til han; de skulle styrke det ubefestede norske folk i kristendommen.»⁵⁷⁵ Adam beskriver hvordan biskopene og prestene jobbet sammen med kongen og folket under kristningen av Norden:

⁵⁷⁰ Krag 2000, s. 63

⁵⁷¹ Sigurðsson 2003, s. 40 - 41

⁵⁷² Krag 2000, s. 63

⁵⁷³ Krag 2000, s. 63 - 64

⁵⁷⁴ Adam av Bremen 1993, s. 102

⁵⁷⁵ Adam av Bremen 1993, s. 102

Men fordi kristendommen er en ny og sped plante i Norge og i Sverige, er det ennå ingen bispedømmer med faste grenser der. Hver biskop som blir mottatt av konge og folk, bygger kirken i fellesskap med de andre; de reiser rundt i landet og omvender så mange de kan til kristendommen og veileder dem så lenge de lever, uten å se skjevt til hverandre.⁵⁷⁶

Selv om prestene og biskopene reiste rundt og misjonerte, virker det også som om de hadde relativt klare geografisk begrensede områder de skulle høre til. Adam forteller om to biskoper som virket i Trondheim: «Da disse falt fra, ordinerte vår erkebiskop på anmodning fra nordmennene Thoolf til biskop i Trondheim og Sigvard i samme område.»⁵⁷⁷

Om Magnus den gode, sier ikke Adam mye, annet enn at han var «rettferdig og tapper»⁵⁷⁸, og det virker som om han videreførte sin fars politikk i forhold til erkebiskopen. Hadde han motsatt seg denne på samme måte som Harald senere gjorde, kan vi nok være sikre på at Adam ville nevnt det, selv om han var en helgens sønn. Magnus lot i følge Snorre starte konstruksjonen av en Olavskirke i Nidaros, som Harald Hardråde skal ha fullført etter hans død.⁵⁷⁹ Om erkebiskopene i Hamburg- Bremen samarbeidet bra med de norske kongene, kom dette snart til å snu. Etter at Magnus den gode døde ble den norske tronen overtatt av en mann med langt sterkere ønske om å gjøre sin vilje gjeldende også innenfor kirkelige spørsmål. Denne mannen var Harald Hardråde. Hans sterke styre og krav om kontroll førte til at han kom i konflikt med den daværende erkebiskopen i Hamburg- Bremen, Adalbert.

Adalbert var erkebiskop i Hamburg- Bremen mellom årene 1043 og 1072. Han hadde blitt utnevnt til apostolisk vikar med ansvaret for misjonering i Norden og slaviske land av paven i 1053. Kirkeprovinsen hans inkluderte hele Norden, med Island og Grønland.⁵⁸⁰ Harald Hardråde kom rundt midten av 1040- tallet tilbake til Norge etter å ha oppholdt seg i det ortodokse øst. Han kom til å herske i Norge som en bysantinsk despot. Vi har sett at keiseren ble sett på som Guds representant på jorden i Bysants, og han var hellig.⁵⁸¹ I praksis var han den som utnevnte, og i noen tilfeller avsatte, patriarkene i Konstantinopel. Dette ser Harald ut til å ha adoptert. Inger Helene Vibe Müller tolker Haralds kirkepolitikk på denne måten: «Harald Hardråde lot vigsle biskoper i Frankrike og England og kom derved i konflikt med erkebiskopen. Etter bysantinsk og russisk mønster krevde Harald dessuten full og

⁵⁷⁶ Adam av Bremen 1993, s. 213 - 214

⁵⁷⁷ Adam av Bremen 1993, s. 213

⁵⁷⁸ Adam av Bremen 1993, s. 115

⁵⁷⁹ H. Kr. 2006, s. 484 - 485

⁵⁸⁰ Se regestene 33, 34 og 35 i R. N. b. 1, s. 35 – 36.

⁵⁸¹ ODB 1991, s. 692 – 693 m. bibl. Se også Majeska i Maguire(red.) 1997, s. 1 – 11

uinnskrenket kontroll over kirken.»⁵⁸² Dette stiller også jeg meg bak. Harald ville selv være kirkens øverste leder, men det passet dårlig med erkebiskopen i Hamburg- Bremens krav. Det kom derfor til konflikt da Harald sendte sine biskoper for å bli vigslet andre steder, blant annet i England og Frankrike. Dette var tross alt erkebiskop Adalberts anliggende.⁵⁸³

Biskopene vi møtte ovenfor, Thoolf og Sigvard, ble vigslet av Adalbert. Han vigslet mange biskoper til Norden, men kun disse to til Norge:

Til Norge vigslet han selv bare to, Tholf og Seward. Men dem som var blitt vigslet andre steder, mottok han nådig hos seg, når de bare forpliktet seg overfor ham, og når de skulle dra videre, tok han vennlig farvel med dem; dette gjaldt for eksempel Meinhard, Osmund, Bernhard, Asgot og mange andre. Dessuten vigslet han en viss Thorulf til Orknøyene. Dit sendte han også Johannes, som var vigslet i Skottland, og en navnebror av seg, Adalbert. På øya Island innsatte han Isleif.⁵⁸⁴

Her er det viktig å legge merke til at Adalbert mottok biskoper som var vigslet *andre steder*. Etter å ha sverget troskap til ham, ble de så sendt videre. Mene Adam med dette troskap til den vestlige, katolske kirken. Dette er nok ikke usannsynlig.

Konflikten mellom erkebiskopen av Hamburg-Bremen og Harald Hardråde skulle vise seg å være langvarig. Gjennom Adam av Bremen kommer det frem at konflikten sprang ut av Haralds krav på at han som konge skulle utnevne biskoper, mens erkebiskopen på sin side hadde fått misjoneringen i nord underlagt seg av paven.⁵⁸⁵ Adalbert krevde derfor denne retten, men Harald svarte kravene hans med at «han ikke visste av noen erkebiskop eller mektig mann i Norge, unntagen Harald alene.» Dette passer svært godt til keiserens praksis i Konstantinopel. Adalbert gikk ikke med på at Harald skulle bestemme over biskoper underlagt erkebispedømmet i Hamburg- Bremens autoritet, og videreformidlet hendelsen til paven, Alexander II. Paven skal da ha sendt dette brevet til Harald:

Biskop Alexander, Guds tjeneres tjener, sender sin hilsen og apostoliske velsignelse til Harald, nordmennes konge. Siden dere fremdeles er uerfarne i troen og ikke er helt stø i kirkelovene, er det nødvendig at vi, som har fått oss betrodd å råde over hele kirken, ofte kommer med formaninger fra Gud. Men siden vi på grunn av vanskeligheter som de lange veiene medfører, ikke er i stand til å gjøre dette selv, skal dere vite at vi med bindende virkning har

⁵⁸² Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 117

⁵⁸³ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 116 - 117

⁵⁸⁴ Adam av Bremen 1993, s. 181

⁵⁸⁵ Nedkvitne og Norseng 2000, s. 47

overdratt alt dette til vår stedfortreder Adalbert, erkebiskopen i Hamburg. Denne ærverdige erkebiskop, vår legat, har nå beklaget seg overfor oss i sine brev over at biskopene i deres provins enten ikke er vigslet eller på forkastelig vis er blitt ordinert i England eller Frankrike mot betaling. Dette er ikke i overensstemmelse med de romerske privilegier som er gitt til han selv og hans kirke. Derfor formaner vi dere med den myndighet vi har fra apostlene Peter og Paulus til at dere og deres biskoper skal vise skyldig respekt for denne ærverdige erkebiskop, som er vår stedfortreder og som handler på våre vegne, slik som dere overfor Den apostoliske stol bør vise ærbødighet i underkastelse. Og så videre.⁵⁸⁶

Dette er en konflikt som naturlig nok farger Adam av Bremens fortelling. Han er fiendtlig mot Harald, noe som er lett å finne eksempler på i fortellingen hans. Han forteller blant annet at Harald rev ned kirker og at «mange kristne lot han torturere og drepe»⁵⁸⁷, «han drev også med trolldomskunster»⁵⁸⁸ og at «alle de gaver og skatter som de troende i from tilbedelse hadde tilbrakt til brorens grav, krafset han uten anger til seg med krum hånd og delte dem ut til sine hærfolk.»⁵⁸⁹ Her ser vi at Adam fremstiller Harald som kirkens fiende, i alle fall den kirken Adam selv representerte. I tillegg kommer det frem at Harald tar penger og gaver fra pilegrimer på vei til Nidaros. Dette mener historikeren Claus Krag henger sammen med at han trengte penger til krigføring, og kobler det sammen med devalueringen han gjennomførte av myntene sine.⁵⁹⁰ Adalbert skal ha sendt en formaning til Harald angående pengene han tok fra pilegrimene. De måtte ikke gå til bruk for legfolk, det var tross alt kirkens penger.⁵⁹¹ Konflikten var så fastlåst at den ikke løste seg før Harald døde ved Stamford Bridge. Det var sønnen Olav Kyrre som skaffet fred med erkebiskopen da han ble konge.⁵⁹²

Det var viktig for kongene å ha egne kandidater som biskoper. De hadde et viktig embete, og det var avgjørende at de støttet kongens stilling. Kongen styrte landet som en sakral, hellig, etterfølger av Olav den hellige. Jón Viðar Sigurðsson forteller at den rådende oppfatningen i Europa på 900- og 1000- tallet tilsa at det var kongen som skulle være overhodet for kirken, og at utnevnelsen av biskoper var en metode å vise dette.⁵⁹³ Inger Helene Vibe Müller bygger videre på dette synet om kongens kontroll over kirken: «Den

⁵⁸⁶ Adam av Bremen 1993, s. 134

⁵⁸⁷ Adam av Bremen 1993, s. 133

⁵⁸⁸ Adam av Bremen 1993, s. 133

⁵⁸⁹ Adam av Bremen 1993, s. 133. Broren er da Olav den hellige, og graven hans var i Nidaros.

⁵⁹⁰ Se eget kapittel om mynt.

⁵⁹¹ Adam av Bremen 1993, s. 133 - 134

⁵⁹² Krag 2000, s. 231

⁵⁹³ Sigurðsson 1999, s. 93 – 98. Se også Sigurðsson 2003, s. 43 - 48

skulle tjene St. Olavs jordiske stedfortreder og ingen fremmed autoritet.»⁵⁹⁴ Hun setter i tillegg konflikten i sammenheng med det store skismaet i 1054. Den vestlige, katolske kirken arbeidet mot å styrke pavemaktens kontroll over universalkirken, noe Harald tydelig var motstander av. Vibe Müller mener Harald arbeidet for en kirke av bysantinsk og russisk forbilde, det var tross alt i disse områdene han hadde tilbrakt de siste femten årene: «Konsolideringen av den russiske kirke forgikk dessuten mens Harald oppholdt seg i østerled.»⁵⁹⁵ Den russiske kirken var en avlegger av den bysantinske, det vil si ortodoks.

Sverre Bagge er derimot mer forsiktig i sin vurdering av Haralds kirkepolitiske bakgrunn. Han begrunner tvilen sin med at flere vestlige konger krevde, og oppnådde, stor makt i kirkelige forhold.⁵⁹⁶ Verdslige, vestlige herskere oppnådde også stor makt i forhold til kirken og kunne til tider også utnevnte biskoper selv. Eksemplet på dette kan vi finne i England og Normandie. De kjempet hardt mot den gregorianske reformbevegelsen da den kom.⁵⁹⁷

Bagge viser til Adam av Bremen vedrørende Haralds konflikt med kirken. Harald svarte som vi har sett på Adalberts krav at han ikke visste om «noen erkebiskop eller mektig mann i Norge, unntagen Harald alene.» At Harald så på seg selv som den rettmessige erkebiskopen i Norge tyder på en ideologisk tilhørighet til keiserdømmet i Bysants. Der var keiseren Guds stedfortreder på jorden, akkurat som kongen i Norge var St. Olavs sakrale etterfølger.

Selv om det var vanlig for konger i vest, så vel som øst, å utnevne biskoper, mener jeg Haralds politikk og bakgrunn taler for at han tok dette med seg østfra, ikke fra England, Frankrike eller Tyskland. I pavens brev kom det frem at noen av Haralds biskoper ikke var vigslet. De som derimot var vigslet, hadde blitt det i England eller Frankrike, *ikke* hos Adalbert som var pavens apostoliske vikar. Dette virker ikke tilfeldig. Kongene før Harald hadde akkurat gitt herredømmet over den norske kirken til erkebispesetet i Hamburg- Bremen. Harald ønsket derimot denne makten selv, lik den mektige keiseren i Bysants. Claus Krag forteller oss at det ikke er særlig grunn til å tvile på Adams fortelling, Harald så på kirkens organisasjon som sin egen, og skjelnet derfor ikke mellom kirkens og kongens økonomi og

⁵⁹⁴ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 117

⁵⁹⁵ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 117

⁵⁹⁶ Bagge i Andersen og Hagg(red.) 1990, s. 177

⁵⁹⁷ Se blant annet Neveux 2008, s. 80 - 89 og Wood 2008, s. 133 – 143 for forholdene i Normandie og England. Den gregorianske reformbevegelsen ble kalt opp etter paven Gregor VII og gikk ut på at kirken skulle frigjøre seg fra statsmakten. Paven skulle være øverste autoritet, en slags enevoldig hersker. Se Sigurðsson 1999, s. 115 – 116

retter.⁵⁹⁸ Dette viser trolig Haralds ortodokse sympati. At han ønsket en kirke etter bysantinsk praksis, underbygges av forfatteren av Strategikon, Kekaumenos. Han forteller at Harald beholdt både kjærlighet og troskap til bysantinerne selv etter at han ble konge.⁵⁹⁹

Det virker som Bysants, og til dels Russland, sto i særstilling hos Harald. At han prøvde å innføre deler av den ortodokse kristendommen, er det derfor naturlig å anta. Denne retningen passet trolig en autoritær hersker godt, og må ha vært et system som passet Haralds ambisjoner. Han var tross alt glad i makt.

Angelsaksisk kultur har tradisjonelt blitt knyttet sterkt til Norge. Dette gjelder også kristningen av landet.⁶⁰⁰ Formelt skulle hele Norden høre under erkebispesetet i Hamburg-Bremen, men flere av de tidlige kristningskonger hadde engelske prester og biskoper knyttet til seg⁶⁰¹. I følge Sverre Bagge ble kristendommen i Norge mer rettet mot Hamburg- Bremen mens Knut den mektige var konge i England.⁶⁰² Olav den hellige og Knut var fiender, og Hamburg- Bremen var derfor et sted Olav kunne søke kirkelig støtte. Dette synet støtter Erik Gunnes, som forteller at Olav den hellige søkte kontakt med og la den norske kirken inn under Hamburg- Bremen.⁶⁰³ Båndene til England, mener Bagge, ble sterkere etter Olav, og Harald Hardrådes konflikt med Adalbert var et resultat av denne utviklingen.⁶⁰⁴ At konflikten var et resultat av ett tettere bånd mellom den engelske og norske kirken, finner jeg vanskelig for å tro. Da ville Adam trolig vært mer fiendtlig stilt mot Magnus den gode. Harald er den eneste av de norske kongene som får grove påstander om tyranni og drap av kristne rettet mot seg. Jeg vil derfor anta at det må ligge mer bak konflikten en kun en kirkelig re-orientering mot England. Trolig var det først med Harald det oppstod en konflikt med erkebiskopen, og det ser ut til å det var Harald selv som var grunnen til denne. Claus Krag mener at Magnus den gode samarbeidet godt med erkebiskopen i Hamburg- Bremen, han var avhengig av støtten fra erkebiskopen i forhold til Danmark.⁶⁰⁵ For meg må det derfor være en annen grunn til konflikten mellom Adalbert og Harald enn et tettere bånd mellom den engelske og den norske

⁵⁹⁸ Krag 2005, s. 280 – 281

⁵⁹⁹ Gustav Storms oversettelse. Se Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 9

⁶⁰⁰ Se Sigurðsson 2003, s. 17 – 31

⁶⁰¹ Krag 2000, s. 86. Claus Krag nevner at både Olav Tryggvason, Olav den hellige og sannsynligvis Håkon den gode, hadde engelske biskoper.

⁶⁰² Knut den mektige var konge i Danmark, Norge og England på samme tid. I Norge ble han konge etter Olav den helliges fall, og sendte han sinn sønn Svein og moren hans, Alfiva for å regjere. Dette endte med heftige skatter og kongelige påbud og forbud. Etter at Knut døde, hentet misfornøyde nordmenn sønnen til Olav, Magnus, i Russland, og Svein og Alfiva reiste fra landet uten kamp. Magnus ble konge i Norge i 1035. Se Krag 2000, s. 64 – 66.

⁶⁰³ Gunnes 1976, s. 270

⁶⁰⁴ Bagge i SJH. 2005, s. 113 - 114

⁶⁰⁵ Krag 2000, s. 86

kirken. Trolig ligger Haralds ønske om å kontrollere kirken på bysantinsk måte som ligger til grunn for konflikten. Jeg vil påstå at det i dette tilfellet er Haralds bysantinske skolering som ligger til grunn for fiendtligheten mot Hamburg- Bremen. Han hadde vært store deler av sitt unge, voksne liv i et område der den vestlige kirken ikke var videre populær.⁶⁰⁶ Trolig var dette med på å farge synet hans.

Haralds krav om overherredømme over kirken ser ikke ut til å ha falt i god jord hos alle av kirkens menn i Norge. Dette ser vi gjennom biskopen Bjarnhard, som ble hentet fra Tyskland allerede under Magnus den gode. Han valgte å gå i eksil på Island da Harald var konge, og skulle ikke komme tilbake før etter at Harald var død. Han ble senere den første biskopen med fast sete på vestlandet da Olav Kyrre opprettet faste bispeseter i Norge.⁶⁰⁷

Kirken skulle være under Hamburg- Bremens vinger, men Harald Hardråde nektet å oppgi kontrollen. Flere historikere har studert denne konflikten, og konkludert med at det ikke nødvendigvis var bysantinske trekk Harald viste. Dette var tendenser som var vanlige over hele Europa på denne tiden.⁶⁰⁸ Selv om dette er høyst relevante problemstillinger, må vi ikke glemme at Harald oppholdt seg så lenge i østerled at den politiske og kirkelige organisasjonen her må ha vært naturlig for han. Vi må ikke bli blinde for muligheter for påvirkning fra andre steder enn Vest- Europa, det var tross alt flere norske konger, prinser og jarler som i lengre perioder oppholdt seg i Russland og Bysants. Blant annet var Magnus den gode i store deler av sin barndom hos Jaroslav i Russland, i årene mellom 1028 og 1034.⁶⁰⁹ Det er store muligheter for at det ikke *bare* var fra England Norge fikk kirkelige impulser. Sverre Bagge antyder også dette: «We cannot exclude the possibility that the Anglo- Saxon influence has been exaggerated, but it is likely to have been considerable.»⁶¹⁰ Påvirkningen fra vest har nok vært betydelig, men også impulser fra øst ser ut til å ha preget både den norske kongen og kirken. Jeg vil påstå at det var nettopp slike som sannsynligvis var drivkraften i Haralds krav på herredømmet over kirken.

⁶⁰⁶ Se ODB 1991, s. 1850 – 1851 m. bibl. Se også Kazhdan i Laiou og Mottahedeh(red.) 2001, s. 83 – 100 og Kolbaba i Laiou og Mottahedeh(red.) 2001, s. 117 – 143

⁶⁰⁷ Krag 2000, s. 231

⁶⁰⁸ Gunnes 1976, s. 270, Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990 s. 176 – 177 og Bagge i SJH 2005, s. 113 - 114. Se også Sigurdsson 2003, s. 28 – 31 for en drøfting av ulike syn på påvirkning fra vestlige kirker i kristningen av Norden.

⁶⁰⁹ Sigurdsson 1999, s. 72 – 73, Krag 2000, s. 62 og 65. Andre konger som oppholdt seg i østerled før Harald Hardråde var Olav Tryggvason og Olav den hellige. Begge disse to oppholdt seg også lengre perioder i andre land i vest. Se Krag 2000, s. 57 – 66 og Gunnes 1976, s. 214 – 217 og 230 - 233

⁶¹⁰ Bagge i SJH 2005, s. 114

5.3 Var Harald Hardråde en kirkeriver eller en kirkebygger?

Adam av Bremen fremstiller Harald Hardråde som en tyrann som rev ned kirker og drepte kristne.⁶¹¹ Dette stemmer trolig dårlig med virkeligheten, han var en aktiv kirkebygger. Vi bør derfor se på kirkene Harald bygget og hvorfor. Dette skal vi gjøre ved å ta for oss de ulike kirken han bygget og deres dedikasjoner.

I Snorres Heimskringla skal Harald ha reist en Mariakirke i Nidaros⁶¹². Theodoricus Munk kan melde det samme når han forteller at Harald «bygget en kirke for den hellige jomfru Maria som ennå finnes i denne samme byen.»⁶¹³ Det er også funnet rester av det som antageligvis var en Mariakirke i Oslo, mest sannsynlig også reist av Harald Hardråde. Det er muligheter for at han i samme byen også oppførte en Clemeskirken i tre.⁶¹⁴ Han skal ha sendt en kirkeklokke til kirken på Tingvellir, Alltinget, på Island, en kirke Olav den hellige tidligere hadde sendt tømmer til.⁶¹⁵

Selv om Harald var en aktiv kirkebygger, hadde andre konger reist kirker før han. Blant annet skal Olav den hellige ha reist en Mariakirke i Borg⁶¹⁶, og Magnus den gode begynte konstruksjonen av en kirke i Nidaros, som Harald fullførte etter hans død.⁶¹⁷ Erik Gunnes mener at Mariakirken i Borg, som sagaene forteller at Olav den hellige lot bygge, muligens kan være reist av Harald.⁶¹⁸ Trolig har Harald reist en Mariakirke også i Hamar.⁶¹⁹ Alle Mariakirkene til Harald har trolig vært tilknyttet kongsgårder som kongskirker.

Én kirkededikasjon går igjen på kongskirkene til Harald. Samtlige ser ut til å være dedikerte til jomfru Maria. Tidligere konger, med Mariakirken i Borg som et mulig unntak, ser ut til å ha dedikert kirkene sine til andre enn Maria. Blant annet reiste Olav den hellige en Klemenskirke i Nidaros.⁶²⁰ Harald Hardråde ser ut til å ha foretrukket Maria i sine dedikasjoner. Vi skal derfor se om det kan være en grunn til dette.

⁶¹¹ Adam av Bremen 1993, s. 133

⁶¹² H. Kr. 2006, s. 484 – 489.

⁶¹³ Salvesen(trans.) 1990, s. 82

⁶¹⁴ Nedkvitne og Norseng 1991, s. 41 – 43

⁶¹⁵ F. Sk. 2007, s. 272. Denne klokken var en hendelse blant flere som gjorde islendingene svært positivt innstilt til Harald. Blant annet skal han ha sendt korn dit ved uår. Se også H. Kr. 2006, s. 484

⁶¹⁶ H. Kr. 2006, s. 228

⁶¹⁷ H. Kr. 2006, s. 484

⁶¹⁸ Olav den hellige får vanligvis æren av å ha grunnlagt Borg og anlagt en kongsgård og en Mariakirke her. Dette forteller både Snorre og Fagerskinna om, selv om Fagerskinna ikke nevner Mariakirken. Se H. Kr. 2006, s. 228 og F. Sk. 2007, s. 171. Erik Gunnes mener at Mariakirken i Borg derimot kan stamme fra Harald Hardråde. Dette ville i så fall passet med hans aktiviteter i andre byer. Denne teorien bør nevnes. Se Gunnes 1976, s. 270 – 271.

⁶¹⁹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 107

⁶²⁰ Gunnes 1976, s. 326

5.4 Harald og Jomfru Maria

Jomfru Maria ser ut til å ha hatt en særstilling i Harald Hardrådes liv. Navnet hennes dukker opp med jevne mellomrom i sagaene om han. Hvordan kan dette ha en sammenheng med tiden hans som væring i Bysants og Konstantinopel?

Jomfru Maria var Konstantinopels beskytter, og dyrkingen av henne var svært populært i hele Det bysantinske riket.⁶²¹ Maria- kultusen var utbredt, og det var mange ulike ikoner som forestilte henne. Et av ikonene som var utbredt da Harald oppholdt seg i Bysants var *Nikopoios* – seierlageren.⁶²² Dette ikonet av Maria var blant annet avbildet på myntene til Romanos III Argyros (1028 - 1034)⁶²³, som døde ikke lenge før at Harald sannsynligvis ankom byen.⁶²⁴ Jomfru Maria var også viktig for væringgarden. De hadde egne kirker tilegnet henne i Konstantinopel, på Kreta og i Taranto i Italia.⁶²⁵

Vi kan se i *Danenes ferd til Jerusalem* hvordan en nordboer kunne oppfatte kulten og seremoniene rundt Jomfru Maria i Konstantinopel:

I denne byen finnes det nemlig et bilde av Guds mor som holdes høyt i ære som seg hør og bør. Etter gresk skikk er det malt på en tavle og er meget vakkert. På sitt eget språk kaller grekerne det «Eudoxe», det vil si «høy ære», men med et folkelig uttrykk kalles det Odigitria⁶²⁶. Dette bildet blir, etter hva som fortelles, hver dag ført rundt i byen mens menn og kvinner følger etter i flokkevis med røkelse slik at en kan se røken stige høyt mot himmelen. Dette bildet er så hellig, og det blir vist slik ærefrykt at ingen som foretrekker det verdslige liv, tør bære det med sine hender; hellige menn som lever som eneboere, blir hentet ut fra sine celler for å føre det omkring. Og hver tirsdag blir det grepet av engler og drevet rundt i hele folkets påsyn som av en voldsom hvirvelvind, og han som bærer det, hvirvles rundt sammen med det, og det hele går i en slik rasende fart at de som står omkring, nesten ikke oppfatter bildet der det farer forbi. Men alle slår seg for brystet som skikken er der til lands og roper: «Herre, forbarm deg! Kristus, Forbarm deg!»⁶²⁷

Dette avsnittet viser hvordan en nordboer på besøk i Konstantinopel kunne oppleve

⁶²¹ Se Vassilaki(red.) 2004. Se også ODB 1991, s. 2174

⁶²² For en oversikt over de ulike versjonene av jomfru Maria og hennes rolle i Det bysantinske riket, se ODB 1991, s. 2170 – 2178 m. bibl. Seierlageren er min oversettelse.

⁶²³ ODB 1991, s. 1807 m. bibl.

⁶²⁴ Se Davidson 1976, s. 210 – 211. Det er også mulig at Harald ankom Konstantinopel rett før Romanos III døde. Trolig hadde han uansett sett disse myntene.

⁶²⁵ For en gjennomgang av de ulike kirkene, se ODB 1991, s. 2152 og Blöndal og Benedikz 1978, s. 87, 111, 149 – 153 og 185 – 188 samt Davidson 1976, s. 191 – 192, 205 – 206, 222 og 256 med bibliografi.

⁶²⁶ Dette er sannsynligvis et ikon fra Hodegonklosteret. Et ikon av jomfru Maria ofte kunne bære navnet til klosteret det stammet fra; Jomfru Hodegetria. Se ODB 1991, s. 2172 – 2173 og 2175. Se ellers fotnote 88 i Salvesen(trans.) 1990, s. 136

⁶²⁷ Salvesen(trans.) 1990, s. 128

Mariakulten. Kulten var nok ganske lik også mens Harald var der.

Jomfru Maria var en svært populær helgen i middelalderens Europa og Mariadyrkelsen fikk en sterk oppsving på 1000- og 1100- tallet.⁶²⁸ Harald ser ut til å ha opplevd denne dyrkingen i øst, det vil si i den ortodokse kirken og deres seremonier. Her hadde det også vært andre væringer og pilegrimer fra nord, og Krijnie Ciggaar mener at ikonene og annen religiøs kunst må ha gjort inntrykk på dem.⁶²⁹ Dette er jeg enig i.

Maria var populær også i Norge, men vi har få hendelser som kan knyttes til henne i litteratur om 1000- tallet. To konger skal i følge Heimskringla ha bygd kirker til ære for Maria, Olav den hellige og Harald Hardråde. Olav den hellige skal ha bygget en Mariakirke i Borg⁶³⁰, senere Sarpsborg. I Fagerskinna blir derimot ikke Mariakirken nevnt i forbindelsen med skipingen av byen.⁶³¹ Dette er den eneste Mariakirken sagaene forteller om før Harald Hardråde skal ha bygget slike i Nidaros, Oslo og sannsynligvis Hamar.

Harald Hardråde ser ut til å ha reist Mariakirker i tilknytning til kongsgårder. Inger Helene Vibe Müller mener at dette henger sammen med at hans herskermodell.⁶³² Dette er jeg enig i. Maria ser ut til å ha hatt en viktig del i Haralds liv, og vi skal se hvorfor. Vi har allerede sett hans opphold i Konstantinopel og Mariakulten der. Vi bør uansett nevne at flere væringer kan ha tatt med seg slike elementer hjem.

Haralds valg av Mariakirker, er trolig ikke tilfeldig. Han hadde nettopp oppholdt seg i et område der dyrkingen av Maria var utbredt. Pernille H. Fredriksen har laget en oversikt over «helgentetthet», i mangel på et bedre ord, i kirkededikasjoner i sin hovedoppgave. Her kom hun frem til at Maria var den klart mest populære helgenen både i Oslo og Nidaros bispedømmer, mens i Hamar bispedømme var hun den nest mest populære. Over halvparten av alle Mariadedikasjonene var lokalisert i Oslo bispedømme, og innenfor bygrensene til Oslo og Nidaros hadde hun henholdsvis tre av tolv og tre av tjueto kirkededikasjoner. Ingen av kirkene i byen Hamar er opplyst som Mariakirke⁶³³, men vi har sett at Vibe Müller mener en kongelig Mariakirke i tilknytning til kongsgården ville vært et typisk kjennetegn på Haralds herskermodell. Det virker derfor ikke tilfeldig at det er i områdene der Harald var mest aktiv vi finner den største tettheten av kirkededikasjoner til Jomfru Maria.

Harald Hardråde og andre væringer har nok opplevd Mariadyrkelsen i Bysants, og da

⁶²⁸ Sigurðsson 2003, s.87

⁶²⁹ Ciggaar 1996, s. 114

⁶³⁰ H. Kr. 2006, s. 228

⁶³¹ F. Sk. 2007, s. 171. Som vi har sett tidligere mener Erik Gunnes denne kan ha blitt reist av Harald Hardråde.

⁶³² Vibe Müller i Pedersen(red) 2000, s. 107

⁶³³ Fredriksen 2004, s. 112

spesielt i Konstantinopel, som en intens opplevelse. Det er derfor naturlig å trekke den slutningen at Harald innførte eller forsterket Mariakulten i områdene de kom til å stå sterkest: i Nidaros og i særstilling Oslo. At Maria hadde en særstilling for Harald virker sannsynlig.

I sagaene får vi høre om en episode der Harald skal ha kidnappet en bysantinsk prinsesse ved navn Maria i Konstantinopel.⁶³⁴ De forteller også at en av døtrene han fikk med den russiske prinsessen Ellisiv fikk navnet Maria, mens den andre het Ingegerd.⁶³⁵ Ellisiv, Maria og Ingegerd skal ha blitt med Harald da han reiste til England, men satt av på Orknøyene.⁶³⁶ Da Olav Kyrre kom tilbake til Orknøyene etter slaget ved Stamford Bridge, forteller Snorre i Heimskringla at Maria skal ha fått «brådød samme dag og samme stund som hennes far kong Harald falt.»⁶³⁷ Fagerskinna kan fortelle oss at det ble sagt «at de to hadde hatt ett menneskes liv.»⁶³⁸ Dette er med på å knytte Maria enda sterkere til Harald. Tilknytningen mot øst virker sterk gjennom den bysantinske prinsessen og datteren han hadde med Ellisiv, hans russiske dronning.

Mariadyrkelsen appellerte trolig mest til kvinner. Claus Krag forteller at halvparten av alle steiner i Uppland med bønneformularet «Gud og Guds mor» er reist av eller etter kvinner.⁶³⁹ I Morkinskinna finner vi en episode der Harald sendte en pike, hun hadde blitt angrepet av en orm, til et nonneri.⁶⁴⁰ Det skal sies at dette er en svært usannsynlig hendelse, men kan det hende denne episoden viser at Harald også hadde fokus på kvinnene? Claus Krag viser til at kristendommen engasjerte kvinnene sterkt. De fikk en større rolle i religionen, paradiset var ikke lenger reservert for menn – Valhall.⁶⁴¹ Er det mulig at Harald søkte støtte i den kvinnelige befolkningen ved å innføre eller forsterke dyrkingen av en kvinnelig helgen? Kan hende det ville vært nyttig for en krigerkonge å også søke støtte hos kvinnene, gjerne ved å reise kirker til en kvinnelig helgen. På denne måten omfavnet kongemakten også kvinnene. Dette er dog ikke tid og sted for denne diskusjonen, men den er verdt å nevne.

⁶³⁴ H. Kr. 2006, s. 468 - 469, F. Sk. 2007, s. 244 – 246 og M. Sk. 2000, s.144 -145 og 147. Det fortelles at denne Maria var sønnedatter til keiserinnen Zöe i F. Sk., niesen til Zöe i M. Sk. og brordatter til Zöe i H.K., men hun hadde ingen bror eller sønn, hun var ikke fruktbar. Se Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 17 og ODB 1991, s. 2228. Det kan uansett nevnes at elskerinnen til Konstantin IX Monomachus, som var keiser da Harald forlot Konstantinopel, het Maria Scleraena, og var fra Sclerus- familien, en mektig familie i datidens Bysants. Denne Maria ble hentet av Konstantin IX til Konstantinopel med Zoës velsignelse. Se Treadgold 1997, s. 591 – 593.

⁶³⁵ Nordhagen i Berg(red.) 1966, s. 29

⁶³⁶ H. Kr. 2006, s. 516, M. Sk. 2000, s. 274 - 275 og F. Sk. 2007, s. 292. Interessant nok forteller Fagerskinna kun at en av døtrene var med; Maria.

⁶³⁷ H. Kr. 2006, s. 525

⁶³⁸ F. Sk. 2007, s. 309

⁶³⁹ Krag 2000, s. 231

⁶⁴⁰ M. Sk. 2000, s. 222

⁶⁴¹ Krag 2005, s. 276 – 278. Her viser han også til Dynnasteinen som vi skal se på senere.

Trolig er Haralds fascinasjon av Maria et resultat fra hans tid i Bysants og møtet med den sterke Mariadyrkelsen der. Vi har sett hvordan nordboere kunne oppleve disse seremoniene, og statusen hennes både i Konstantinopel og blant væringene var stor. Det vi har sett tyder på at Harald har tatt med seg Mariadyrkelsen fra Bysants, selv om kulten også var utbredt andre steder. Hendelsene relatert til navnet Maria og Haralds kirkededikasjoner til henne ser ikke ut til å være tilfeldige. Til dette er de for konsekvente, både i hans opphold i Bysants og regjeringstid i Norge. At mariadyrkelsen i det minste ble forsterket gjennom Haralds hjemkomst fra Bysants, synes da ikke å være en overdrivelse, selv om vi tar til etterretning at andre væringer også kunne bidratt til dette. Det relativt høye antallet dedikasjoner av middelalderens kirkebygg, synes å være størst i de områdene Harald var mest aktiv. Jomfru Maria ser ut til å ha tatt en så stor plass i Haralds liv under og etter hans opphold i Bysants at det virker naturlig å anta at kulten fikk sin styrke og gjennombrudd gjennom hans hjemkomst. Harald ser derfor ut til å ha vært sterk delaktig i innførselen av denne kulten.

5.5 Den greske kirkens rekkevidde

I tiden rundt Haralds hjemkomst er det flere hendelser som kan knyttes til den gresk-ortodokse kirken. Blant disse er Dynnasteinen på Hadeland, datert til rundt år 1050. Steinen har flere bilder med religiøse motiver langs den ene breidsiden, mens det på en kortside står skrevet i runer: «Gunnvor gjorde bro, Trydriks datter, etter Astrid, sin datter. Hun var den hendigste møy på Hadeland.»⁶⁴² Denne steinen fra Gran på Hadeland er interessant av flere grunner. En av disse er plasseringen og dateringen. Steinen er satt opp i hjemtraktene til Harald Hardråde, på området til den gamle kongsgården Stein. Den har sannsynligvis blitt satt opp ikke lenge etter han kom tilbake fra øst.⁶⁴³

En annen grunn til at denne steinen er interessant for oss er de religiøse motivene. Disse består av scener fra Kristi fødsel, blant annet de tre vise menn og noe på bunnen som kan ses på som Bethlehemsgrotten. På toppen av steinen kan vi se en figur med glorie over noe som ligner en firearmet stjerne. Denne figuren blir sett på som *jesusbarnet på stjernen* som *Pseudo-Chrysostomos* forfattet om i det 6. århundret. I følge religionshistoriker og filolog Dag Strömbäck er dette det tidligste funnet av dette motivet nord for alpene. Det skal være hele 200 år eldre enn det neste.⁶⁴⁴ Avbildningen av grotten i Betlehem er et typisk

⁶⁴² Oversettelsen er hentet fra Krag 2000, s. 230

⁶⁴³ Blindheim i Zeitler(red.) 1981, s. 300

⁶⁴⁴ Blindheim i Zeitler(red.) 1981, s. 300

bysantinsk motiv. Denne viser Maria, krybben og de tre vise menn, og vi finner motivet igjen i bysantinsk religiøs kunst helt fra slutten av 500-tallet og fremover. Det er den senere typen, populær på slutten av 900-tallet og senere, som interesserer oss. Denne var mer «steinete» og uregelmessig, akkurat som versjonen på Dynnasteinen.⁶⁴⁵

Harald hadde kort tid før denne steinen ble reist vært soldat i Det bysantinske riket, der dette motivet var populært. Han hadde derfor alle forutsetninger for å ta disse motivene med seg tilbake til Norge. Den tidligere konservatoren Martin Blindheim mener at det ikke nødvendigvis var tilfeldig at disse motivene dukket opp i Haralds hjemtrakter kort tid etter hans hjemkomst. Steinen kan til å med ha stått på et område som tilhørte hans egen familie.⁶⁴⁶ Vi kan ikke ekskludere muligheten for at det kan ha vært andre væringer som tok med seg dette motivet, men at det er Haralds hjemkomst som ligger til grunn kan helt klart ikke avvises.

Den greske kirken ser ut til å ha hatt lang rekkevidde. Vi kan finne spor av den så langt borte som Island, der det skal ha kommet utenlandske biskoper, muligens fra Haralds tid. Kildene omtaler dem som «ermske», muligens armenske, biskoper. Dette setter Sverre Bagge i samme tidsrom som Haralds strid med erkebiskopen i Hamburg- Bremen, som handlet til en viss grad om biskoper som var vigslat andre steder, eller ikke i det hele tatt. Bagge tolker dette som «ikke etter romersk ritus»⁶⁴⁷. Han mener man fort kan tenke seg at disse var greske, eller i det minste fra den ortodokse kirken, men også at dette var noe usikkert.⁶⁴⁸ Biskopene skal ha hatt sin virksomhet på Island, og var nok ikke populære hos Adalbert. Dette kommer frem i et brev han sendte islendingene: de skulle ikke ta imot sakramenter fra de fremmede biskopene.⁶⁴⁹ Den svenske arkeologen Mats G. Larsson forteller også at dette kan knyttes til Harald Hårdråde. Han forteller dette om hvordan greske og armenske prester skulle mottas på Island:

Det är i första hand engelska och tyska missionärer som strömmar inn i Norden under 1000-talet. Men i den medeltida isländska lagboken *Grågås* nämns att prestar från den armeniska och den grekiska kyrkan också har rätt att predikera, även om man inte skall låta dem utföra andre prästerliga tjänster. Vissa forskare anser att detta kan vara en följd av att Harald Hårdråde försökt införa den grekisk-ortodoxa läran i Norge för att frigöra sig från det starka romersk-

⁶⁴⁵ Blindheim i Zeitler(red.) 1981, s. 300

⁶⁴⁶ Blindheim i Zeitler(red.) 1981, s. 300

⁶⁴⁷ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

⁶⁴⁸ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

⁶⁴⁹ R. N., b. 1, s. 38, regest 45.

katolska innflytandet.⁶⁵⁰

Sigfús Blöndal og Benedikt S. Benedikz dveler også ved disse «ermske» biskopene, de mener at de sannsynligvis var slaviske, men også at de var en del av en større sammenheng, striden mellom den vestlige og østlige kristenheten:

[...] and also in the Northern part of Europe, where Haraldr of Norway, with his Byzantine training and sympathy, was engaged in a long and acrimonious battle with Archbishop Adalbert of Bremen over that prelate's encroachment on what Haraldr clearly regarded as his rights by the Byzantine model, of the appointment of bishops.⁶⁵¹

H. R. Ellis Davidsson mener på sin side at hendelsen viser at medlemmer fra den bysantinske kirken besøkte Skandinavia som følge av Haralds bånd med Konstantinopel. Hun forteller om mulighetene for at disse stammet fra bysantinsk Italia eller Pommerania. At det i tillegg eksisterer et verk som omhandler dommedag, sannsynligvis kopiert av en islending fra en gresk original, tar hun som et bevis på bånd mellom Harald og Konstantinopel.⁶⁵² Selv er jeg av den oppfatning at episoden viser at bånd *ble* knyttet østover, og Harald ser ut til å ha hentet ortodokse geistlige, om disse var greske eller slaviske har ingen større betydning, til å forkynne i Norge og Norden. De ville da med sin lære stadfeste det Harald mente han hadde krav på, nemlig overherredømme over kirken, samt støtte den ideologiske forankringen Harald antageligvis hadde. Han var en sterk styrer med klare bysantinske preg.

5.6 Fra Bysants?

Vi har sett at Halvdan Koht mente at Harald svarte erkebiskop Adalbert som en bysantinsk despot. Keiseren i Konstantinopel hadde stor makt i forhold til kirken, det var han som utnevnte, og i noen tilfeller avsatte patriarken. For å bli utnevnt som patriark av keiseren var det noen viktige faktorer en måtte ta hensyn til. Keiserens kjennskap og tillit til kandidaten var kanskje det viktigste. En patriark som motsatte seg keiseren ville før eller siden bli avsatt. Det ideelle ville uansett være å finne en kandidat som var lett å manipulere. Keiseren kunne til og med velge noen fra sin egen familie, og var behovet stort nok, kunne keiseren også

⁶⁵⁰ Larsson 1991, s. 141

⁶⁵¹ Blöndal og Benedikz 1978, s. 100

⁶⁵² Davidsson 1976, s. 228 - 229

utnevne en erfaren politiker og diplomat.⁶⁵³

Sverre Bagge omtaler forbindelsen mellom den bysantinske keiserens og Harald Hardrådes utvelgelser av biskoper som «usikker». Det begrunner han med dette:

Det er ikke nødvendig å forklare Haralds kirkepolitikk med hans bysantinske bakgrunn. Også vestlige konger gjorde krav på og oppnådde ganske stor makt i forhold til kirken i denne perioden, før den gregorianske reformbevegelsen, som begynte i 1070-årene.⁶⁵⁴

Dette er likevel ikke i mine øyne et godt nok argument for å avfeie spor av bysantinsk ideologi. Harald hadde selv ikke vært i Vest- Europa utenfor Skandinavia, annet enn en periode i bysantinsk tjeneste i Sør- Italia. Der kjempet han sammen med, og sannsynligvis mot, normannere. Haralds forhold til bysantinsk kultur er noe Knut Berg legger stor vekt på. Han mener det er denne kulturen han følte seg hjemme i.⁶⁵⁵

Harald hadde sin politiske opplæring i østerled. Vi vet at flere norske konger oppholdt seg i perioder i Russland, men Harald levde tett inntil den bysantinske keiseren, og tok del i ritualene rundt han.⁶⁵⁶ At Harald har fått med seg hvor stor makt keiseren hadde over kirken, bør vi regne med. Han så trolig selv keiseren utøve makt. Da han kom hjem til Norge, er det naturlig å anta at han selv var innstilt på å holde kirken innenfor kongelig kontroll. Vi skal nå se på hendelser som fant sted i Bysants mens Harald var der. Dette gjør vi for å finne paralleller som kan være behjelpelige for å forklare hans atferd.

Mens Harald oppholdt seg i Der bysantinske riket ble en patriark utsatt for press fra den regjerende keiserfamilie. Patriarken Alexios Stoudites (1025 – 1043)⁶⁵⁷ måtte nemlig tåle at keiserinnen Zoë hadde tre skandaløse ekteskap. Han hadde nemlig selv fordømt at noen kunne gifte seg tre ganger.⁶⁵⁸ Vi skal ikke se bort ifra at Harald fortsatt oppholdt seg i Konstantinopel da denne patriarken døde. Han ble erstattet av Michael I Keroularios (1043 – 1058)⁶⁵⁹, en gammel venn av keiseren Konstantin IX.⁶⁶⁰ På denne måten har trolig Harald

⁶⁵³ von Falkenhausen i Cavallo(red.) 1997, s. 188 - 189

⁶⁵⁴ Bagge i Andersen og Hägg(red.) 1990, s. 177

⁶⁵⁵ Berg i Berg(red.) 1966, s. 39

⁶⁵⁶ Som *manglabites* gikk Harald sannsynligvis foran keiseren ved seremonier og låste opp visse porter i palasset hver dag. De som hadde tittelen *manglabites* var ofte innblandet i intriger, et resultat av at de var nære keiseren.- Se ODB 1991, s. 1284 m. bibl. Se også ODB 1991, s. 1936 m. bibl. for Haralds andre tittel: *Spatharokandidatos*.

⁶⁵⁷ ODB 1991, s. 67 m. bibl.

⁶⁵⁸ Treadgold 1997, s. 684

⁶⁵⁹ ODB 1991, s. 1361 m. bibl.

⁶⁶⁰ Treadgold 1997, s. 685

opplevd den sterke kontrollen keiserfamilien hadde over kirken.

Den sterke kontrollen over kirken har trolig tiltalt Harald. Som konge var han glad i makt og likte å ha kontroll. Kirken ser ikke ut til å ha vært noe unntak. Per Sveaas Andersen støtter dette:

Olav Haraldsson hadde formelt stillet kirken i Norge under Hamburg/Bremens autoritet. Harald lot sine bisper innvie i England og Frankrike. Etter bysantinsk og russisk mønster krevde han full og udelt kontroll med den norske kirke.⁶⁶¹

Noen av biskopene Harald innviet andre steder, ble hentet inn av erkebispen. Adam forteller at erkebiskopen mottok disse, og sendte dem videre etter at de hadde sverget ham troskap.⁶⁶²

Biskopene ble på denne måten fanget midt i striden. Harald krevde full kontroll over kirken, på linje med resten av kongedømmet. Erkebiskopen i Hamburg- Bremen krevde at biskopene skulle ha sin myndighet fra han, de skulle misjonere på hans nåde. Haralds opphold i de russiske og bysantinske områdene preget han trolig så mye at det var vanskelig for han å akseptere erkebiskopens krav om overherredømme over kirkelige saker i Norge. Trolig har det vært helt naturlig å bestemme over kirken. Dette hadde han jo lært at herskeren skulle gjøre i Konstantinopel. Mens Harald var konge i Norge kom skismaet mellom kirkene i øst og vest. Harald, som oppholdt seg i store deler av livet i øst, har trolig hatt ortodokse sympatier, mens Adalbert representerte den vestlige, katolske kirken. Skismaet gjorde nok at konflikten mellom disse to i alle fall ble forsterket. Inger Helene Vibe Müller setter Haralds krav i sammenheng med styrkingen av den ortodokse kirken i Russland, pavestolens krav om universalkirkelig autoritet og det store skismaet mellom kirkene i øst og vest. Dette skulle kjøre en kile mellom ortodokse og katolske kristne: «I et større perspektiv avspeiler konflikten ideologiske og kulturelle motsetninger mellom den vest- og østromerske kirke og konkurranse om misjonen i de slaviske områder og i Norden.»⁶⁶³

Trolig har deler av den ortodoks lære allerede vært tilstede mens Norge ble kristnet. Filologen Jan Ragnar Hagland ser muligheter for det, blant annet gjennom Olav Tryggvasson. Han konverterte muligens til kristendommen i Hellas. Hagland viser også til andre tegn på østlig innflytelse i kristningen av Norge, og kommer frem til at det er grunn til å anta at østlig ortodoksi var tilstede under den tidlige kristningen av landet.⁶⁶⁴ Dette virker mer sannsynlig

⁶⁶¹ Sveaas Andersen i Berg(red.) 1966, s. 118

⁶⁶² Adam av Bremen 1993, s. 181

⁶⁶³ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 117

⁶⁶⁴ Hagland i Motskrift 2007, s. 48 – 52 m. bibl.

ved at Adam av Bremen forteller at ved byen Jumne, identifisert med Wollin, var «en meget populær havn for barbarer og grekere som holder til der omkring»⁶⁶⁵ og at det «bor slaver og andre folk, grekere og barbarer.»⁶⁶⁶ Ciggaar mener det har kommet greske mynter med grekerne Adam forteller om. Disse var trolig handelsmenn, men vi vet ikke om de reiste lenger nord.⁶⁶⁷ Adam av Bremen forteller at byen lå rett over Birka.⁶⁶⁸ Var det grekere her, kan de også ha funnet veien lenger nord.

Det virker klart at Harald representerte den østkirken, i det minste sterkt preget av den. Det var i det ortodokse øst han hadde oppholdt seg mellom årene 1030 og 1046. Det var trolig her han så at den sekulære makten effektivt kontrollerte den religiøse, med andre ord at keiseren kontrollerte kirken. Det ville derfor være naturlig for ham å forsøke å innføre det samme, eller et lignende system, hjemme i Norge. Særlig om det allerede var noe kjennskap til det tilstede.

5.7 Kirkestruktur etter bysantinsk modell i Norge?

Harald Hardråde var etter hans fall ved Stamford Bridge fortsatt en upopulær mann for den katolske kirken. Som en, i følge Vibe Müller, bannlyst mann var han fratatt retten til en kristen begravelse. Haralds sønn Olav skal derfor ha fått biskopen Bjarnard til å reise til Roma. Her skulle han prøve å få innvilget fred for de døde, men Vibe Müller mener at kirken kan ha stilt betingelser for at Harald skulle få innvilget en kristen begravelse. Av den grunn kan Olav ha blitt fremstilt som en kirkelig reformator og kirkebygger i henhold til den kirkepolitiske situasjonen.⁶⁶⁹

Liket til Harald Hardråde skal etter hvert ha blitt flyttet fra sin opprinnelige plassering. Han ble i følge sagaene begravet i Mariakirken i Nidaros, en kirke han selv skal ha satt opp. Denne ble så revet vel hundre år etter av biskop Øystein som trengte større plass til utvidelsen av domkirken.⁶⁷⁰ Harald måtte da bli gravlagt på nytt ved Elgeseter kloster. Vibe Müller mener at bakgrunnen for dette henger sammen med kirkens behov for å flytte Harald fra erkebiskopens områder.⁶⁷¹

Eiendommene til biskopene var baserte på donasjoner av krongods. I Nidaros er

⁶⁶⁵ Adam av Bremen 1993, s. 77

⁶⁶⁶ Adam av Bremen 1993, s. 77

⁶⁶⁷ Ciggaar 1996, s. 105

⁶⁶⁸ Adam av Bremen 1993, s. 200

⁶⁶⁹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 113

⁶⁷⁰ Se Christie i Berg(red.) 1966, s. 85 – 86

⁶⁷¹ Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 113

nærheten mellom Harald Hardrådes kongsgård og erkebispegården et tegn på at kirken overtok deler av Haralds gårdsanlegg. Det samme skjedde trolig i Hamar, mener Vibe Müller, som ble skilt ut fra Oslo som eget bispedømme ved midten av 1100-tallet. Kirken fikk trolig kontrollen over kongsgården Harald Hardråde hadde satt opp. Hun ser helst at Hamar-kronikens taushet om Hamars opprinnelse har «sammenheng med Kirkens systematiske usynliggjøring og fjerning av minnet om Harald Hardråde.»⁶⁷²

Haralds bysantinske erfaringer var trolig mange, også i kirkelige sammenhenger. Den ortodokse kirken og forholdet mellom patriark og keiser har derfor sannsynligvis ikke vært ukjent for han. Hendelser tyder på at Harald lot bysantinske erfaringer prege hans langvarige konflikt med Adalbert, selv om også konger og stormenn i vest la føringer for kirken. Det var fra Bysants og Russland han hadde de fleste erfaringer innen kirkepolitikk, og den makten keiseren hadde over kirken har trolig tiltrukket han. At han nektet å la Adalbert utnevne biskoper til Norge er et typisk bysantinsk trekk, Harald ønsket å kontrollere kirken selv. At ortodokse biskoper og prester sannsynligvis kom til Norge og Island, tyder på et forsøk på å lage en kirke etter bysantinsk modell. Kekaumenos forteller oss at Harald beholdt kontakten med bysantinerne, det kan derfor virke som om dette stemmer. Mye taler for kontakt mellom Norge, Russland og Bysants etter at Harald ble konge. Blant annet har Haralds giftermål med Ellisiv trolig knyttet tettere bånd østover. Vi har også sett at dyrkingen av jomfru Maria, en svært populær kult i Bysants både blant grekere og væringer, ser ut til å ha blomstret under Harald Hardråde. Det virker derfor som om det var flere bysantinske trekk ved Haralds forhold til kirken. Disse var ikke er tilfeldige, men hang sammen med Haralds opphold i Konstantinopel.

⁶⁷² Vibe Müller i Pedersen(red.) 2000, s. 113

6. En bysantinsk despot i Norge?

Halvdan Koht mente at Harald Hardråde talte som «en bysantinsk despot», men var Harald sterk preget av sin bysantinske bakgrunn i Bysants? Prøvde han å innføre det han trolig kjente best til gjennom sitt sterke styre – et enevelde etter bysantinske modell? Trolig gjorde han det, og om vi tar forutsetningene han hadde i Norge til etterretning, virker det som om dette var hensikten hans. Hver for seg kan nok hvert enkelt emne vi har behandlet betviles, men om en ser på alle samlet, er likhetene til Bysants for store til at de kan avvises. I tillegg kan jeg nevne at det militære apparatet Harald kunne mobilisere, som jeg dessverre ikke kunne ta for meg her, trolig peker i samme retning. Kan hende Det bysantinske riket hadde mer å si for utviklingen av det norske kongedømmet enn vi tidligere har trodd?

At Harald Hardråde hersket som en bysantinsk despot, kan nok virke fjernt for mange, men vi har i løpet av denne avhandlingen sett nærmere på fire ulike elementer som kjennetegnet Harald Hardråde. Hans sterke styre, myntvesenet han innførte, byene han utviklet og hans forhold til kirken. Vi har sett hvordan disse elementene fremstod i Bysants, og trukket paralleller til hendelser og utvikling i Norge. Av de fire områdene vil jeg påstå samtlige kan ha sammenheng med Haralds erfaringer i Det bysantinske riket og Konstantinopel. Selv om vi kan finne paralleller og likheter også i Vest-Europa, må vi huske at Harald ikke ser ut til å ha vært noe annet sted i vest enn i Danmark og Sverige, før hans skjebnesvangre tokt til England. Noen av hans menn kunne nok ha reist i vesterled, men Harald ser ut til å ha foretrukket menn han tjenestegjorde sammen med i Bysants som sine nærmeste.⁶⁷³ I tillegg levner kildene liten tvil om at Harald ville bestemme selv – som en bysantinsk despot. Trolig ville han også regjere på en måte han kjente godt. Jeg vil derfor si at det er sannsynlig at hans politiske trekk kom fra Bysants.

Harald Hardråde hadde i sin tid i østerled fått en politisk skoloring som ikke lignet den han ville fått i Norge. Bysants var preget av en ideologi som, i motsetning til de føydalistiske statene i vest, la all makt i et sentralisert maktapparat med keiseren som den ubestridte leder. Her ble keiserne tilbedt i en keiserlig kult, en kult Harald selv deltok i gjennom hans rolle i keiserens garde. At han ble blendet av denne makten og forsøkte å innføre en lignende maktstruktur hjemme i Norge, ser jeg ikke på som usannsynlig. Blant annet fremstiller sagaene Harald med despotiske trekk. Snorre gir han denne karakteristikken: «Kong Harald

⁶⁷³ Jfr. Halldor Snorrason

ville gjerne rå, og det økte med det etter som han fikk fast fot i landet. Det kom så vidt at det nyttet lite for de fleste å tale imot ham eller komme frem med noe annet enn han ville.»⁶⁷⁴ Han fortsetter senere med at han var «hard mot uvenner og refste alltid strengt når noen gjorde ham imot»⁶⁷⁵ og «urimelig kjær etter makt og all slags vinning.»⁶⁷⁶

Harald Hardråde var en sterk styrer. Vi har sett hvordan han fjernet alt han oppfattet som truende på en kynisk måte, blant annet hans eliminering av mektige stormenn i delene av landet der kongemakten stod svakt. Han herjet i områder der folket gjorde motstand mot hans krav, og styrket på denne måten kongens kontroll. Den bysantinske ideologien kommer til uttrykk også her. Harald sentraliserte makten i landet, i skarp kontrast til den samtidige utviklingen i store deler av Vest- Europa. Der var det på samme tid en annen utvikling, føydalismen la makten i hendene på lokale stormenn og adel.

Samkongedømmet var en ny type institusjon i Norge da Harald og Magnus den gode ble samkonger i 1046. De var derfor de første reelle samkongene i landet. Dette var et system Harald kom til å benytte seg av også senere, ved å la sønnen Magnus ta kongsnavn mens han selv reiste til England. Et lignende system ble praktisert i Bysants, noe som taler for at samkongedømmet har sin bakgrunn derfra. Her styrket herskerne sitt eget dynasti gjennom å la etterfølgeren, tronarvingen, bli tatt opp som medkeiser.

Som konge måtte Harald benytte seg av diplomatiske virkemidler. Harald knyttet tette bånd østover gjennom sitt giftermål med den russiske prinsessen Ellisiv. Hun kom fra et område som var sterkt preget av den ortodokse kristendommen, og gresk kultur var utbredt blant herskerne. Harald hadde derfor en dronning sterkt preget av bysantinsk kultur. Det må ha passet ham bra, for etter sitt lange opphold i Bysants, må han også ha vært sterkt preget av denne kulturen. Knut Berg legger det frem slik:

Ved sitt giftermål med Ellisiv skaffet Harald seg mektige allierte og styrket i betydelig grad sitt krav på Norges Krone.[...]Gjennom sitt lange opphold i Bysants må man kunne gå ut ifra at Harald hadde ervervet seg et godt kjennskap til gresk kultur, det må faktisk ha vært den kultur han følte seg mest hjemme i, noen kontakt med vest- europeisk kultur kan han ikke ha hatt.⁶⁷⁷

Adam av Bremen har gitt oss et hint om en av de diplomatiske metodene Harald skal

⁶⁷⁴ H. Kr. 2006, s. 485

⁶⁷⁵ H. Kr. 2006, s. 526

⁶⁷⁶ H. Kr. 2006, s. 527

⁶⁷⁷ Berg i Berg(red.) 1966, s. 39

ha brukt. Han skal ha gitt en utsending fra erkebiskopen i Hamburg- Bremen en så stor gave at denne kunne kjøpe fri 300 fanger. Om vi tar bysantinsk diplomatisk praksis i betraktning, der herskerne ofte valgte å betale seg til fred, virker det ikke usannsynlig at det var noe lignende Harald prøvde på. Han var tross alt i strid med erkebiskopen i Hamburg- Bremen, og verdifulle gaver kunne vært en effektiv måte å skaffe seg fred på. I dette viste han også sin rikdom og makt. Vi må huske at Harald trolig har vært oppmerksom på hvordan dette ble praktisert i Bysants, og hans diplomatiske aktiviteter kan derfor virke å ha vært preget denne. Han kan søkte trolig en lignende fremgangsmåte i Norge.

I løpet av sin karriere i Bysants hadde Harald oppholdt seg i et politisk klima som ikke lignet det i Norden. Her var det blant annet befestede byer og et organisert og avansert myntvesen. Erfaringene hans fra daglig omgang med mynt gav antageligvis Harald den ballasten som var nødvendig for å innføre et standardisert norsk myntvesen, der kongens mynt antageligvis var det eneste lovlige og aksepterte betalingsmiddelet. Verdien på myntene ble nå garantert av kongen, ikke av sølvinnholdet. Jeg vil påstå at det er sannsynlig at Harald ble oppmerksom på den etablerte pengeøkonomien i Bysants. Han kan ikke ha unngått å se fordelene dette systemet gav keiseren, en forutsigbar økonomi basert på skattelegging. Dette var et økonomisk system han må ha vært godt vant med. At han ønsket å innføre et lignende system i Norge virker klart, han *etablerte* et myntvesen i Norge.

Episoden rundt Haraldsslåttene viser at Harald hadde behov for å slå mye mynt. Den viser også at han *visste* hvordan han skulle gjøre det med en begrenset mengde sølv. Dette ser vi gjennom den devalueringen som fulgte Haralds myntutgivelser. Vi vet at noe lignende hendte med de bysantinske myntene *mens* Harald var i Bysants. Herfra har han trolig fått inspirasjonen til egen myntförringelse. Harald ser ut til å ha innført mynt etter sine opplevelser i et område der mynt var et vanlig og utbredt betalingsmiddel. Uten hans opphold i øst, virker det ikke sannsynlig at han ville innført et standardisert myntvesen. Mer sannsynlig hadde han nok videreført forgjengernes myntpolitikk, der myntene var mer ideologiske enn økonomiske virkemidler. Han måtte dog først fortrenge fremmed mynt. Dette gjorde han trolig ved å slå store mengder med devaluert mynt. På denne måten kunne han utgi mye mynt med lite sølv.

Ved kongelig tilstedeværelse og oppmuntring til videre vekst, kunne kongen gjennom byer kontrollere nærliggende områder. Opplandene, Trøndelag og Viken er alle eksempler på dette. Her hadde makten til de norske kongene tradisjonelt stått svakt, men Harald kunne

effektivt etablere kongelig kontroll her gjennom byene Hamar, Nidaros og Oslo. Vi kan også tenke på stormennene Harald ryddet av veien for å hindre konkurranse fra disse. Han slo mynt i to av disse byene, Hamar og Nidaros, byer han enten etablerte eller videreutviklet. Myntene kan ha virket som propaganda i områdene, da de viste kongens makt og tilstedeværelse. Vi kan ikke utelukke at han også slo mynt andre steder i Norge, men dette er usikkert da vi ikke har fått oppgitt andre myntsteder. Oslo var trolig også var viktig for Harald, selv om det ikke ble slått mynt her. I byene var han aktiv ved at han bygget kongsgårder og kirker, noe som førte til at byene ble hjulpet frem uavhengig av tidligere bebyggelse. Han ser ut til å ha vært svært opptatt av og bevisst på byenes betydning for kongemakten og økonomien.

Byene Oslo og Hamar er byer Harald har fått æren for å ha grunnlagt. At disse byene i tillegg ligger i en topografi som ligner på Konstantinopels, virker mer enn tilfeldig. I Nidaros skal han også ha flyttet kongsgården til et sted som passet hans preferanser bedre. Konstantinopel lå, som Oslo og Hamar, svært gunstig til i terrenget, et element Harald som militær neppe unngikk å legge merke til. I alle byene Harald var aktiv i, ser det ut til at han lot bygge kongsgård med tilhørende Mariakirke. I Konstantinopel lå keiserenes palasser i tilknytning til kirker. Likhetene virker å være mer enn tilfeldige, og det kan derfor virke som om han søkte å gjøre de norske byene mest mulig lik Konstantinopel. At Harald skulle etterligne kristendommens største og rikeste by virker naturlig.

Det er mulig å skimte bysantinsk ideologi i Haralds kirkepolitikk, og i særstilling hans forhold til erkebiskopen i Hamburg- Bremen. Den motviljen Harald viste mot å underlegge seg erkebiskopen har trolig sitt utspring i forholdet mellom patriark og keiser i Konstantinopel. Her var keiseren det ubestridte overhodet, og hadde stor makt over kirken. Harald motsatte seg påbudene fra erkebiskopen og gjorde stort sett det han ville. Dette passer godt med bysantinsk praksis, noe han mest sannsynlig hadde opplevd selv. Flere trekk ved Haralds religiøse overbevisning ser ut til å være bysantinske, blant annet er hans forhold til jomfru Maria et eksempel på det. Hun var både Konstantinopels beskytter og en helgen med stor betydning for væringene. Det finnes også tegn som tyder på at den kirkelige kontakten mellom Norge og Bysants, eller snarere gjennom Harald og Bysants, ble opprettholdt. Ett eksempel på dette er de «ermske» biskopene vi hører skal ha vært på Island.

Harald etterlot seg en betraktelig arv i middelalderens Norge. Samkongedømmet sikret stabilitet og fred gjennom et dynasti – Hardrådeætten som Claus Krag kaller det – frem til 1130. han innførte et kongelig myntvesen som etterfølgerne også videreførte. Byene han

grunnla, etablerte eller utviklet satte alle sine spor i Norge. Gjennom sin hensynsløse taktikk mot aristokratiet og de uregjerlige områdene sikret Harald en sterk kongemakt. Sporene etter Harald Hardråde er tydelige og varige. Har han fått for liten rolle i norsk middelalderforskning? Ja, definitivt. Det er i alle fall min mening.

Hadde Halvdan Koht et poeng da han mente at Harald Hardråde uttalte seg som en bysantinsk despot? Jeg mener det, og håper jeg har klart å vise at han ikke bare talte som en bysantinsk despot, men handlet som en også. De ulike elementene jeg har sett på vitner alle om et bevisst politisk mål, en tilnærming mot et eneveldig kongedønne etter bysantinsk modell. Det var i Bysants Harald hadde fått sin politiske og ideologiske skoloring, og det virker ikke usannsynlig at han forsøkte å innføre en lignende maktstruktur i Norge. I alle fall kan vi trekke paralleller mellom keiserne i Bysants og Harald, politikken de førte og ideologien de ser ut til å ha hørt til. Halvdan Koht var trolig forsiktig i sin omtale av Harald Hardråde. Han talte ikke bare som en bysantinsk despot, han hersket som en også. Vi bør derfor ikke avfeie Kekaumenos når han forteller at Harald «også som Konge bevarede han Troskab og Kjærlighed mod Romerne.»

Kilder og litteratur

Primærkilder

Adam, B. (1993). Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden. Oslo, Aschehoug.

Andersson, T. M. and K. E. Gade (2000). Morkinskinna. Ithaca, N.Y., Cornell University Press.

Comnena, A. and E. R. A. Sewter (1969). The Alexiad. Harmondsworth, Penguin Books.

Driscoll, M. J. (1995). Ágrip af Nóreg's konunga sögum. London, The Society, University College.

Pálsson, H. (1971). Hrafnkels saga Freysgoða. Harmondsworth, Penguin.

Edwards, P. G. and H. Pálsson (1978). Orkneyinga saga. London, Hogarth Press.

Photius and C. Mango (1958). Homiliae. Washington D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Salvesen(trans.), A. (1990). Historia Norvegiae. Oslo, Aschehoug.

Sturlasson, S., F. Hødnebo, et al. (2006). Heimskringla. Oslo : Gyldendal

Titlestad, T., E. Eikill, et al. (2007). Fagerskinna. Stavanger, Saga bok.

Sekundærlitteratur

Achen, H. V. (1990). Hellas og Norge: kontakt, komparasjon, kontrast : en artikkelsamling. Keiser Herakleios i Nedstryn, Bysantinske motiv på norske frontaler. Ø. Andersen and T. Hägg. Bergen, Universitetet i Bergen, Institutt for klassisk filologi, russisk og religionsvitenskap: 211-220.

Andersen, P. S. (1966). Harald Hardråde, Danmark og England. Harald Hardråde. A. Berg. Oslo, I kommisjon Dreyer: 94-126.

Andersen, P. S. (1977). Samlingen av Norge og kristningen av landet: 800-1130. [Bergen], Universitetsforlaget.

- Bagge, S. (1975). "Samkongedømme og enekongedømme." Historisk Tidsskrift **54**: 239 - 274.
- Bagge, S. (1990). Harald Hardråde i Bysants To fortellinger, to kulturer. Hellas og Norge: kontakt, komparasjon, kontrast : en artikkelsamling. Ø. Andersen and T. Hägg. Bergen, Produksjon og distribusjon: Universitetet i Bergen, Institutt for klassisk filologi, russisk og religionsvitenskap: 169-192.
- Bagge, S. (1998). Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300. Oslo, Aschehoug.
- Bagge, S. (2004). Europa tar form: år 300 til 1350. Oslo, Cappelen akademisk forl. 3. oppl. 2007 med 13-sifret ISBN
- Bagge, S. (2005). Christianization and state formation in early medieval Norway. Scandinavian journal of history. Oslo, Taylor & Francis. **30(2005)No. 2**: S. 107-134.
- Berg, K. (1966). Haralds dronning Ellisiv. Harald Hardråde. A. Berg. Oslo, I kommisjon Dreyer. **1966**: 28-40.
- Blindheim, M. (1981). Byzantine influence on Scandinavian pictorial art in the 11th and 12th centuries. Les Pays du nord et Byzance (Scandinavie et Byzance): actes du colloque nordique et international de byzantinologie tenu à Upsal 20-22 avril 1979, Uppsala, Universitetet.
- Blöndal, S. and B. S. Benedikz (1978). The Varangians of Byzantium. Cambridge, Cambridge university press.
- Cavallo, G. (1997). The Byzantines. Chicago, University of Chicago Press.
- Christie, H. (1966). Haralds Oslo. Harald Hardråde. A. Berg. Oslo, I kommisjon Dreyer. **1966**: S. 69-89.
- Ciggaar, K. N. (1996). Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962-1204: cultural and political relations. Leiden, Brill.
- Dagron, G. (2002). The Urban Economy, Seventh--Twelfth Centuries The Economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century. A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection. **2**: 393-461.
- Dagron, G. (2003). Emperor and priest: the imperial office in Byzantium. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dahl, W. (2000). Fortellingen om Bergen. Bergen, Eide forl.

- Danstrup, J. (1981). Frälsebrev-gästgiveri. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformasjonstid. [København], Rosenkilde og Bagger. **5**: VII, 707 s.
- Danstrup, J. (1982). Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformasjonstid. [København], Rosenkilde og Bagger. **19**.
- Davidson, H. R. E. (1976). The Viking road to Byzantium. London, Allan & Unwin.
- Dennis, G. T. (2001). Defenders of the Christian People: Holy War in Byzantium The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world. R. Mottahedeh and A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection: 31-39.
- DeVries, K. (1999). The Norwegian invasion of England in 1066. Rochester, NY, Boydell Press.
- Ersland, G. A. (2003). "Kvantitativ realisme - skips- og mannskapstal i norsk mellomalder." Krigføring i middelalderen: strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100-1400 nr 35: 146-162
- Ersland, G. A. and T. H. Holm (2000). Krigsmakt og kongemakt 900-1814. Bergen, Eide.
- Evans, J. A. S. (2005). The Emperor Justinian and the Byzantine Empire. Westport, Conn., Greenwood Press.
- Fischer, G. (1950). Oslo under Eikaberg: 1050-1624-1950. [Oslo], Aschehoug.
- Fredriksen, P. H. (2004). Helgener og kirkededikasjoner i Norge i middelalderen. Oslo, P.H. Fredriksen.
- Geanakoplos, D. J. (1979). Medieval Western civilization and the Byzantine and Islamic worlds: interaction of three cultures. Lexington, Mass., D. C. Heath.
- Grabar, O. (1997). The Shared Culture of Objects. Byzantine court culture from 829 to 1204. H. Maguire. Washington, D.C., Distributed by Harvard University Press: 115-129.
- Grierson, P. (2006). Byzantine coinage. Washington, D.C., Dumbarton Oaks.
- Guillou, A. (1997). Functionaries. The Byzantines. G. Cavallo. Chicago, University of Chicago Press: 197-229.
- Gullbekk, S. H. (2009a). Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen. København, Museum Tusulanums Forlag.

- Gullbekk, S. H. (2009b). "Åttende dag jul merkedag i middelalderens norske mynthistorie." Auksjon nr. 63: 142-143.
- Gullbekk, S. H. (1992 - 93). Renovatio Monetæ i Norge i Middelalderen. Nordisk numismatisk årsskrift. København, Nationalmuseet: 52-87.
- Gullbekk, S. H. (1994 - 96). "Myntforringelse i Danmark og innføring av monopolmynt under Sven Estridssen (1047-74)." Nordisk numismatisk årsskrift: 111-129.
- Gullbekk, S. H. (2005). Gjerdeskatten fra Hyllestad - en typisk og utypisk myntskatt fra sen vikingtid. Stein som handelsvare: rapport frå fagseminar. F. B. Førund. [Hyllestad], Hyllestad kommune: 41- 49.
- Gunnes, E. (1976). Rikssamling og kristning 800-1177. Oslo, Cappelen.
- Gunnes, E. (1989). Regesta Norvegica. R. o. UiO. Oslo, Riksarkivet. 1.
- Hagland, J. R. (2007). "State Formation and Early Christianization in Norway." Motskrift(1): 48-52.
- Haldon, J. F. (1999). Warfare, state, and society in the Byzantine world, 565-1204. London, UCL Press.
- Hammarberg, I., B. Malmer, et al. (1989). Byzantine coins: found in Sweden. London, Kungl. Myntkabinettet.
- Helle, K., F.-E. Eliassen, et al. (2006). Norsk byhistorie: urbanisering gjennom 1300 år. Oslo, Pax.
- Hendy, M. F. (1985). Studies in the Byzantine monetary economy, c. 300-1450. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hendy, M. F. (1989). The economy, fiscal administration, and coinage of Byzantium. Northampton, Variorum Reprints.
- Herrin, J. (2007). Byzantium: the surprising life of a medieval empire. London, Penguin Books.
- Hussey, J. M. (1990). The Orthodox Church in the Byzantine Empire. Oxford, Oxford University Press.
- Jones, C. (2007). The Forgotten Battle of 1066. Oxford, The History Press.
- Kazhdan, A. (2001). Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century. The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world. R. Mottahedeh and A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection: 83-100.

- Kazhdan, A. P. (1991). The Oxford dictionary of Byzantium. New York, Oxford University Press.
- Koht, H. (1931). Harald Hardraade. Norsk biografisk leksikon. E. Bull, A. Krogvig and G. Gran. Oslo, Aschehoug. **5**: 463-469.
- Kolbaba, T. M. (2001). Byzantine Perceptions of Latin Religious "Errors ": Themes and Changes from 850 to 1350 The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world. R. Mottahedeh and A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection: 117-143.
- Krag, C. (1998). "Harald Hardrådes ungdomsår og kongesagaene: Forholdet mellom sagaproza, skaldekvad og muntlig tradisjon." Collegium medievale: tverrfaglig tidsskrift for middelalderforskning **11**: 9-31.
- Krag, C. (2000). Norges historie fram til 1319. Oslo, Universitetsforl.
- Krag, C. (2001). Harald Hardråde. Norsk biografisk leksikon. J. G. Arntzen and K. Helle. Oslo, Kunnskapsforl. **4**: 110-111.
- Krag, C. (2005). Vikingtid og rikssamling: 800-1130. Oslo, Aschehoug.
- Laiou, A. E. (2002). Exchange and Trade, Seventh--Twelfth Centuries The Economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century. A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection. **2**: 697-770.
- Larsson, M. G. (1991). Väringar: nordbor hos kejsaren i Miklagård. Stockholm, Atlantis.
- Larsson, M. G. (1993). Rusernas rike: nordborna och Rysslands födelse. Stockholm, Atlantis.
- Lieu, S. N. C. and D. Montserrat (1998). Constantine: history, historiography and legend. London, Routledge.
- Magdalino, P. (2002). The Medieval Empire (780-1204). The Oxford history of Byzantium. C. Mango. Oxford, Oxford University Press: 169-213.
- Magnus, B. (1990). Veien til og fra Miklagard Kontakten mellom Norge og det østromerske riket før vikingtiden. Hellas og Norge: kontakt, komparasjon, kontrast : en artikkelsamling. Ø. Andersen and T. Hägg. Bergen, Produksjon og distribusjon: Universitetet i Bergen, Institutt for klassisk filologi, russisk og religionsvitenskap: 119-138.
- Maguire, H., Ed. (1997). Byzantine court culture from 829 to 1204. Washington, D.C., Distributed by Harvard University Press.

- Maguire, H. (1997). Images of the Court. The Glory of Byzantium: art and culture of the Middle Byzantine era, A.D. 843-1261. H. C. Evans and W. D. Wixom. New York, Metropolitan Museum of Art: 182-191.
- Majeska, G. P. (1997). The Emperor in His Church: Imperial Ritual in the Church of St. Sophia. Byzantine court culture from 829 to 1204. H. Maguire. Washington, D.C., Distributed by Harvard University Press: 1-12.
- Malmer, B. (1981). The Byzantine empire and the monetary history of Scandinavia during the 10th and 11th centuries. Les Pays du nord et Byzance (Scandinavie et Byzance): actes du colloque nordique et international de byzantinologie tenu à Upsal 20-22 avril 1979, Uppsala, Universitetet.
- Mango, C. (1980). Byzantium: the empire of New Rome. New York, Scribner.
- Mango, C. (1995). Introduction. Constantinople and its hinterland: papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993, Aldershot, Variorum.
- Mango, C. (2002). The Oxford history of Byzantium. Oxford, Oxford University Press.
- Marsden, J. (2007). Harald Hardrada: the warrior's way. Stroud, Sutton Publishing.
- McCormick, M. (1997). Emperors. The Byzantines. G. Cavallo. Chicago, University of Chicago Press: 230-254.
- Morrisson, C. (2002). Byzantine Money: Its Production and Circulation The Economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century. A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection. **3**: 909-966.
- Müller, I. H. V. (2000). Hamar før bispesetet. Fra kaupang og bygd ... Hamar, Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. **2000**: s. 102-119.
- Nedkvitne, A. and P. G. Norseng (1991). Byen under Eikaberg: fra byens oppkomst til 1536. [Oslo], Cappelen.
- Nedkvitne, A. and P. G. Norseng (2000). Middelalderbyen ved Bjørvika: Oslo 1000-1536. [Oslo], Cappelen.
- Neveux, F. (2008). A brief history of the Normans - The conquest that changed the face of Europe. London, Constable & Robinson Ltd.
- Neville, L. (2004). Authority in Byzantine provincial society, 950-1100. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nordhagen, P. J. (1966). Harald og Bysants. Harald Hardråde. A. Berg. Oslo, I kommisjon Dreyer. **1966**: 7-27.

- Obolensky, D. (1992). Byzantium and the Slavic World. Byzantium, a world civilization. A. E. Laiou and H. Maguire. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection: 37-47.
- Oikonomides, N. (2002). The Role of the Byzantine State in the Economy The Economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century. A. E. Laiou. Washington D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection. **3**: 973-1058.
- Papagianni, E. (2002). Byzantine Legislation on Economic Activity Relative to Social Class. The Economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century. A. E. Laiou. Washington, D.C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection. **3**: S. 910-1205.
- Pedersen, R. (2000). Hva vet vi om hamarkaupangen? En oversikt og kritisk gjennomgang. Fra kaupang og bygd ... Hamar, Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. **2001**: s. 146-180.
- Pevny, O. Z. (1997). Kievan Rus'. The Glory of Byzantium: art and culture of the Middle Byzantine era, A.D. 843-1261. H. C. Evans and W. D. Wixom. New York, Metropolitan Museum of Art: 280-287.
- Piltz, E. (1998). Varangian companies for long distance trade: aspects of interchange between Scandinavia, Rus' and Byzantium in the 11th-12th centuries. Byzantium and Islam in Scandinavia: acts of a symposium at Uppsala University, June 15-16 1996, Göteborg, Åström.
- Piltz, E. and E. Mikkelsen, Eds. (1996). Byzantium and Islam in Scandinavia: acts of a symposium at Uppsala University, June 15-16 1996. Studies in Mediterranean archaeology. Göteborg, Åström.
- Risvaag, J. A. (2006). Mynt og by: myntens rolle i Trondheim by i perioden ca. 1000-1630, belyst gjennom myntfunn og utmynting. Trondheim, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. **2006:200**: 394 s.
- Rosenqvist, J. O. (2003). Bysantinsk litteratur: frå 500-talet till Konstantinopels fall 1453. [Skellefteå], Norma.
- Schia, E. (1991). Oslo innerst i Viken: liv og virke i middelalderbyen. Oslo, Aschehoug.
- Shepard, J. (2002). Spreading the Word: Byzantine Missions. The Oxford history of Byzantium. C. Mango. Oxford, Oxford University Press: 230-247.
- Sigurðsson, J. V. (1999). Norsk historie 800-1300: frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt. Oslo, Samlaget.
- Sigurðsson, J. V. (2003). Kristninga i Norden 750-1200. Oslo, Samlaget.

- Skaare, K. (1966). Harald Hardråde som myntherre. Harald Hardråde. A. Berg. Oslo, I kommisjon Dreyer. **1966**: 41-57.
- Skaare, K. (1976). Coins and coinage in Viking-Age Norway: the establishment of a national coinage in Norway in the XI century, with a survey of the preceding currency history. Oslo, Universitetsforlaget.
- Skaare, K. (1998). Bysantinske mynter. Oslo, Universitetets myntkabinett.
- Spanos, A. and N. Zarras (2010). "Representations of Emperors and Royals as Saints in Byzantine Virtual and Textual Sources." Hybride Kulturen im mittelalterlichen Europa: Vorträge und Workshops einer internationalen Frühlingsschule: 63-78.
- Spufford, P. (1988). Money and its use in medieval Europe. Cambridge, Cambridge University Press.
- Steen Jensen, J. (1995). Tusindtallets danske mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. [København], Nationalmuseet.
- Treadgold, W. T. (1995). Byzantium and its army, 284-1081. Stanford, Calif., Stanford University Press.
- Treadgold, W. T. (1997). A history of the Byzantine state and society. Stanford, Calif., Stanford University Press.
- Treadgold, W. T. (2001). A concise history of Byzantium. Basingstoke, Palgrave.
- Treadgold, W. T. (2002). The Struggle for Survival(641-780). The Oxford history of Byzantium. C. Mango. Oxford, Oxford University Press: 129-152.
- Vassilaki, M. (2004). Images of the Mother of God: perceptions of the Theotokos in Byzantium, Aldershot, Hants, Ashgate.
- von Falkenhausen, V. (1997). Bishops. The Byzantines. G. Cavallo. Chicago, University of Chicago Press: 172-196.
- Vryonis Jr., S. (1997). Byzantine Society and Culture. The Glory of Byzantium: art and culture of the Middle Byzantine era, A.D. 843-1261. H. C. Evans and W. D. Wixom. New York, Metropolitan Museum of Art: 4-19.
- Wood, H. H. (2008). The battle of Hastings - the fall of Anglo-Saxon England. London, Atlantic Books.
- Zeitler, R. (1981). Les Pays du nord et Byzance (Scandinavie et Byzance): actes du colloque nordique et international de byzantinologie tenu à Upsal 20-22 avril 1979, Uppsala, Universitetet.